

5165452

Михайло Лозинський.

*Польська
народова
демократія.*

Л.О.

Відбитка з „Літературно-Наукового Вистника“.

К И Ї В.

Друкарня 1-ої Київської Друк. спілки, Троїхсвятительська 5.
1908.

3
3

Державна Публічна
БІБЛІОТЕКА УРСР
№ 609507

I.

В сучаснім політичнім житті польського народу відбувається єди-важна переміна. Провід „національної“ політики, який доси був у руках шляхти, переходить на наших очах в руки буржуазії. Політичною представницею польської буржуазії, наслідницею від її імені політичної спадщини після шляхти, являється польська народова демократія¹⁾, партія, яка в наших часах доходить серед польської суспільности до що-раз більшого значіння.

Вона одна з польських буржуазних партій існує в усіх трьох державах (в Австрії, Німеччині й Росії), під панованєм яких живе польський народ. І хоч народово-демократична партія в осаді з тих держав, особливо в останніх часах, з опортуністичних причин відпираєть ся в своїх офіційальних виступах звязків з такими-ж партіями в інших державах, то в дійсности такі звязки існують і народова демократія має в усіх трьох державах однако-кове обличчя, так що зі всіх польських буржуазних партій тільки її одну можна вважати загально-польською, чи — як її й називають — „всенольською“.

В Польськім Королівстві вона виходила представницею польської суспільности при всіх дотеперішніх виборах до російської Державної Думи, а в другій і третій Думі одиє з її творців і теоретиків, Роман Дювевий, є презесом польського кола. Так само її галицький лідер, проф. Гломбінський, здобув місце презеса польського кола в австрійськім парламенті, а і в галицькім сеймі народова-демократична група почала в останніх часах вибивати ся що-раз більше на верх.

1) „Демокрася народова“ — „національна демократія“, але ми вживати-мемо терміну „народова демократія“, який уже самим собою вказує на те, що тут ходить о польську національну демократію, і через те не допускає ніяких непорозумінь.

Тільки вона в Польськiм Королівствi виступила проти революційних змагань польських соціалістів серед тих кругів, між які звичайно не йдуть буржуазні партії, серед робітничьких мас, стараючи ся зорганізувати між ними під фірмою „народових робітників“ контрреволюційну армію. І зі всіх польських буржуазних партій вона має найбільше право вважати себе оборонцем старих порядків в роді „істинно-руських“.

В кінці вона кричить найголоснійше про оборону польськості на східних окраїнах польської Річи посполатої, себ то на українській землі, і там, де доси мала до сього змогу, в Галичині, стоїть вона на переді польського „Drang nach Osten“ — польонізаційного напору на Східну Галичину. Між иншим — в новім виборчім законі до австрійського парламенту постанови для Галичини, які мають на меті і при демократичній чотиричленній формі виборчого права зберігти польську політичну перевагу, а також одян з проектів виборчої реформи до галицького союму з такою-ж тенденцією, — се твір праці проф. Гломбінського.

Та не тільки отсі безпосередні прояви свідчать про визначну роль народої демократії в сучаснім політичнім житю польського народу. Є й інші, посередні.

Поляки, особливо від упадку польської державної самостійності, все вважали себе якимсь вибраним народом, новочасним Ізраїлем, якому призначено сповнити якусь особливу загально-людську місію. Польський месіанізм, се не тільки фантазія трьох найбільших польських поетів з першої половини ХІХ столітя. Сею фантазією пронята вся польська суспільність, зійки очевидно не в такій яркій, інтензивній формі. Через те польська національна свідомість при зіткненю з иншими націями переходить звичайно в національний шовінізм, в домаганє національних привілеїв для себе, звичайно, як для вибраного народу. Отсей національний шовінізм вибухає з особливою силою в відносинах до тих народів, що входили в склад польської держави. Домагаючи ся жити на своїй землі своїм національним житєм, незалежно від польських державних плянів, вони відбирають польським державним плянам ті чужоплемінні сили, панованем над якими була сильна польська держава, обмежують ті пляни на власні сили польського народу. Се доводить тих, що вважають польський нарід вибраним народом, до святого обуреня: як можна ослаблювати сили вибраного народу? Адже се спниє його в виповненю тої загально-людської місії! І вся польська національна політика обертає свої сили на те, щоб

здавити самостійний національний розвиток тих народів, що належали до польської держави, щоб примусити їх служити польським державним плянам. Найліпшим приміром сього є польська політика в Галичині.

Представницею сього національного шовінізму в його чистій — сказати-б — принципальній формі являє ся народова демократія. І ми бачимо, як в Галичині польські партії, стараючи ся видержати конкуренцію в боротьбі з народою демократією, проймають ся що-раз більше тим національним шовінізмом, який дримає на дні польської душі. Се видно особливо на польських демократичних напругах, як поступові демократи або людовці, — але навіть польська соціальна демократія на практиці не все сводіна від того впливу народої демократії, хоч принципально бореть ся з її шовінізмом. І те, що польський національний шовінізм так розвиває на галицькiм ґрунті, в польсько-українських відносинах, також доказ тої визначної ролі народої демократії в сучаснім політичнім житю польського народу.

Очевидно, дослід над повстанем і розвитком, над теорією і практикою партії, яка на наших очах забирає в свої руки провід польської „національної“ політики, представляє визначний загальний інтерес, особливо-ж для нас, Українців, бо в польсько-українських відносинах тон польській суспільності надавать-ме від тепер народова демократія.

Такий розслід тим цікавіший, що обличє народої демократії не все було таке, як тепер. Її історичний розвиток дуже добре показує, до чого дійшов напрям, який у своїх вєчатках виступав з крайне поступовими окликами, коли в його основу покладено націоналізм.

Народова демократія, хоч в практиці політичного життя означила ся найперше в Галичині, се вєвір Польського Королівства, яке в загалі являє ся духовим центром усіх польських земель. Через те ми для ліпшого зрозуміня історичного розвитку народої демократії розслідимо найперше в загальних рисах еволюції польської політичної думки в Польськiм Королівствi після повстаня 1863 р.

II.

Коли польська суспільність прийшла до себе після того погрому, який принесло їй невдале повстання 1863 р., першим обов'язком її громадської думки був напрям, з'ясний під назвою позитивізму, зі своєю програмою органічної праці. Найвизначнішими представниками цього напрямку являються визначні польські письменники Олександр Сьвентоховський і Петро Хмельовський.

Позитивізм був дитиною західно-європейського демократичного лібералізму, ідеологією нової верстви, яка тільки-но народжувалася в Польськiм Королівствi на руїнах шляхти, — ідеологією польської буржуазії. Він виступив до боротьби з метафізично-романтичним світоглядом, з релігійним догматизмом, з шляхотськими традиціями, з обскурантизмом і заскорузлістю старого покоління, голосячи філософію, опертую на позитивну науку, головною на природознавстві, свободу думки, свободу критики супроти релігії і безконфесійність, рівність усіх людей і як консеквенцію цього рівноправність жінок. Його програма органічної праці домогалася тверезих поглядів на життя, практичного виховання молодіжні, доступу до висшої і професійної освіти для жінок, освіти і культурного піднесення народних мас, розвитку промислу і торгівлі, — загалом же ставлення таких суспільних задач, які можна-б було досягнути в межах можливості, утворених фактом державної приналежності Польського Королівства до Росії. Через те програма органічної праці звертала ся з цілою силою проти політики заговорів і повстань. Позитивізм не був ворожий політиці в принципі, тільки в край, ослабленим повстаннями, прибитим репресіями чужого правительства, не бачив похи-що основ для іншої політики, як для політики резигнації. На його думку треба було передовсім піднести край матеріально і культурно, що можна зробити і при існуючій державній режимі, а тимчасом загально-людський поступ, який був новою вірою позитивістів, доведе і в російській державі

до таких політичних змін, що принесуть політичне визволення польському народові.

Позитивізм, як бачимо, був для польської суспільності „новим словом“.

Боротьба позитивістів зі старим поколінням починається коло 1867 р.; в тім власне році починає виходити орган позитивістів „Przegląd tygodniowy“. Найбільший розцвіт позитивізму припадає на початок 1870-их років; та його політичне credo: „Wskazania polityczne“ Сьвентоховського, появило ся аж 1882 р.¹⁾ В цих „Політичних вказівках“ Сьвентоховський проповідував „рішучий розбрат з традицією оружних поривів“, який найвідважніші повинні голосити навіть проти почувань „оружної в каміне громади“ як історичну неминучість. Розуміючи важке положення польського народу, бачив він у тім положенні й „добрі сторони“, як „отворене широкого поля промислово-торговельних підбоїв“; політичний розум бачив він у тім, щоб „мрії про відзискане ввішньої самостійності зробили місце заходам про самостійність внутрішню“.

Та не тільки публіцисти, але й поети та белетристи являються горячими проповідниками „нового слова“: тодішня польська література ідеалізує промисловців, купців, інженерів і т. д. як „нових людей“, „людей праці“, що ширять висну культуру, ведуть край до відродження.

В 1882 р. закладає Сьвентоховський для пропаганди своїх поглядів тижневник „Prawd-y“; се було потрібне з огляду на те, що „Przegląd tygodniowy“, сходячи що-раз більше на поле теоретичних питань, занедбував потреби бїжучої хвилі. Між иншим в місячних додатках почав тоді „Przegląd tygodniowy“ давати місце також питанням соціалізму.

Хоч позитивізм у своїй чистій формі був напрямом рішучо радикально-демократичним, то до кінця 1880-их років відносив ся до соціалізму неприхильно. Аж менше-більше 1889 р. наступає між ними обома напрямками зближене, спершу виключно інтелектуальне, а далі й політичне. Між иншим в тім часі „Prawda“ починає виступати в обороні матеріалістичного розуміння історії проти иншого варшавського тижневника „Głos-y“ (про який пізнійше), чим причинила ся чимало до популяризації марксизму.

Позитивізм послугував ся тою самою науковою методою, що й соціалізм, проповідував ті самі загально-людські оклики, при-

¹⁾ В абірці „Ognisko“, виданій на ювидей Єжа-Мілковського.

знавав так само потребу основних суспільних реформ, значить годився на мінімальну програму соціалізму, а тільки не писався на його програму максималізму. Коли-ж програма органічної праці супроти що-раз реакційнішої політики правительства показалася утопією, а разом з тим на арену політичного життя виступив пролетаріат як одинока серйозна політична сила, яка в боротьбі з правительством могла-б здобути відповідні умови до того суспільного розвитку, до якого йшов позитивізм, симпатії крайнього крила позитивістів до соціалізму перейшли з інтелектуального й на політичне поле.

Але аж до останніх часів сей радикально-демократичний напрям не творив зорганізованої політичної партії. Проби такої організації почалися аж після вибуху російсько-японської війни; їх результатом являється політична партія „Поступово-демократичний Союз“ („Związek postępowo-demokratyczny“).

Ми не станемо на цьому місці розглядати детально програму „Поступово-Демократичного Союзу“; зазначимо тільки загально, що сея програма, оброблена дуже детально, домагається автономії Польського Королівства і федеративного звязку його з російською державою, а в самім Королівстві соціально-політичного ладу, опертого на широким демократичних основах, як чотирихчленної формули виборчого права, передачі на власність краю найважливіших галузей продукції і комунікації, як лісів, копалень вугля, залізниць, усуньєння організації праці, охоронного робітничього законодавства, утворення з державних земель, а також шляхом вигупу обдужених земель і загалом примусового вигупу — краєвого земельного фонду для наділення землею малоземельної і безземельної хліборобської людности. Загалом програма „Поступово-Демократичного Союзу“ не різняється від мінімальних соціально-демократичних програм і має на увазі ту саму тенденцію суспільного розвитку, що й соціалізм.

Тільки — партія, що стоїть за сею програмою, дуже слаба і при дотеперішних виборах до думи дізнавала все погрому від народовой демократії.

І так позитивізм у своїй чистій, радикально-демократичній формі, як його почав проповідувати Сьвєнтоховський і товариші, вплив ся в своїм розвитку в поступово-демократичну партію наших днів.

Консервативні елементи серед польської суспільности, які безпосередно перед повстанем гуртувалися коло маркіза Вельопольського, виступали більше проти філософічних і суспільних основ

позитивізму, як проти його політичних вказівок. Вони також були противні повстаням і прихильні органічній праці, тільки розуміли її інакше. Наслідком цього вони починають дозволяти попадати під вплив позитивізму, тільки формують його відповідно до своїх соціально-політичних поглядів і інтересів.

Так повстає серед польської суспільности т. зв. угодовий напрям. Пропагують його варшавські газети „Niwa“, „Słowo“ (1881), „Chwila“ (1885), головні-ж петербурзький тижневик „Kraj“, заложений 1882 р. і ведений Пільпом і Спасовичем. В одній з передових статей „Chwila“ висловила думку, що програму органічної праці треба довести до останніх консеквенцій, себ то не тільки зрешти ся мрії про відбудоване польської держави і покинути тактику заговорів і повстань, але помирити ся з російською державністю і разом з кожодчасним правительством вести суспільну працю.

Угодовий напрям зміг ся був особливо в останнім десятиліттю XIX століття, однак супроти ворожої для Поляків політики російського правительства не міг набрати більшого значіння. Тепер угодовці виступають як „партія реальної політики“; її програма — консервативний конституціоналізм.

Наслідком того погрому, який принесло польській суспільности невдале повстанє 1863 р., безпосередно після повстання суспільність просто не мала сил, щоб видати з себе якісь революційні елементи. Революційне покоління з перед 1863 р. вигинуло в повстаню, а молоде покоління після 1863 р. захоплювало ся кличами позитивізму. І треба було майже двох десятиліть, щоб суспільність прийшла знов до себе на стільки, щоб реагувати на своє положенє революційним способом. Аж при кінці 1870-их років бачимо в Польськім Королівстві перші прояви руху революційно-соціалістичного і революційно-патріотичного.

Польський соціалістичний рух переходив різні стадії розвитку: найперше мав він характер анархізму („Równość“), опісля блянкізму (перший „Proletaryat“), опісля патріотичну забарску („Polska Partya Socjalistyczna“ — „P. P. S.“), яка й доси ще має перевагу над чистим соціалдемократизмом по західно-європейським взірцям. До одноцілности не дійшов він і доси¹⁾.

¹⁾ Детальна характеристика цього руху не належить сюди. Її знайде читач в IV розділі моєї праці „Польський і руський революційний рух і Україна“ (Перше повне виданє, Львів, 1908; також: Частина I, Київ, 1907/8), яка перед тим друкувала ся в часті (розділи IV—VI) в „Лит.-Науковім Віствнику“ (1906).

Як уже згадано, революційно-патріотичний рух повстає рівночасно з соціалістичним. До його викликання причинила ся між инним російсько-турецька війна, яка збудила серед польської суспільности нові надії на визволене. В Галичині повстає навіть 1877 р. організація з метою викликати повстанє в Польськїм Королівстві і шкодити російській армії на Балкані, яка одначе швидко розпала ся, — але в самім Королівстві ніхто не чув у собі сил до повстаня. Зазначив се Зигмунт Мілковскій, відповідаючи на неофіційну пропозицію англійського правительства дати гроші на повстанє; зазначила се й патріотична організація в Королівстві, видаючи в 1878 р. відозву, в якій заявляє, що нарід ще не готов до оружного руху, та що треба почати революційно-підготовляючу діяльність.

Незабаром після виданя сеї відозви наступили арештованя, наслідком чого та організація розпала ся.

Від тепер аж до 1886 р. не стрічаємо ся з ніяким проявом революційно-патріотичного руху. Аж в тім році повстає організація „Liga Polska“, від якої виводить своє походжене народова демократія.

Таким чином дальша історія революційно-патріотичного руху є рівночасно історією народовой демократії. Сій історії буде посвячений слідуєчий розділ.

III.

На скріпленє революційно-патріотичного руху в Польськїм Королівстві в половині 1880-их років склали ся різні причини.

Підросло молоде покоління, що вже не було наочним свідком того страшного погрому, який стягло на суспільність невдачне повстанє 1863 р., покоління, в якого вибух патріотичних почувань не був паралізований привидом післяповстанчих репресій.

Національний гнет, який підчас правління губернатора Альбединського, чоловіка з європейською оглядою, що вдержував близькі товариські зносини з польською аристократією і був прихильний Королівству, значно ослаб, нагло покріпивши знов, коли місце Альбединського обняв Гурко (1883 р.), чоловік грубий, садлат до дна душі, а при тім, як звичайно ренегат (він походив з польського роду), повний ненависти до Поляків. Крім того як раз тоді починаєть ся ера гакатизму в Німеччині. Звідси видаляють Поляків, чужих підданих, переважно з Королівства (др. 1886 р. видалено коло 30.000 Поляків); пруське правительство покликнує до життя звісну колонізаційну комісію. Се кріпшавє національного гнету в Росії й Німеччині (кріпшавє національного гнету в Німеччині, як ми бачили, відбивало ся також в значній мірі на Поляках з Росії) мусіло очевидно викликати відповідну реакцію в патріотично настроєних кругах.

В кінці програма органічної праці, якою захоплювали ся поступові круги того часу, показала ся супроти становища правительства нездійснимою утопією, а крім того дискредитували її удові круги, опираючи на ній свої політичні виводи.

І власне на варшавськїм публіцистичнїм ґрунті, де так розцвів ся був позитивізм з програмою органічної праці, гурток молодих публіцистів (найвизначнійші між ними: Потоцкій, що виступав під псевдонімом Богущ, і Поплавскій, один з теперішніх лідерів народовой демократії, тепер уже оба небіжчики), які спершу виступали

в „Prawd-y“ Сьвєнтоховського, закладає 1886 р. власний тижневик „Głos“ (перше число вийшло 1 жовтня) у якому починає завзяту боротьбу проти програми органічної праці, називаючи її „короткозорим опортунізмом“. „Głos“ виходив до 1894 р., втім році наслідком арештів у його редакції і загалом в тайних патріотичних організаціях його закрито ¹⁾.

Політично-соціяльний напрям „Głos-y“ розглянемо на іншому місці. Тут зазначимо тільки загально, що в національних справах був він радикально-патріотичний, а в соціяльних визнавав соціялізм в такій формі, яку надало йому російське народництво, — так що його напрям можна назвати патріотично-народницько-соціялістичним.

„Głos“ був одним, легальним огнищем, у яким горів польський патріотизм, однак зовсім відмінний від історичних традицій польського патріотизму.

Другим таким огнищем, нелегальним, була тайна організація „Liga Polska“, założona також 1886 р. за границею спільними заходами людей з краю і членів польської політичної еміграції. „Liga Polska“ проіснувала до 1894 р., в якому приняла назву: „Liga Narodowa“. Її історію в сім періоді (1886 — 1894) подає в загальних рисах відозва „Ліги Народової“ з 8 грудня 1899 р., відозва, якою „Liga Narodowa“ обьявила своє існування і свою діяльність. Ось та історія:

„В 1886 р. група людей в російськїм підбою, злучених спільністю політично-суспільних переконань і поглядів, порозумівши ся остаточно з кількома представниками еміграції та інших діяльниць, взяла на себе задачу повести суспільність на шлях активної політики і свідомої цілі національної праці. Видана тоді звісна брошура „Rzecz o obronie czynnej i o skarbie narodowym“ дала популярний оклик, якого було треба для формального зєднання людей, злучених уже спільністю змагань. Вони заложили організацію Польської Ліги, яка, хоч думала перед усім працювати в російськїм підбою, однак з самого початку, з огляду на свій особистий склад і програму, мала загально-національний характер.

„В порозумінні з нею або без жадного навіть вільного з нею звязку, однак в її дусі, в дусі національної єдності і суспільної

¹⁾ Той „Głos“ що виходив у Варшаві опісля, аж до 1906 р., коли то його закрито і на його місці почав виходити „Przegląd Społeczny“, тепер уже також закритий, не мав з „Głos-ом“ з рр. 1836 — 1894 нічого спільного.

та політичної самостійності народу (ludu), виступають в двох інших підбоях і на еміграції одиниці, тайні або явні організації і партії, у властивім собі крузі діяльності. Та внутрішня спільність, що існує без формальних зобовязань, вдержуєть ся, не вважаючи на значні пераз різниці на вибір способів і доріг діяльності, се доказ нашої єдності і сили, вона свідчить, що наша програма є висловом політичних змагань та інтересів цілого народу.

„Польська Ліга різнилася від давнійших політичних організацій тим, що мала на меті не безпосереднє приготовленє до оружного руху, але діяльність, розложєну на цілі літа, яка з пасивної маси суспільности, особливо з народніх верств виворювала б активні політичні сили і заставляла їх до постійної і систематичної боротьби за права народу, яка в кінцевій цілі веде до відзискання незалежного державного існування.

„Першим кроком діяльності Польської Ліги було поданє ініціативи до заложєня Народового Скарбу, переважно також під її впливом почато побори в краю і за границею. Під кличем тих поборів заворушили ся і зблизили ся до себе в російськїм підбою ширші круги патріотичних елементів. Розвинені огнища скарбу злучено опісля в одну інституцію з одним статутом, який докладно означає забезпеченє і призначенє фондів. Зараз у початках свого стінованя приступила Польська Ліга до зорганізованой праці серед молодіжи, щоб заціпити в нїй почутє громадянських і національних обовязків і впоїти в неї властивє розумінє сучасних політичних задач. Була се неначе політична школа, що приготвляла робітників для національної справи, якої змінені задачі вимагали нових людей. Підготовані в тій школі сили вправляли ся в практичній діяльності, в спеціальних організаціях або роботах, вєдєних під проводом Польської Ліги, які безпосередночи посередно мали на меті політичне освідомленє народу.

„В перших літах своєї діяльності Польська Ліга, поза антінаціональною агітацією тодішніх соціялістів, стрічала головну перешкоду в загальній апатії і замертвє всякої політичної думки серед суспільности.

„Щоб переломити ту перешкоду і звернути думку суспільности до політичних цілей, Польська Ліга мусіла вжити способів сильнійших від пропаганди словом і письмом — ряду публичних маніфестацій. Привід до них дали соті національні річниці, які припадали тоді, з яких першою була річниця конституції 3 мая в 1891 року.

„Одначе рівночасно будили ми політичну думку иншими способами: при помочи відозв, видаваних з різних приводів, брошур і дечужих листків. Ані на хвилю не спиняла ся, напашки, набирала що-раз ширших розмірів, що-раз виразнішого характеру нелегальна діяльність над освітою народу, яка підготувала його до політичної діяльності. В тім періоді свого існування наша організація значно розширила ся, обнімаючи в тісніші рами сили, які доси працювали розрізнено. Так само тоді, з формальних причин, Польська Ліга прийняла назву, відповідійшу для організації, що працює в краю, назву Ліги Народової, не змінюючи своєї програми ані тактики.

„Трилітній період маніфестацій досягнув намірену ціль. Політичний рух охопив ширші круги суспільности, почав поволі захоплювати народні верстви. Що-раз численніші прояви цього руху і зріст його популярности вилинули посередно на соціалістичну партію, якої діяльність приймає виразну патріотичну закрутку“.

Знаючи історію „Польської Ліги“ в загальних рисах, розглянемо її деталі.

Програму Польської Ліги розглянемо на иншій місці, — тепер же зазначимо тільки загально, що вона з одного боку навіязувала до найгарніших традицій польської революційної демократії, до ідеалів „Польського Демократичного Товариства“, а з другого боку наближувала ся до народницької ідеології „Głos-y“.

Організація Польської Ліги складала ся: 1) з централізації Ліги, 2) з провінціальних комітетів в усіх підболах, 3) з комітетів губернських і повітових в усіх підболах, 4) з комітетів заграничних в краю, в яких польський елемент живе в значнійшій числі, 5) з різних тайних і явних організацій в краю і за границею, 6) з агентів нейтралізації. Централізація мала власть над усіма иншими організаціями, їй підлягали безпосередно комітети провінціальні, заграничні і агенти централізації; комітетам провінціальним підлягали комітети губернські і повітові; губернським — повітові. Ця організація була тайна і зберігала строгую конспірацію. На скільки ся організація була переведена, на се нема даних ¹⁾.

Першою заграничною публікацією „Польської Ліги“, як признає відозва „Ліги Народової“, була брошура „Rzecz o obronie szyn-

¹⁾ Статут „Польської Ліги“, з якого беремо отсі відомости, надрукований в книжці: Mieczysław Mazowiecki, Historia polskiego ruchu socjalistycznego w zaborze rosyjskim. Kraków 1903. Стр. 110 — 118.

nej i o Skarbie Narodowym“, видана в Парижі 1887 р. без якої партійної фірми, тільки під криптоїмом „Z. F. M.“, за яким, як опісля стало звісно, укривав ся звісний польський політичний емігрант і письменник Зигмунт Мілковський (його літературний псевдонім: T. T. Jez), що опісля став виступати як одинокий явний представник „Ліги Народової“.

Брошура Мілковського, як уже видно з назви, обговорює дві справи: справу активної оборони і справу національного скарбу. Справа активної оборони належить до питань тактики, отже розглянемо її в звязку з програмою „Польської Ліги“, а тут зазначимо тільки загально, що під активною обороною автор розуміє постійний революційний фермент, постійний бунт проти правительств, які панують над Польщею, бунт, який при кожній нагоді виявляв ся би ділами. Справу національного скарбу, як справу організаційну, обговоримо на сім місці.

Для діяльности, яку собі назначила „Польська Ліга“, треба було очевидно чи-малих фондів. І тут лежить зовсім зрозуміла причина збирати такі фонди. Але Мілковський, а властиво „Польська Ліга“, бо се був її проєкт, надали сій справі занадто широкі і через те фантастичні основи. „Польська Ліга“ мала на меті підготувати і повести польський народ до боротьби за державну самостійність; сій великій цілі повинен відповідати так само великий фонд, який мав би значіне не якогось партійного фонду, але був би фондом національним, національним скарбом. Головною метою того „Скарбу Народового“ було б приготувати потрібні фонди на той, коли настане слушний час на вибореня державної самостійности, а тимчасом з нього можна-б підирати ту акцію, яку Мілковський назвав активною обороною. По проєкту Мілковського „Скарб Народовий“ повинен би обняти всі землі польської держави організаційною сіттю на підставі добровільного оподаткованя; ся організація повинна би заступати фінансову організацію держави.

„На нашу думку — пише Мілковський — найпрактичніший спосіб збираня грошей для такої цілі, се обложити себе національним податком, який стягали-б назначені для цього публічні. За підставу організації треба взяти такий адміністративний поділ, який завели завоювники і на тій підставі позаглядати: в російським підбою комітети повітові, губернські і краєві (польський, литовський, інфлянтський, білоруський, український); в австрійським підбою комітети повітові, окружні і краєві (мало-польський, червонорусський); в пруським підбою комітети повітові, реґенційні і краєві (велико-

польський, пруський, шлезький). Комітети поназначують поборців і касієрів. Суми, стягнені в означених речиннях в повітах і відсилені по черзі до кас повітових і губерньських, сконцентрують ся в кінці в головній касі Скарбу Народового. За границею діяльність поборців можна буде легко перевести при помочи еміграційних товариств¹⁾.

З цього видно, яку широку організацію мав на думці Мілковський. При нагоді зауважимо, що поділ Галичини на часті польську і українську, проти якого виступають з такою силою польські політичні партії, в першій мірі народова демократія, не такий страшний, коли ходить о польські інтереси. В інтересі організації „Скарбу Народового“ Мілковський пропонує для Галичини два „красні комітети“: польський і український. Сим мимоволі признав він, що Галичина не одноцільна країна, тільки складається з двох „країв“, з яких кождий має свої окремішности. Не хочуть тільки признати того польські політики, коли Україні покликають ся на ті окремішности в своїх національних інтересах.

Як уже знаємо, першим актом діяльності „Польської Ліги“ було подане ініціативи до заложення „Скарбу Народового“. В статуті „Польської Ліги“ є окремий розділ про „оподатковане і національний скарб“. По постановам цього статуту всі члени „Польської Ліги“ повинні складати прогресивний податок на підставі окремих таблиць, призначених для добровільних податкових визнань. Кожда нижша організація одну третю податків обертає на свої потреби, а дві треті передає висшій організації; найвища організація „Централізація Ліги“ обертає на свої потреби дві треті доходів, а „одна третя всіх доходів Централізації буде капіталізована і коли зорганізується явний національний скарб, передана до того скарбу, під умовою, що управа тої інституції повстане з загальних виборів еміграції, яка перебуває в Європі, всі тимчасові часткові скарби здинить у своїх руках, а більшість, почавши від двох третіх членів тої управи, належати-ме тайно до Ліги і постановам інституції скарбу зможе надавати й заважати напням, вказуваний Централізацією“¹⁾.

„Скарб Народовий“ справді заложено і на осідок для того вибрано польський національний музей в Рапперсвілі в Швейцарії. Але швидко показало ся, що він не в силі відповісти тим фантастичним ділам, які вазначили йому його оснудателі. Хоч до не-

¹⁾ Mazowiecki, Historia, стор. 118.

давня (менш більше до 1905 р.) всі радикально-патріотичні елементи вважали його справді загально-національною, а не партійною, народово-демократичною інституцією і вся радикально-патріотична преса без ріжниць партій підпирала його, фонди, які впливали до нього, були дуже незначні¹⁾, і то походили головню зі складок політичної еміграції в західній Європі і зарібкової еміграції в Північній Америці. В 1901 р. „Przegląd Wszepolski“ (кн. VI). констатує „сумне явище, що з рідної землі впливає доси на скарб дуже мало“.

Справою „Скарбу Народового“ зайнявся головню „Związek wychodźstwa polskiego“, „організація, що обіймає всіх Поляків поза границями краю, які змагають до незалежності Польщі і бажають працювати для здійсненя свої цілі в дусі принципів Демократичного Товариства, поміщених в його маніфестах і відозвах і потверджених маніфестами національного правительства з 1863 р.“. Ся організація повстала в 1891 р. в Парижі під впливом народово-демократичного руху, з яким усе солідаризувала ся від самого свого початку, а в 1899 р., коли „Ліга Народова“ оповістила звісною відозвою про своє існуванє, „Związek wychodźstwa polskiego“ став також явно під прапор „Ліги Народової“.

Та душею „Скарбу Народового“ був той, хто перший виступив публічно з сим проектом — Зигмунт Мілковський.

Мілковський, звісний і заслужений польський письменник, пішов на еміграцію як офіцер в угорським повстаню 1849 р., і з того часу не бачив рідної землі. В 1863 р. національне правительство назначило його полковником, поручаючи піднести повстанє на українських землях. Вибравши ся на поле бою, Мілковський задумав перейти зі своїм відділом з оружжя в руках Румунію, але під Констанцею румунський відділ заступив йому дорогу і після невеликої перепалки розоружив його. Так скінчила ся роль Мілковського в повстаню 1863 р.; він вернув до західної Європи, задержуючи на еміграції титул полковника.

По своїм поглядам революційний демократ, одначе з виразними польонізаторськими тенденціями супроти непольських народів колишньої польської держави, які проявляв в пресі ще перед

¹⁾ Так в січні 1902р. вніс він 222.385 франків 65 сантимів, „себто стільки, — як іронізує консервативний автор книжки про народну демократію (Nasze stronnictwo skrajnie przez Scriptora, Kraków 1903, стор. 144) — скільки пр. коштувала англійський скарб одна година побуту розітвєга на території трансвалльської війни“.

Михайло Лозинський.

повстанем 1863 р.¹⁾, при тім через жите здалека від рідного краю і його реальних обставин скамянілий у своїх поглядах, Мілковський, злучивши свою політичну долю з долею народово-демократичного руху, віддав ся цілою душею власне тій інституції, яка повинна відіграти таку важливу роль в відбудованню Польщі — „Скарбови народовому“.

В своїх мріях про „Скарб Народовий“ Мілковський уважає його то інституцією, якої „задача змагає просто до незалежності Польщі“, то „патріотичним символом“, який „дає запоруку тривкості польської справи“, бо „доки він існувати-ме, доти, незалежно від висоти фондів скарбу, польська справа серед політичної путаниці не зійде з денного порядку“, — а як далеко забігає він в тих мріях в країну фантазії, видно хоч-би з сього уступу:

„Коли-б тає наслідком переважних причин не стало таких організацій (себ-то таких, які заслуговують на підмогу з фондів „Скарбу Народового“), Скарб тоді бере підмогу назад, фонди уміщує в якимсь банку (пр. в англійським) на складані проценти і где... где... Таке дождане... могло-б тигнути ся роки, десятки літ, навіть сотні. Неволя Греції тягла ся двадцять віків, Болгарії майже п'ять, Сербії не цілі чотири. Коли-б і нас зустріло щось подібне, Скарб Народовий ріс би, виріс би до мільярдowej висоти і віддав би польським справі чи-малі услуги, коли-б у ХХІІ, може ХХІІІ віці, під вражінем якогось Байрона, що запалив ся б до „вітчини мужів безсмертної слави“, завазала ся на її ґрунті організація, яка відновила б боротьбу за незалежність Польщі“...²⁾.

В 1900 р. Мілковський з припоручення „Ліги Народової“ виїхав ся до Північної Америки, щоб там агітувати між польською зарібковою еміграцією в користь „Скарбу Народового“. Ґрунт до сеї агітації був підготований тим, що стара й сильна польська організація „Związek Narodowy Polski w Stanach Zjednoczonych“ прилучила ся ідейно до народово-демократичного руху і признала авторитет „Ліги Народової“. В Америці приймали Мілковського з великою парадю, що зробило на нього таке вражіне, що його роль в його фантазії вирісла до значіня ролі делегата якогось

¹⁾ Для приміру згадаю про його статю в паризьким журналі „Przegląd rzeczy polskich“ з 1859 р., в якій проведена думка, що польонізація, се властиво цивілізаційна місія Поляків на Україні. — Пор. „Польський і руський революційний рух і Україна“, розділ II.

²⁾ Такі мрії порозкидувані скрізь в органі „Związek-u wychodźstwa polskiego“, в паризькій газеті „Goniec Polski“, założonej 1898 р.

справжнього правительства. І коли в 1902 р. Вільгельм II вислав до злучених держав в дипломатичних діях свого брата Гайнріха, Мілковський зовсім серіозно розписуєть ся в „Goniec-u Polsk-im“ про те, що Вільгельм II наслідуює „Лігу Народову“, а його брат Гайнріх має на меті спаралізувати вплив делегата „Ліги Народової“ в Америці.

Одначе подорож Мілковського не мала сподіваних реальних наслідків. Правда, „сойм“ „Польського Національного „Союза“, який відбув ся 1901 р. в Толеді, признав „Скарб Народовий“ „спільною касою воюючої Польщі, до якої кожний Поляк повинен обовязково складати свої датки“, і „порішив та поручив членам і групам своєї організації, щоб по зможі як найбогатше і найправильніше спомогали ту інституцію податками“, — але фонди до „Скарбу“ все таки не впливали в такій мірі, як повинні би впливати до „спільної каси воюючої Польщі“.

Як ми бачили зі статута „Польської Ліги“, вона мала на меті дістати „Скарб Народовий“ під свій виключний вплив. Коли-ж її наступниця, „Ліга Народова“, заволодівши „Скарбом“, почала вживати його виключно на партійні, народово-демократичні цілі, радикально-патріотичні елементи зпоза народової демократії усунули ся від участі в інституції „Скарбу“, оголосивши при тій нагоді кілька скандалів в справі народово-демократичної господарки в „Скарбі“. З того часу загал перестав інтересувати ся „Скарбом Народовим“; він зійшов до ряду чисто-партійної інституції, якою й повинен би був бути від початку, коли-б не фантастичні пляни оснувателів „Польської Ліги“¹⁾.

Для праці між молодіжю „Польська Ліга“ покликала до життя окрему тайну організацію: „Związek Młodzieży Polskiej“. Ся організація мала також строго конспіративний характер і складала ся з трьох категорій членів: 1) колеґів, 2) товаришів і 3) братів; „брати“ були найвищою категорією²⁾. „Związek Młodzieży Polskiej“ мав свої організації в усіх трьох підбоях і за границею. Про його ідейне обличчя поговоримо пізайше.

Приходимо тепер до тих манифестацій, які устроїла „Польська Ліга“ з початком 1890-х років з приводу сотих національних

¹⁾ Справі „Скарбу Народового“ і його ініціаторови Мілковському ми тому присвятили на сім місці стільки уваги, бо до сих справ уже не має-мемо нагоди вертати.

²⁾ Див. Wilhelm Feldman, Stronnictwa i programy polityczne w Galicji 1846—1906. Krakow 1907. Tom drugi. Stron. 164.

річницю, щоб „переломати загальну апатію і звернути думку суспільности до політичних цілей“.

На першу з тих маніфестацій назначено день 3 мая 1891 р., — соті роковини конституції 3 мая. До обходу сих роковин публичною маніфестацією закликала відозва з датою: „Варшава, в марті 1891 р.“ присвячена головно оцінці значіння конституції 3 мая, а далі — тодішньому стану польської суспільности в Польськім Королівстві; політичних вказівок, коли поминути загальні уваги, в ній зовсім не було. Своім змістом та відозва вказує зовсім ясно на своє походження з кругів „Польської Ліги“ і „Głos-y“. В маніфестації, яка почала ся богослуженем і опісля приняла форму походу до пам'яткової каплиці в ботанічнім саді, взяло участь кілька сот людей, значить, вона не мала масового характеру.

В падолисті того самого року появилася знов відозва, яка, вказуючи на успіхи обходу роковин конституції 3 мая, приписувала між иншим впливови сього обходу „зроджене в цілій суспільности стремління обходити жалобою будучий (т. е. 1892) рік, в яким минає сто літ від Торговицької Конфедерації“. Покликаючи ся на сей vox populi, відозва „лучить свій голос з голосом загалу, закликаючи цілий нарід до жалоби, яка повинна обявити ся в понеханню всяких балів, забав, веселих танців і т. д.“.

До сеї національної жалоби не вдало ся прихилити загал, як сього хотіла відозва.

В кінці третя маніфестація була 17 цвітня 1894 р., — в соті роковини повстання Кілінського в Варшаві. В сій маніфестації взяло участь коло 300 людей.

Відозва „Ліги Народової“ заявляє, що „трилітній період маніфестацій ознаменує намічену ціль“. Зі свідочств, які знаходимо про ті маніфестації як в консервативних, так і в соціалістичних органах, не можна втвердити сього погляду; з тих свідочств виходить, що маніфестації не мали масового характеру. Для характеристики настрою серед тогочасної польської суспільности треба зазначити, що і консервативні і ліберальні круги виступили з рішучим осудом маніфестацій, а консервативна преса виступила проти їх ініціаторів з усім боевим арсеналом, який має вона звичайно проти революціонерів, не виключаючи навіть „аргументу“ про „агентів-провокаторів“. Проти маніфестацій виступили між иншим і такі радикально-патріотичні органи польської преси в Галичині, як „Kurjer lwowski“ і „Nowa Reforma“.

Періодом маніфестацій кінчить ся діяльність „Польської Ліги“ і починаєть ся діяльність „Ліги Народової“.

В 1894 р., як уже було згадано, наслідком арештовань закрито „Głos“, те легальне огнище „Ліги“ в Варшаві. Часть членів редакції переїздить тепер до Галичини, купує двотижневник „Przegląd emigracyjny“ і перемінює його на місячний журнал „Przegląd Wszepolski“ (1895), який робить ся закордонним органом „Ліги“.

Рівночасну стару назву: „Liga Polska“ витискає нова: „Liga Narodowa“. По свідочству льондонського соціалістичного „Przedświt-a“ ще в 1894 р. появили ся відозви з підписом: „Komitet Centralny Ligi Narodowej Polskiej“, видані в мовах польській, французькій, латовській, українській і руській („Центральний Комітет Національної Польської Ліги“). Про організацію „Ліги Народової“ нема ближших даних; знаємо тільки, що її найвищою властю став „Центральний Комітет“, який по донесенню „Przegląd-y Wszepolsk-ogo“ (1902, стор. 146) складаєть ся з п'ятиох членів і засідає в Варшаві. В 1899 р. „Ліга Народова“ видає звісну відозву (з датою 8 грудня), якою оповіщує про своє існуванє, про свою роль в розвитку революційно-патріотичного руху, про свої сили і про свої змаганя. Ту часть відозви, що відносить ся до рр. 1885 — 1894, вже знаємо; тепер познайомимо ся з дальшою частью. Як ми вже бачили, патріотичну закрутку соціалістичного руху вважає відозва „Ліги Народової“ наслідком посередного впливу патріотичного руху.

Але другим наслідком зросту національного руху — читаємо далі — була реакція в тих кругах суспільности, для яких думка боротьби з завойовничими правительствами, головно-ж думка покликана народу до тої боротьби, була все грізна й ненависна.

Упадаюча суспільно й економічно аристократично-шляхотська верства для вдержаня свого становища почала свідомо або не свідомо шукати підпертя в союзі з чужими правительствами. В російськім підбою повторяло ся те, що в дещо иншій формі виявило ся давніше в Галичині і пруськім підбою. Богате-ж міщанство, що має претензії до політичної спадщини після аристократії і шляхти, побачило знов у союзі з правительством надію корисної реалізації своїх класових та особистих інтересів. При першій нагоді в 1894 р. виступила в російськім підбою угодова політика. Вірнопідданче приняте царя в Варшаві (1897) було зенітом успіхів тої політики, але рівночасно початком її політичного банкрут-

ства. Ведена кругами, в руках яких є значні матеріальні засоби, угодова політика грозила поважною небезпекою зіссути загалу фальшивими обліками. Супроти тої небезпеки організація Ліги Народової поклала головний натиск на агітацію друкованим словом і боротьбу з пагубною пропагандою льоялізму.

„В тій боротьбі виявилися й заострилися суперечні змагання різних політичних напрямів, і Ліга Народова, як представниця боротьби з правительством, опертою на свідомій діяльності народних верств, мала пераз змогу переконати ся про чисельність і силу свого табору. Щоб надати йому означену політичну індивідуальність, яка-б обіймала всіх прихильників діяльності Народової Ліги, вона утворила демократично-народову партію, яка 1896 р. виступила зі сформулованою програмою, приложеною до потреб біжучої хвилі і політичної тактики, відповідної для ширших кругів, не обнятих тісною організацією. Хоч та програма була призначена виключно для російського підбою, одначе і в Галичині та пруським підбою знайшли ся одиниці і групи, які прийняли її з деякими змінами, відповідними до місцевих обставин.

„В тім часі видавничя, публіцистична діяльність стала одною з головних задач Ліги Народової. При помочи газет і брошур, видаваних під її безпосереднім чи посереднім впливом для інтелігенції і для народу і ширених нею, Ліга Народова систематично впливала на публичну опінію і на вироблене польської політичної думки. Банкротство угодової політики, звільняючи на разі Лігу Народову і згуртовану кругом неї демократично-народову партію від обов'язку систематичного доборювання ослабленого внутрішнього ворога, дозволяє майже всі сили організації посвятити праці, яку Ліга Народова від початку свого існування вважала найважливішою задачею: до праці над політичним освідомленем і організацією народу. Се нині найбільшійша задача, бо боротьба з російським правительством і його союзниками в нашій суспільности стає по-раз виразнійше боротьбою за польський народ, за вплив на нього, за його душу.

„Результати тої праці, що вела ся від богатых літ, розширюючи свій круг і розпоряджуючи по-раз поважнішими засобами, відповіли нашим найсмілійшим надіям. Завдяки тій праці Ліга Народова скріплює нині свої ряди переважно вербованем з сільського й городського народу, організуючи його активні сили до боротьби; завдяки тій праці добули ми право виступати не тільки як приятелі народу й оборонці його змагань та інтересів, але

як його представники. І як представники народу ми є винні одинокі представники нації, бо неправду голосять ті, що поминаючи народ або навіть виступаючи проти нього, видають себе оборонцями національної справи.

„Хочемо бути представниками національних інтересів і національної політики, отже не накидаємо загалови ніякої непорушної доктрини ані перелетних хвилих помислів. Не спускаючи з ока кінцевої цілі нашої національної праці: незалежності Польщі, Ліга Народова від початку свого існування держала руку на живичку нашого колективного життя, поступаючи в своїй програмі разом з розвитком політичної думки суспільности, освідомляючи та організуючи ті змагання, що повставали в народі під впливом духа часу та реальних умов як справжній вислов нинішніх потреб і вимогів політичного положення.

„Коли виступаємо як партія, то не тому, неначе-б представляли інтереси одної верстви, але тому, що стаємо в противенстві до інших, класових або котерійних змагань, тому, що в покликанню і зорганізованню народньої маси до політичного життя бачимо найважливішу задачу національної політики.

„Як представники загально-національних інтересів, сильні повновластю, яку нам дає народ, ідучи з нами, почувачемо ся до важкого й небезпечного обов'язку управляти політикою нації і те правліне добудемо.

„Оспираючи ся на народі, маємо живе почуте і ясну свідомість національної сили. Не в доривочних вибухах опору, не в жєбразній ласк у завоєвничих правительств, не в урозних компромісах бачимо задачу національної політики, але в безперестанній боротьбі за наші права, за нашу самостійність і за суцільну самодіяльність народу, в боротьбі, яка дасть нам ряд реальних здобутків, що приближать осягненє великої цілі: повної незалежности.

„Не означуємо з гори характеру тої боротьби, не вирікаємо ся ніяких способів діяльности, які покажуть ся успішними. Беремо нині ті, які вказує нам політичний розум.

„Змаганням ворогів, які мають на меті розділити нашу націю, хочемо протиставити свідоме змаганє до національної єдности, замахам на наші природні права, на нашу самостійність — систематичний і витривалий відпор, зорганізованому насильству завоєвничих держав — одноцільну і зорганізовану політичну силу польського народу.

„В громадянській праці будемо підирати й розвивати суспільну самопоміч, організацію публичної служби на всіх полях колективного життя. Мусимо в неволі й політичній розбитті закладати підвалини і будувати зруб національної самостійности будучої Польщі, мусимо розростати ся в організм, що живе своїм життям, послухний тільки собі, що управляє собою наперекір усім накіненим правам.

„Вірна тим принципам і змаганням, оперта на демократично-народовій партії, яка все зростає, Ліга Народова після тринадцятилітньої тайної діяльности, в якій виправили ми наші сили, виступає нині явно, заклинаючи всіх, що хотять і повинні йти з нами, до спільної праці й до боротьби під одним прапором. Робимо се після зрілого наміслу, розваживши докладно всякі можливі наслідки, бо почувасмо ся досить сильними, щоб не зійти з дороги, яку ми собі назначили. Хочемо не тільки витривати на ній, але й йти вперед, зближаючи ся з кождим кроком до мети нашої праці, наших свідомих змагань, нашої незахитаної віри, святої надії всіх наших сердець, до Польщі одної, свободної, незалежної“.

Отсей „явний виступ“ „Ліги Народової“ годі вважати справжнім явним виступом. Відозву з польським орлом і підписом: „Liga Narodowa, Komitet Centralny“, яка виявляє тільки назву організації і в найзагальніших рисах її діяльність і її змагання, а не виявляє ані суті організації ані детальної програми ані осіб, годі вважати явним виступом, бо в таким разі треба б уважати явними пр. всі тайні і недетальні соціалістичні організації в Росії, і то з тим більшим правом, що вони мають в заграничних організаціях і явних представників і виявляють багато більше зі своєї діяльности.

Через те отсей виступ „Ліги Народової“ треба вважати тільки агітаційним способом, щоб розхвалити свої заслуги, яких ніхто не може перевірити, і на тій підставі оголосити себе національним правительством. Сього, правда, „Ліга Народова“ не каже дословно, але лиш те може мати на меті заява: „Почуваємо ся до важкого й небезпечного обовязку управляти політикою нації і те правління здобудемо“.

Та чого не сказала дословно відозва „Центрального Комітету“ те договорюють інші органи „Ліги Народової“.

„Przegląd Wszepolski“ (1900, кн. I), коментуючи відозву, заявляє, що „з організованою силою може бороти ся з успіхом тільки инша організована сила, з завойовничими правительства-

ми — наше власне, польське правительство, — не лякаймо ся слів — правительство національне“.

Популярний орган „Ліги Народової“ „Polak“ (ч. 1 з 1900 р.) називає „Лігу“ „національною властю, яка управляє політикою в російським підбою“.

„Związek wychodźstwa polskiego“ на засіданню членів видалу і п'ятьох делегатів своїх груп 24 грудня 1899 р. ухвалює оставати від тепер в своїй діяльності „в тіснішій злуці з народово-демократичною партією“, а в об'язнику з 3 мая 1900 р., виславім до своїх груп, заявляє, що „Ліга Народова і демократично-народова партія дістали в спадщину після еміграції з 1831 р. місію вести непримирну боротьбу проти ворогів Польщі, працюючи для народу і з народом змагаючи до незалежности“; закликає „згуртувати ся як найчисленнійше в „Związk-u wychodźstwa Polskiego“, стати при Лізі Народовій і демократично-народовій партії і таким чином сповняти обовязок політичних емігрантів, який містить ся в словах: служити краю помагаючи йому в боротьбі проти денационалізації і в змаганнях до здобути незалежности“; в кінці кличе, що „кожде вагана було б нині відступництвом і відреченем імени Поляка“.

В кінці згадуваний уже „сойм“ американської організації „Związek Narodowy Polski w Stanach Zjednoczonych“ в Торонті 1901 р. приймає ухвалу: „Признаючи Лігу Народову в Польщі правно урядуючою властю польської держави і спадкоємцем всіх прав, які мали попередні правительства тої держави від польських королів і соймів до правительств після розділу, яких ряд захитав знане ширшому загалови національне правительство з 1868 р., висловляємо сій національній власті нашу честь, пошану і зячність за її праця для добра польського народу“.

І так органи „Ліги Народової“ признали її національним правительством, але се признане і скінчило ся на її органах. Всі инші органи польської політичної думки, від консервативних до соціалістичних, виступили остро проти такого самозванства, одні (консерватисти) — болячи ся, щоб се не стягнуло нових репресій правительства, другі-ж (соціалісти) — висміваючи ту самохвальбу, яка на їх думку зовсім не відповідала фактичним обставинам.

З початком нашого віку практичний провід народово-демократичного руху починає вести народово-демократична партія, заложена, як уже знаємо, „Лігою Народовою“ в 1896 р.

Народово-демократичний рух, примушений до тайности в Польськiм Королівствi, починає виступати явно в двох інших частих Польщі, в Галичині і в Познанщині.

В Галичині від 1895 р. виходить теоретичний орган руху „Przegląd Wszecpolski“ (спершу у Львові, а від 1902 р. в Кракові; з кінцем 1905 р. „P. W.“ перестав виходити), від 1896 р. популярний орган „Polak“ (в Кракові), призначений головню для Королівства, від 1899 р. „TeKa“, орган академічної молодіжи. Але на широке поле галицької політики виходить народова демократія аж з початком 1902 р., заволодівши найбільшим польським денником „Słowo polskie“. З початком 1904 р. організує ся народово-демократична партія для Галичини, а другий партійний з'їзд з 8 і 9 грудня 1905 приймає партійну програму.

Тимчасом в Росії народово-демократична партія оставала ся тайною організацією аж до 1906 р. В 1896 р. виступила вона там, як звісно, з першою програмою; в 1903 р. оголосила другу програму; в кінці, виступаючи з настанов „конституційної ери“ явно, виробила третю програму.

Так пройшли ми — сказати б — зверхню історію народової демократії. Найголовніші її моменти: 1886—1894: „Głos“, „Liga Polska“. — 1894: переміна старої назви: „Liga Polska“ на нову: „Liga Narodowa“. — 1895: „Przegląd Wszecpolski“. — 1896: народово-демократична партія для Польського Королівства. — 1899: „звіст“ „Ліги Народової“. — 1902: початок масового народово-демократичного руху в Галичині. — 1906: політична явність народово-демократичного руху в Польськiм Королівстві.

Знаючи ту зверхню історію народової демократії, перейдемо в дальших розділах до її принципів і її політичної діяльності.

IV.

Пізнавши зверхню історію народової демократії, подамо тепер в загальних рисах образ її ідейного обличчя. Одначе мусимо зазначити з горі, що той образ не буде одноцільний, бо ідейне обличчя народової демократії таке невловиме, таке змінне, нинішнє таке неподібне до вчорашнього, що можна дати тільки фрагменти, причинки до характеристики ідейного обличчя народової демократії, а не його судільний образ.

Як ми вже зазначили, варшавський „Głos“, те легальне огнище того патріотичного руху, від якого народова демократія виводить свій початок, мав характер патріотично-народницько-соціалістичний.

Стоячи на соціалістичнім становищі, „Głos“ вказував на класові антагонізми, доказував, що годі рівномірно підирати розвиток усіх суспільних класів і ставав у боротьбі інтересів окремих суспільних класів рішучо на бік народу¹⁾. Була се перша польська легальна газета в Королівстві, що сміло і отверто боронила інтересів робучого народу, виступала проти надужиття капіталістів і навіть особияте плямувала тих з поміж них, що занадто ярко унімали робітників. Соціалізм „Głos-у“ ріжнив ся від марксістського соціалізму тим, що коли марксізм класом, на яку може оперти ся соціалізм, вважає тільки пролетаріят в чистім розуміню свого слова, то „Głos“ тою класою вважав усіх тих, що живуть з власної праці, без огляду на те, чи вони мають приватну власність на способи продукції чи ні, в першій мірі селянську масу, стоячи таким чином на тим становищі, на яким стояли російські народники і на яким стоять теперішні російські соціалісти-революціонери. В полеміці, яку „Głos“ вів з марксістами, що виступали проти нього в „Prawd-і“ і таки в нім самім, вживав він проти марксізму менше-більше таких аргументів, з якими опісля виступив Бернштайн.

¹⁾ Для яснійшого розуміння зазначу, що вживати-му такої термінології: „narod“, „narodowy“ — „націй“, „національний“; „lud“, „ludowy“ — „народ“, „народний“.

Стоячи на народницькій становинці, „Głos“ виступив з принципом „признання народу найголовнішим елементом національного організму“, елементом, який має „власну релігію, власну моральність, власну політику, власну науку, одним словом — власну культуру“; з принципом „підпорядковання інтересів окремих верств інтересам народу“, або, іншими словами, признання інтересів народу, і тільки інтересів народу, загально-національними інтересами. В імя тих інтересів народу „Głos“ виступав остро проти „самозванних претензій“ тих, що хотіли би правити народом „в імя тисячолітньої культури і традиції“, бо „ідеали тої традиції і форми тої культури чужі більшості нації“, бо „історична минувшість Польщі вже для того, що вона виключно шляхотська, мусить бути для народу чужа, часто нелюба, а иноді навіть відразлива“. Своєю задачею ставив „Głos“ „покликати народ не до таких форм національного життя, які витворила догоряюча вже в цілій Європі і з духом новочасної історії незгідна станова цивілізація, але до таких, до яких він може дійти шляхом природного розвитку задатків власної культури, шляхом освіднення собі своїх власних змагань і образования власних ідеалів“.

Народництво „Głos-u“ мало ярку революційно-патріотичну зафарбу, яка однак під гнетом цензури могла проявляти ся більш негативно, — прим. боротьбою з програмою органічної праці, з космополітизмом західно-європейського соціалізму, — ніж позитивно. Для характеристики сього революційного патріотизму „Głos-u“ зазначимо, що він якийсь час солідаризував ся з париським органом „Revue“ яка почала виходити 1889 р., виступаючи з „програмою національно-соціалістичної партії“¹⁾.

Другим, переважним, огнищем революційно-патріотичного руху була, як уже відомо, „Liga Polska“. В програмовій відозві означує вона свою ціль і свої принципи ось-як:

„Задачею Ліги є приготувати і гуртувати всі національні сили для здобуття незалежності Польщі в границях перед поділами на федераційній основі та з оглядом на національні ріжниці, не спускаючи з очей і тих частий Річи посполитої, що вчасніше відпали від неї. Ліга приймає принципи, висловлені в маніфесті колишнього Польського Демократичного Товариства, які буде розвивати, доповнювати і здійснювати в напрямі національним і соціальним“²⁾.

¹⁾ Про сю програму див. „Польський і руський революційний рух і Україна“, розділ IV.

²⁾ Mazowiecki, Historia, стор. 110.

Значить, щоби пізнати соціально-політичні принципи Польської Ліги, треба нам звернути ся до маніфесту Польського Демократичного Товариства. Сей маніфест, виданий в Поатіє 4 грудня 1836 р., носить на собі всі риси соціально-політичного радикалізму тогочасної інтернаціональної революційної демократії, радикалізму, який годі відмежити ясно від тогочасного соціалізму. Через те не дивно, що на Польське Демократичне Товариство покликують ся не лише Польська Ліга, але й Польська Соціалістична Партія (PPS), вважаючи себе його наслідницею.

Маніфест Товариства приписує упадок польської Річи посполитої тому, що „на руїнах старинного народовластя“ запанувала в Польщі шляхта, ті „завойовники прав народу“, „внутрішні гнобителей“. „Свобода, рівність, братерство, спільні колись усім, стали виключним привілеєм одного стану, а народня маса, усунена від політичного життя, позбавлена всіх прав, обдерта з власности, сама обернена в невіддільну від землі власність, не могла мати спільної цілі з пануючим станом. Інтерес шляхти і інтерес народу були собі такі суперечні, як свобода і неволя, добробут і нужда. Роздвоєна єдність, роздвоєні національні сили видали наслідок, загальну безсильність“. „Суспільний порядок, опертий на присвоєно, де одні вживають всіх користей, привязаних до суспільного життя, а другі примушені нести тільки титари, привязані до того життя, се одинака причина нещастя нашої вітчизни і цілої людськості. Доки існують такий порядок, що наспіває природну справедливість, доти вестиметь ся внутрішня боротьба між угнетеними і їх гнобителями, між масою, засудженою на темноту, нужду і неволю, і малим числом тих, що загарбали для себе всі користи суспільного життя“. „Привілей, прикритий яким-небудь назвищем, є виломленим з-під загальних обовязків або присвоєнем якого права, отже запереченем рівности, негідною природи“. Маніфест виставляє привіци: „Все для народу, через народ, — ось найзагальніший принцип демократії, що обіймає одночасно ціль і форму. Все для народу, для всіх, се ціль; все через народ, через всіх, се форма“. Вважаючи демократичну Європу „природним союзником“ Польщі, маніфест проголошує міжнародне братерство народів: „віримо щиро в співділанє народів, оперте на загальнім братерстві і спільній потребі усамовільнення“. Навязуючи до повстання з 1830—31 р., маніфест робить його провідникам закид „кастового егоїзму“, в яким бачить причину упадку повстання, а на будуче грозить представникам того егоїзму ось-як: „Коли-б коначна зміна суспільного порядку і йдуча за нею неза-

лежність не могли обійти ся без насильних потрясень, коли-б народ мусів бути строгим суддею минувості, мстивком зробленої йому кривди і виконавцем неминучих засудів часу, ми для жменьки упримілеюваних не посягнемо щастя трицяти мільонів, а пролита братня кров впаде тільки на голови тих, що в завзяту власний егоїзм поставлять вище ніж спільне добро і визволене вітчизна".

Ось до яких соціально-політичних принципів признавала ся Польська Ліга, хочаби їх здійснити на цілій території польської Річи Посполитої через відбудоване Польщі в як найширших границях, які мала вона коли-небудь за час своєї державної незалежності.

Як бачимо з програми Польської Ліги, вона мала на меті не безпосереднє приготоване повстання, тільки „приготоване і гуртоване всіх національних сил для здобути незалежності“, значить діяльність, розложеною на довгий ряд літ, в якій повстане було-б тільки кінцевий результат. Якої тактики підчас того „приготованя і гуртованя національних сил для здобути незалежності“ повинна держати ся польська суспільність супроти всіх трьох держав, що поділили між себе Польщу, про се говорить звісна брошура Мілковського п. н. „Rzecz o obronie szynnej i o skarbie narodowym“.

Автор стверджує, що після повстання 1863 р. польська суспільність закинула думку збройної боротьби за незалежність вітчизни і взяла ся за „пасивну оборону“ своїх національних прав, яка лежить в „влеканю матеріального добробуту і національності в границях, приписаних правом“. Така „пасивна оборона“ мала на меті „розвужати німсту“ російського правительства, одначе не тільки не досягла того, але навпаки правительство придумувє все нові способи на „повне здавленє польського елемента“. І се на думку автора зовсім зрозуміле. Бо з істнованєм Польщі звязані великі загально-людські задачі, вона є представницею ідеї свободи, коли держава, які над нею панують, є антигезою тої ідеї; отже вони мусять змінити до повного знищеня її, вони „роблять те, що наказують їм робити їх житєві інтереси“, бо инакше „самі згануть“. Від сього правила не виймає автор навіть Австрії, яка також змагає до винищеня Поляків „шляхом релятивної лагідности, в своїх наслідках не менше шкідливої, як брутальність“.

Перед сими змаганнями завойовників може Польщу врятувати тільки „активна оборона“. Як розуміє її автор? Обяснимо се найперше на кількох примірах.

Підчас писаня тої брошури заложено в пруській Польщі парламентний банк, щоб паралізувати ним діяльність пруської кольо-

нізаційної комісії. Отже на думку автора той банк має „одну слабу сторону, а саме, що працюватиме в границях, приписаних правом“. „Німці нас брутально викидають, а ми маємо, коли вони пхають ся до нас, відповідати приязним усміхом і не викидати їх? Чи на се нема способів? Чи вони самі не дають нам права боронити ся від напасти unguibus et rostris? Чи такими способами народи не боронять ся з успіхом?“

А про відносини в Польській Королівстві автор пише: „Позволяємо безкарно хазяйнувати в нас Дрентельнам, Кохановим, Гуркам, Алухтіним — хазяйнують: і чому-ж не мали-б собі дозволити, коли тих непрощених гостей, яких не повинні ми терпіти на польській землі, стрінула в наших порогах протигом двацяти трьох літ ледви одна пощочина! Чи так вони хазяйнували-б, коли-б на них сипали ся то пощочини то буки“. Або прим. Поляки, що служать у російським війську, вмирають на війні під російськими прапорами. „Чи не ліпше, не славнійше, не кориснійше для польської справи було би, коли-б вони, замість в російських радах, умирали на російських шибеницях?“

І так „активна оборона“, се нелегальна боротьба з завойовничими правительствами, боротьба на всі боки, всіма способами, одним словом, як висловив ся пізнійше теперішній лідер народовой демократії в Польській Королівстві, Роман Дмовський, „безнастаня, хронічна революція“.

Тодішнє народництво польського патріотичного руху пробиває ся і в брошурі Мілковського. Одною з користай „активної оборони“ вважає він те, що „така оборона, позбаляючи нас жарної надії пробити поворою царські небеса, прилеволила би насити веретєв суспільности зеднати ся з низшими, шукаючи в них опертї і відповідної сили“.

Майже рівночасно з Польською Лigoю заложено „Союз польської молодіжи“ для праці між молодіжю. Цейне обличє Союзу було на стільки неясне, що рівночасно можна було його вважати і організацією чисто патріотичною і соціалістичною. Організатори Союзу соціалістам говорили, що се організація властиво соціалістична, тільки не виступає явю з соціалістичною захраскою, щоб не відіхнути елементів поступово-демократичних, а так само говорили вони патріотичним елементам, що се організація патріотична, але не виступає з сим явю, щоб притягти до себе соціалістичну молодіж і переробити її по своему. Можливість істнованя і розвитку організації з таким неясним ідейним обличєм найліпше доказує,

що тодішній революційно-патріотичний рух не відмежував себе дуже різко від руху соціалістичного, який — пригадаємо — власне в тім часі, на переломі дев'ятого і десятого десятиліття 19-го віку, почав також набирати патріотичної закраски. Ось як характеризує ці відносини „Przegląd Wszechpolski“:

„З початку навіть у власних рядах мали ми багато людей соціалістичних переконань... Одні в нашій програмі хотіли бачити національний соціалізм, що протиставить себе соціалізму космополітичному: наші не йшли навіть так далеко, вважаючи рівнобiжне істноване наше і соціалістів виключно поділом праці: ті працювали серед робітників, ми серед інтелігенції і селянства“¹⁾. „Коли з окремих кружків і відломків почала витворяти ся польська соціалістична партія, яка прийняла національну закраску, ми щиро і з успіхом помагали тим зусиллям, виходячи з того, що сфери дійсної діяльності обох партій можна легко відмежити“²⁾. „Де-який час подавали ми їм фактичну поміч, даючи наших людей до спільної з ними праці і підпомагаючи їх матеріально: якийсь час льондонський „Przedświt“ друкував ся черенками, які ми жертвували. Пізніше, коли ті зносили урвали ся, ще довго наші відносини до соціалістів опирали ся на признанню їх корисности, не вважаючи на їх численні хиби, а також на почуття товарищескости в нелегальній роботі“³⁾.

Соціалістичні сліди знаходимо і в відозві, яка закликає до обходу сотих роковин конституції третього мая. Відозва каже, що „не місце і не час розглядати критично справжню вартість“ тої конституції, що вона „ледви в малій частині“ здійснила тогочасні домагання демократії, бо „шляхотський сойм сойм тогочасних капіталістів не міг посунути ся занадто далеко в суспільних реформах“.

В брошурі „Nasz program“ (1893), якої автором був Дмовський, бачимо сильний вплив поглядів Мілковського про „активну оборону“: „Наша політика — читаємо там — мусить бути революційна, бо органічною бути не може, бо не має ніякого легального ґрунту, на яким могла-б оперти ся... Наша діяльність мусить змагати до політичних здобутків, мусить бути не тільки оборонною, але й заціпною. Для нашого народу, який не бачив інших форм боротьби з ворогом крім масових оружних рухів, зацінна політика, після виключення останніх, може виглядати фікцією. Щоб її зрозуміти, треба пригадати Ірландію. Способи її політики нечислимі. Не вважаючи потріб-

1) „Przegląd Wszechpolski“, 1901, кн. VIII, стор. 473.

2) Там-же, 1900, кн. IV, стор. 197.

3) Там-же, 1901, кн. VIII, стор. 473.

ним вичисляти їх на сім місці, обмежимо ся тільки на зазначенню, що одні з них мають на меті явне буджене у власній суспільности свідомости і енергії політичної, яке для ворогів є погрозою, інші-ж звернені просто проти правительства“ (стор. 23). „Ціль — політичні здобутки, примушене правительства до уступок, способи — безнастанна хронічна революція“ (стор. 24).

На сім ми закінчимо характеристику ідейного обличчя народово-демократичного руху в його початках. Його національна програма — відбудоване Польщі в історичних границях; в суспільних справах навизував він до традицій Польського Демократичного Товариства, оставав під впливом російського народництва і в близьких зносинах з тодішнім польським соціалістичним рухом; його тактика — „активна оборона“, „безнастанна, хронічна революція“ аж до оружного повстання, яке вибороло би державну незалежність Польщі.

Але все те не мало ясних програмових форм, тільки було ферментом, який найліпше характеризує те, що в руху могли брати участь і старі емігранти з поглядами і традиціями європейської демократії з половини 19-го віку, і молоді публіцисти, виховані на російським народництві, і соціалісти. І коли той фермент порівнаємо з теперішнім обличчям народової демократії, то побачимо, що з тодішніх ідейних елементів ніщо в ній не лишило ся, що теперішнє ідейне обличчя народової демократії є антитезою її ідейного обличчя з початків руху, — так що колиб не те, що одні і ті самі люди брали участь в руху тоді і тепер і ті люди з одного боку самі творять звязок між тоді і тепер, а з другого не відкидають ся тодішніх традицій, тільки навизують до них, то ми навіть не мали би права розглядати польський революційно-патріотичний рух з кінця 1880-их і початку 1890-их років як початок народово-демократичного руху.

Історично беручи, подана нами характеристика відноситься до часів істновання Польської Ліги і „Głos-y“ (1888—1894); Народова Ліга і „Przegląd Wszechpolski“ представляють розвиток в зовсім протилежний бік, в напрямі до теперішнього ідейного обличчя народової демократії.

Найперше наступив розрив з соціалізмом. „Нашим наміром, — признаєть ся „Przegląd Wszechpolski“ (1901, кн. VIII, стор. 473), — особливо наміром людей, свідомих властивої ролі нашого руху, було перероблене соціалістів на національну робітницьку партію. Але вони досить вчасно завважили се і зірвали з нами зносини“. В дальшій своїй еволюції народово-демократичний рух позбув ся народництва і — заступаючи „підпорядковане інтересів окремих

верств інтересам народу" підпорядкованем інтересів народніх мас інтересам вищих суспільних верств — взагалі всякого демократизму. Так само непримиримість супроти «завойовничих держав і тактика „активної оборони“, „безнастанної, хронічної революції“ уступили місця двоїлості і летальності. Лишила ся тільки ярка національна закраска, яка на таким реакційнім підкладі розросла ся буйно в крайній націоналізм, що хотів би всі народи, які були поневолені польською Річю посполитою, прикувати на віки до воза історичної Польщі. Одним словом, народово-демократичний рух що раз більше тратив свій первісний зміст, аж став антитезою своєї минувшости.

Ту еволюцію в її політичних проявах прослідимо далі. Тепер же спинимо ся на тих теоретичних виводах, до яких вона довела і які таким чином стали основою теперішньої політичної народово-демократичної думки. Маємо на думці працю Зигмунта Валіцького про „Національний егоїзм супроти етики“¹⁾ і „Думки новочасного Поляка“ Романа Дмовського²⁾, голови польського кола в російській державній думі.

Валіцький, заки став творцем народово-демократичної доктрини, перейшов школу соціалізму. В Петербурзі, де був в університеті, оставав під впливом російського народництва, оієдна в Варшаві і Львові належав до польських соціалістичних груп. Він був одним з тих соціалістів, що належали до Польської Ліги і серед праці від імені Ліги в Союзі польської молодіжи „визволив ся“³⁾ новоді з соціалістичної ідеології; заступаєч її ідеологією національного егоїзму, який на його думку є одиноким і найважчим етичним завомом для нації.

Автор розрізняє два роди альтруїзму: „одни, змишловий, опираєть ся на співчуття, милосердя, прагнення, своєї догодити иншим або уникнути виду терпіння; він траншеєть більшою, а навіть часто зливаєть ся з егоїзмом; другий самосвідомий, полягає на тім, щоб зілляти свої почування з добром загалу, щоб віднести ся до його справ так само, як до своїх власних, отже не є нічим иншим, як суспільним егоїзмом, що відбиваєть ся в інстинктах одиниці“⁴⁾. Перший називає автор індивідуалістичним або індивідуалістично-товариським, другий суспільним.

¹⁾ Zygmunt Walicki, Egoizm narodowy wobec etyki, Wydanie drugie uzupełnione, Lwów 1903.

²⁾ Roman Dmowski, Myśli nowoczesnego Polaka, Wydanie drugie, Lwów 1904.

³⁾ Egoizm narodowy wobec etyki, стор. 17—18.

Сим двом родам альтруїзму відповідають на думку автора два роди егоїзму. „Егоїзм змисловий полягає на безпосереднім змаганю шукати вдоволення й уникати терпіння, він творить також часто справжню точку виходу, а навіть безпосередню причину для змислового альтруїзму“¹⁾. „Егоїзм самосвідомий опираєть ся на почуття особистого достоїнства і власної вартости, на внутрішній свободі і незалежності, на амбіції зазначити ся корисно в загальнім житю, на глибокім відчуваню особистої відповідальности, на естетичній вянкв, в кождім разі на сильній індивідуальности“²⁾.

За те автор не признає принципіальної різниці між альтруїзмом і егоїзмом взагалі. „Змисловий альтруїзм і змисловий егоїзм належать до одного і того самого духового типу, переплітають ся, лучать ся з собою і переходять легко один в другий“³⁾. Так само „самосвідомий альтруїзм і самосвідомий егоїзм вяжуть ся органічно з собою і виступають разом в загальнім житю одиниці, а коли-б ми хотіли звести їх до себе, то побачили-б, що другий розпливаєть ся в першій, бо самосвідомий егоїзм черпає всі свої причини з почути добра суспільности, тільки стараєть ся відіграти в її житю роль самостійного чинника“⁴⁾.

Сим двом умово-чутевим типам відповідають на думку автора дві етичні системи: „етика особистого ідеалу, індивідуалістична, змислова і догматична“ і „етика загальної ідеї, суспільна, самосвідома і автономічна“⁵⁾. Перша „бере кождий вчинок сам в собі, незалежно від часу, місця, обставин і наслідків“⁶⁾; друга бере під увагу всі конкретні умови істнована і відносить до кожного і на тій підставі вважує кожному безоглядним способом властивий його становищу індивідуальні і суспільні обовязки“⁷⁾. „Етика ідеалів кладе собі безпосередню мету, тоби до єдинця, то бодай приближене єдинці до стану безоглядної досконалости, причім понятє досконалости, позбавлене предметової суспільної оцінки, мусить бути менше або більше абстрактне“⁸⁾. „Етичні ідеалів протиставить ся етика ідеї, етика суспільна. Її провідним принципом є реальне добро конкретної суспільности, до якої належить дана одиниця. Наказом для сеї одиниці буде втворити з себе одностільний, гармонійний і сильний тип, який відповідав би її власній індивідуальности (самосвідомий егоїзм), дальше привязати ту індиві-

¹⁾ Там-же, стор. 19.

²⁾ Там-же.

³⁾ Там-же, стор. 20.

⁴⁾ Там-же, стор. 20—21.

⁵⁾ Там-же, стор. 23—24.

⁶⁾ Там-же, стор. 22.

⁷⁾ Там-же, стор. 23.

⁸⁾ Там-же, стор. 24.

дуальність до власних її кругів, сфер, груп і цілої суспільності (самосвідомий альтруїзм), в кінці зіллється її духово з її суспільністю і прийняти добро суспільності, її бажання і її цілі за свої (загальний егоїзм)¹⁾.

З цих двох етичних систем автор вибирає етику ідеї, а найвищим її ступнем вважає національний егоїзм, бо на його думку найвищою суспільною індивідуальністю є власне нація.

Національний егоїзм є найвищим етичним законом для всіх членів нації. „Суспільна кляса, — навчає автор, — яка почувала-б себе більш солідарною з такою-ж клясою иншого народу, ніж з иншими клясами народу власного, для якої міжнародна спільність принципів має більшу вагу, ніж спільність національних традицій і інтересів; товариська сфера, що входить в зносини щоденного життя зі сферами ворожої суспільності, — заслуговує на безоглядне осудження зі становища публичної моральності, незалежно від інтенцій, які ними руководили, бо вони владуть егоїзм свого альтруїзму вище, ніж альтруїзм, який обов'язує їх супроти національного егоїзму“²⁾.

І так найвищий етичний закон для одиниці, се альтруїзм, який обов'язує її супроти національного егоїзму. А найвищий етичний закон для нації? Чи може альтруїзм, який обов'язує її супроти людськості? Ні! — відповідає автор.

„Моральність народу в сфері виїшних відносин не є нічим иншим, як тільки його політикою супроти инних народів“³⁾. „Уявімо собі стан суспільності першесей, позбавленої всяких звичаєвих суспільних зв'язків, де нема ані законів ані судів, де кожний позбавлений самому собі, а заробити має винятком і позбавлений та карати їх є ділом самого попризведеного. Там панує лише етика явної боротьби або затятого антагонізму, етика, що веде нас до замирення в собі, на егоїзмі і відпирання сили силою, бодей у відносинах до тих, що виявляють злі наміри. Вибачати провини, об'язати ся до показу „не чини зла“, а дарувати провини, щети для инних жертви, яких ніхто не зрозумів би і які кожний визнавав-би, може довести тільки до зросту анархії, до безкарного розпановлення надужиття і переваги брутального насильства над справедливостю. Власне в такому положенню знаходять ся сучасні нації, позбавлені власним силам, позбавлені всяких загальних інтернаціональних

1) Там-же, стор. 34—35.

2) Там-же, стор. 55.

3) Там-же, стор. 59.

зв'язків, всякої загальної езекутиви. Вони самі мусять боронити своїх прав, оберігати свою незайманість і карати замаху, звернені проти їх індивідуальності: се се для них вказівкою політики, моральним обов'язком як супроти себе так і супроти інтернаціональної суспільності“¹⁾.

„Чи суспільна етика вимагає від нації альтруїзму супроти инних членів інтернаціональної суспільності? Коли-б їх взаємні діїшли до того ступня солідарності, спільності інтересів і організації, що нації Європи утворили би одні Злучені Держави, дбати о добро загальної цілости, берегти спільних інтересів злучених частий було-б обов'язком усіх складових частий. Але навіть тоді се робило ся би в імя їх самосвідомого егоїзму, в імя ширше понятого власного інтересу. Альтруїзм супроти цілости починає ся не на ґрунті сфедерованих держав, дякуючи ідентичности їх потреб, спільности ворогів і єдності змагань, але аж на ґрунті союзної держави, в якій складові часті служать уже безпосередно інтересам цілости. Нині навіть перша з тих форм інтернаціональної організації належить до сфери ідеологічних мрій, а що говорити про другу!

„Навіть найблизші відносини добровільної злучки між націями опирають ся на союзах і трактатах, які урядують взаїмні права і обов'язки в імя спільних цілей. Суспільна етика вимагає совісного винувення добровільно прийнятих обов'язків — от і все. Поза тим відносини полягають на виміні услуг, енергій на принципі *do ut des*. Се єдино нормальна вказівка як політика так і суспільної етики в иннішнім стані звичайних інтернаціональних відносин“²⁾.

Отже одичюва суспільна етика, яка обов'язує винні в інтернаціональних відносинах, се національний егоїзм, для якого нема ніякого вищого етичного закону, ніякого морального стриму. Тільки він сам є для себе таким моральним стримом, бо будучи егоїзмом самосвідомим, „відносить пошановане індивідуальности національності і тим самим осуджує їх нестриманий індивідуалізм в відносинах до инних“³⁾.

„Нація духово велика, — запевнює автор, — велика силою свого самосвідомого егоїзму, не понизить ся до надужиття і насильства, бо цінить високо своє достоїнство, має пошану для власної культури і честь для свого прапора... Мають в собі такий само-

1) Там-же, стор. 59—60.

2) Там-же, стор. 63—64.

3) Там-же, стор. 76.

свідомий егоїзм Злучені Держави і Англія: навіть коли ведуть завойовничу політику, шанують індивідуальність підбитих країн і не вваляють себе варварством; не мають його в собі Росія та Прусія: підчас мира як і підчас війни їх політиці товаришуть віроломство і безправство, непошановане чужих індивідуальностей, звичайне варварство, облудно і зі злостью вірою закриті правами, отже вони не є великими націями. Вони готові все позвати перед силою, повні інстинктів сервілізму у внутрішнім житті, а проявляють усе нестримну брутальність, коли чують свою перевагу і безкарність свого безправства... Великоруси або Прусаци, коли рівночасно не служать і не наказують, перестають бути собою, і тому не знаходять в собі стриму на сповнене безправства, а знайдуть його тільки в ударі вулака, що прикликає до порядку їх національні інстинкти вроджених злочинців¹⁾.

Та що той моральний стрим, яким є сам для себе самосвідомий національний егоїзм, не має для етики інтернаціональних відносин ніякої вартости, се потверджує сам автор, заявляючи:

„Самосвідомий національний егоїзм ставить в ряді суспільних обов'язків передовсім укріплене існування нації, її незалежність, несторонний розвиток і зміцнене її індивідуального характеру в відповідні форми державного устрою. Нація, як живий організм, має моральне право розростати ся не тільки коштом елементів насивних, безглузких і суспільно безформних, але навіть коштом інших націй, щоб тільки той розріст був природний і не опирає ся на брутальний сил, примус і виняткових правах²⁾).

Що се застеражене є тільки облудною декоративою, бо в дійсності від і ніколи — за винятком асиміляції одних націй іншими національностями, розвинених серед компактної маси іншої національності — розріст одної нації коштом другої не відбуває ся ніколи, не тільки опирає ся на брутальний сил, примус і виняткові права, — се тільки на с'їм місці зазначимо, лишаючи докладний обговорене цього питання на далі. Тепер же поглянемо, які політичні внаслідки виводить автор з етики національного егоїзму для своєї нації, для Поляків.

Отже автор не має досить слів на осуджене своєї нації за те, що вона за мало проявляла національного егоїзму, ставлячи вище нього альтруїзм для чужих. Послухаймо його моралізаторства:

¹⁾ Там-же, стор. 77—78.

²⁾ Там-же, стор. 78.

„Ширене серед нашої суспільности думки, що інтернаціональна солідарність пролетаріята сильніша від усіх внутрішніх огнів, що ідентичність партійних програм, навіть серед ворожих нам суспільностей, лучить ближше ніж національна солідарність, се справжній духовий розділ краю¹⁾).

„Дбати о інтереси чужі, хоч-би нам просто ворожі, коштом власних, хоч-би найбільш житєвих, називаєть ся в нас від якогось часу гарнозвучним іменем „гуманітаризму“. В імя цього гасла часте звироднілої молодіжи варшавського університету домагаєть ся рівноуправленія Великорусів в товариських життє і заклинає польську молодіж до боротьби і жертв за нові закони для російських університетів, газети розписують складки на дітях голодом у Росії, інші всупереч очевидним фактам кладуть витревало патись на розріжнюване російської суспільности від правительства, щоб бодай у відносинах до першої запевнити свободний вплив своїх симпатій до ворогів.

„Всякі заходи коло піднесенія сили, асиміляційного впливу і експанзивности нації називають наші гуманітаристи „Бісмарківськими норовами“, всяку відплату „вкраденем злота“; оборону набутих прав і боротьбу за стан володіння „польським гаванізмом“, іменем „повінізму“, який означає національне самохвальство, хрестить не тільки всякий обов'язок достоїнства нації, але всякий гораздний обов'язок здавлюваного патріотизму. Нічемні душі і пудрові характери, готові нищити прикмети власного народу і дивити ся на них очима ворога, для догодженія розлученим заблуждям фетишу гуманітаризму!²⁾

Автори видають ся за мало проявляти етику національного егоїзму і відносини польської суспільности до завойованих держав і її відносини до народів, що були в свій час завойовані польською Річчю Посполитою.

„В відносинах до завойованих держав яким-таким регулятором є тут ще здоровий інстинкт нації, який уважає, щоб гасло примиренія в нас замовкло, коли гасло нищення лунає з противної сторони. Але й тут сліпа політична доктрина паралізує всяке здорове понятє про принцип взаємности: нехай тільки елементарна сила нашої нації або її праця примусить вороже правительство до якихсь хоч-би позірних уступок, вона зараз голосити-ме,

¹⁾ Там-же, стор. 69.

²⁾ Там-же, стор. 70—71.

що його відносини до нас принципіально змінилися, що ненависть уступає місця прихильності, і закликати-ме власну суспільність до помирення. Так кожний наш здобуток стає в результаті, дякуючи нам самим, здобутком противника. В світлі суспільної етики є се праця на шкоду краю, а в користь його ворогів.

Менше разачі, але не менше доктринерські є погляди широкого загалу на наші відносини до Литовців і Українців. Тому, що федераційний союз був би без сумніву найвідповіднішою формою спільного державного життя в будучности, наша думка, особливо в Росії, займає таке становище, неначе-б тут Поляки були ще найменше завоюваннями. Литва й Україна народами, що стоять на однім в них рівні культурного і політичного розвитку, а добровільний федераційний союз вже існував і вкладав на нас відповідні моральні обов'язки. Не тільки дбаємо про інтереси тих титулярних союзників ліпше, як про наші власні, не питаючи навіть, чи вони так само ревно дбають за нас, але ми готові до найдаліше йдучих уступок, щоб тільки вдоволити не тільки всякі їх домагання, але навіть всякі претензії, аж до повного відречення від прав до тієї землі, аж до повної денационалізації! Хочаби заплати становище до Литовців і Українців, мусимо найперше питати, чим вони є, які їх відносини до нас, їх відносини до завоювальних держав, який зміст їх нинішніх і будучих змагань, і аж на тій підставі означувати характер обов'язуючої нас взаємності.)

Серед Литовців ворожий Польщам напрям був би сумнівним хвилевим помішаням духом зросійщеною, хоча-б це помішання могло бути для нього вразумним, як воно було в Польщі, а в Литві найбільш облія розкладу. Вікові традиції звичаїв, обичаїв, релігійна культура, свідомість релігій, все те дозволяє передважувати, що серед Литовців прокинесть ся здорова національна свідомість, опираючись на свободний розвиток своїх племенних окремих елементів до сучасного стану владів і в тязьмі союзі з Польщею. Мала таке прокинати стане довертеним фактом, тоді прийде час на політику й етику федераційну з нашого боку.

Наші відносини до Українців мусять бути ще далі від того зазначеного з гори ідеального типу. Доки ненависть до Поляків творить головну їх національну рачію стану, доки російський гнет їм любийший від польської рівноправності, доки їх історична традиція шукала оперття і начальства на переміну в Річі Посполитої, Татарів і Турків, Австрії і Росії, не перемінять ся на тязьку політичну думку правдивої нації, доти мусимо відносити ся до них

як до внутрішнього чужоплеменного елементу, що має право розвивати власними силами окремішности своєї культури, але не як до нації, з якою можна бути в федераційнім союзі. Супроти Українців, що вважають себе Росіянами або хляють ся до Росії, можемо займати тільки таке становище, яке нам годять ся супроти Росії, а інтернаціональна справедливість і принцип взаємности вимагають, щоб ми в межах конституції вели таку політику супроти того гнізда обрусителів Галичини і Королівства, яку Росіяни ведуть супроти Поляків в забраних землях¹⁾.

Така теорія і практика етики національного егоїзму. Філософія сеї доктрини лишаємо на боці; її політичній практиці матимемо нагоду приглянути ся далі, обговорюючи політичну діяльність народової демократії; тепер-же обмежимо ся на отих загальних увагах.

Підносячи національний егоїзм до висоти найвищої суспільної етики, автор опирає свою систему на фальшивих підставах. Так приймає він, що нація і правительство, се одно і те саме, що інтереси нації зовсім прикривають ся з інтересами правительства і тому за гнет, якого одна нація дізнає від правительства другої нації, етика національного егоїзму наказує абсолютну ненависть супроти цілої нації, супроти всіх верств суспільности, хоч-би деякі з них виявляли супроти поневоленої нації як найбільш симпатії. Що є підстава фальшива, що правительство не можна ідентифікувати з нацією, що навіть в найідеальніших суспільних організаціях кожного часу, в демократичних республіках правительство відомо переважно не більшістю, тільки меншістю, і що воно не може бути доказувати

Так само фальшиво вважає автор навіть таку організацію з суспільного погляду організацією, що заповнює свій обов'язок найвищим етичним законом для кожного члена нації. А такою новою нацією є з суспільного погляду організація різних верств, цілянам, з такими відмінними інтересами окремих суспільних верств, що національний інтерес і через те національний егоїзм, який наказує обороняти того національного інтересу — за малими винятками формально-національного характеру — для кожної з тих верств буде інакший. Звичайно буває так, що пануюча в нації верства свої інтереси накладає цілій нації як інтереси загально-національні. Але з сього ще не виходить, що ті інтереси, які

¹⁾ Там-же, стор. 71—75.

в даний момент гмнуюча верства проголосила загально-національними, є ними справді. І коли прим. пролетаріят проголошує інтер-національне братерство як ідеал інтернаціональних відносин, то се тому, що інтернаціональне братерство на його думку найліпше відповідає його національним інтересам, що воно лежить в добре зрозумілім інтересі національного егоїзму, говорячи термінологією Баліцкого.

Приймаючи, що відносини між новочасними націями такі самі, як були в первіснім стані суспільности, позбавленім всяких суспільних звязків, автор робить помилку не тільки через те, що вертаєть ся о цілі столітя взад, що переходить до деяного порядку над тими об'явами інтернаціональної суспільної етики, які маємо вже тепер, і над їх дальшим розвитком, але також через те, що приймає фактичний стан, який підлягає безнастанним змінам, за підставу етичної системи і роблячи дальший розвиток інтернаціональних відносин залежним від наказів тої системи, унеможливлює всяку зміну в інтернаціональних відносинах в напрямі від національного егоїзму до національного альтруїзму супроти людськості. Бо коли кожда нація має не тільки моральне право, але й обов'язок розростати ся коштом своїх сусідів, то в міру зросту національної самосвідомості зростати-ме також боротьба між націями, аж до повного взаїмного винищення. Ось так, слухаючи наказів етики національного егоїзму, вернемо в варварські часи людюдства.

Доктрина національного егоїзму в сформулованю Баліцкого, як і в інших, де який опираєть ся на політична теорія і практика народної демократії. „Думки новочасного Поляка“ Дювского відносять до цієї основи відносно побіжно, тільки Дювский на свої філософській доктрині Баліцкого політичне тіло, показав зі становища тої доктрини, яка повинна бути „правдива національна воляція“. В нагодах Дювского, введених в його „Думки“, особливо в різкі виступи впливи: критичне становище краківської історичної школи до минулості Польщі, останні відгуки народництва „Głos-y“, перепущені через призму доктрини національного егоїзму, пошана і подив для західно-європейського націоналізму, особливо для англійського імперіялізму і пруської державної творчости. — одначе над усім тим панує доктрина національного егоїзму. Праця Дювского, се не суцільна політична студія, яка давала би повний і всесторонній образ політичної доктрини народної демократії; се радше збірка статей, які, правда, складають ся на менше-більше заокруглену цілість, але при тім все таки

зберігають характер окремих статей. Через те ми й не будемо слідити за ходом думок у кожній з тих статей окрема, тільки постараємо ся вилочити з них те, що можна справді вважати „новим словом“, висловом політичної доктрини народної демократії. Зазначимо ще, що крім уваг більш загального характеру праця Дювского містить практичні вказівки для „національної політики“, прим. як треба відносити ся до українського питання, до Жидів і т. д. З тими практичними вказівками познаємом ся в дальших розділах.

На думку автора „Думок новочасного Поляка“ польська Річ посполита втратила державну незалежність, бо не могла в свій час виробити з себе тип новочасної держави. Се нездатність виробити з себе новочасний національний тип є ще й доси головною хворобою польської суспільности. Головна-ж причина сеї хвороби на сивніть. „Не називаємо її по імені, бо се погано звучить, але продукуємо її публично під гладкими іменами великодушности, безкорисности, толеранції, гуманітаризму і т. д.“¹⁾

„Позволили ми собі в себе в великій масі Жидам... бо наші володарі потребували жидівських грошей. Не обмежували ми зайтів, не переслідували, не бунтували ся проти їх розпашована, бо наша шляхта мала інтерес підпрати їх проти міщанства на шкоду краю, а міщанство було занадто слабе, за мало одностійне, вкінці занадто пасивне супроти очевидного зла“²⁾.

„Получили ся ми з Литвою, сотворили литовську й руську державу і сами вона могла неможливо уніфікувати ся, здобути національну, політичну культуру, як зрівняла її з Польщею, що додержала на політику Річи посполитой, завдяки чому вона неабарем злебла перевагу і звернула нас фронтом до слоку, до степів, відступивши від заходу і від моря. Зробили ми се, бо нам більше коштує о суцільні, о внутрішні закриті від слоку, аніж усе неабарем виступити о власть, о одностійність і могутність Річи посполитой. З тої самої причини дозволили ми розрости ся і розгуляти ся козацьчині“³⁾.

„Сотворили ми церковну унію себго фікційний католицизм там, де тільки укріплене справжнього католицизму могло укріпити наш вплив, де вкінці навіть схізма була би для нас користнійша, коли-б ми були хотіли й уміли удержавити її для себе. Зробили ми се,

1) „Myśli nowoczesnego Polaka“, стор. 94.

2) Там-же, стор. 95.

3) Там-же, стор. 95-96.

бо пасивність любить половинчаті способи, бо не вміли ми здобути ся на ввадене в гру національно-державного інтересу там, де з його шкодою залагоджувано тільки інтерес церковний¹⁾.

І продаємо гуманітарно Польщу даліше²⁾. Іншим народам вільно мати найбрутальніші інтереси, змагати до експанзії, вважати ся се зовсім природним, що вони мають сильну державну організацію, а для Польщі все те було би в їх (себто „гуманітаристів“) пересвідчено неприличним, незгідним з її духом³⁾.

Взірцем такого „гуманітарного продавача Польщі“ є на думку автора польська політика в Галичині супроти українського народу; до його поглядів на сю справу вернемо далі.

А тимчасом — вачас автор — історія що-раз виразнійше доказує, що прим. енергічна, безоглядна політика Пруссії, яка послугувала ся опуханством і віроломністю, не жахала ся найбрутальнішого насильства, що та політика дала справляню могутність Пруссії і все таки стала жерелом відродження Німеччини⁴⁾. Отсе свідомство історії стверджує, що „всякий здобуток, без огляду на те, яким шляхом осягнений, може стати підставою добра народу і його поступу (отже не огляд на добро народу, але тільки чисте людська відраза до деяких способів може вдержати нас від уживання їх в національній боротьбі), значить, у відносинах між народами нема справедливости і кривди, а є тільки сила і слабкість“⁵⁾.

Се пруська політика сила так імбонує авторова, що він рад би її зовсім перенести на польський ґрунт, а щоб зробити її рішучим ош Моравії, віднаходять у ній навіть польські елементи. Не забуваючи — вичи мій — що нікити Прусаків, які від восточного осядлави так нам імпонувать, се потомки сільських нам предків або близьких їм зв'язків, наддубських Славян, Поморян і в великій часті часті крові Подляків. Той сам в значній мірі матеріал тішим вихованні в иншій державній школі, дав такий зв'язок, повний життя, політично діяльний нарід, що він зумів організувати цілу Німеччину⁶⁾.

Отже нема справедливости і кривди, але є тільки сила і слабкість, — се перший політичний принцип національного еґоїзму.

¹⁾ Там-же, стор. 96.

²⁾ Там-же, стор. 97.

³⁾ Там-же, стор. 25.

⁴⁾ Там-же, стор. 19.

⁵⁾ Там-же, стор. 20.

⁶⁾ Там-же, стор. 57.

З сього випливає другий принцип, що для сильної нації нема територіальних границь, яких вона не мала би права переступити.

„Поверхня землі не є музеєм до переховування етнографічних опазів в порядку, цілости, кожного на своїм місці“¹⁾. І коли Поляки „що-раз частійше переводять в думці якісь постійні границі між народами, яких нікому не вільно переходити ані з оружжям ані зі світлом просвіти в руках“²⁾, коли їх „ідеалом є, щоб народи взаємно шанували свої території“³⁾, то се тільки доказ польської пасивности, через яку Поляки, не здобуваючи чужих територій для своєї національности, підносять пошанованя чужих територій до політичного принципу.

Що більше, нація має не тільки право здобувати чужі території, але се просто природний закон інтернаціональних відносин.

„Так є і так повинно бути. Коли-б існували якісь інтернаціональні права, які охоронювали-б кожде плем'я на займаній ним території, забезпечували-б йому змогу устроїти ся, як йому подобаєть ся, без огляду на те, чи воно поступне, чи ототі на місці, чи в кінці вертає в зад у культурі, то ми могли-б дійти до того, що в середині Європи була-б на пів варварські народи, які задержали ся в розвитку і творять таму для цивілізації“⁴⁾.

Отсе є провідні ідеї в „Думках новочасного Поляка“. А з того політична наука: треба польській еґоїстичности позбутися се світо „гуманітарному“ госте пасивности, треба стати новочасно кривим, треба що-раз більше розширвати територію своєї національної діяльности, не вважати, чи се комусь подобаєть ся, чи ні. Бо „міром справедливости, моральности наших учнів не може бути для нас крива чужих, тільки пали власний моральний зміст і мала здоровий національний інстинкт, почуте власних потреб і власних історичних задач“⁵⁾, вичини словами: національний еґоїзм.

І автор вказує на українські і литовські землі як на „історичне поле нашої національної експанзії, де польська культура протитом кількох віків осягнула великі здобутки“⁶⁾, дякуючи рівночасно Полякам, що „викутивши з-під впливу польської культури і втративши таким чином східні литовсько-українські простори, втратили-б ми більшу часть нашої давньої території і при вининнім

¹⁾ стор. 200.

²⁾ Там-же, стор. 21.

³⁾ Там-же, стор. 75.

⁴⁾ Там-же, стор. 201.

⁵⁾ Там-же, стор. 216.

⁶⁾ Там-же, стор. 145.

залюдненню кілька мільонів безсумнівних Польків, що живуть тою самою що й ми культурою і працюють для неї¹⁾). Для автора виглядає абсурдом ідея етнографічної Польщі²⁾ або кляч „боротьба на однім фронті“³⁾, які підносять дехто серед польської суспільності, думаючи, що тим способом вона стане відпорніша на натиск ворогів. „Нарід не тоді терпить на нестачу національних сил, коли швидко розширяє поле своєї діяльності, але тоді, коли через звуження того поля замиряє в ній атмосфера діла“⁴⁾. „Розширимо горизонти національної думки, перетнімо для неї широкі шляхи через кордони, сягаймо нею всюди, де польськість живе і хоче жити, будімо її, де треба, зі сну, йдімо готові до боротьби в її обороні на найдавнішій окраїні, будуймо нову Польщу за морями, творімо з того всего одну велику новочасну національну ідею, а наші сили зачнуть рости, як ніколи перед тим“⁵⁾.

Ось які шляхи ведуть до політичного відродження польського народу і незалежності Польщі. Се своє становище, становище нового „патріотизму або, докладніше говорячи, націоналізму“⁶⁾, протиставить автор становищу „патріотів і демократів старої дати, які через довгі літа звини ся з поняттям, що національна боротьба, се величезно боротьба за свободу, що польська справа, се справа всіх угнетених, навіть справа усіх народів“, які „признають потребу боротьби з чужими, завоювальними правительствами, але не можуть погодити ся з думкою, щоб національна справа могла вимагати ужиття сили супроти народів, шоби для її добра треба було накидати шпори вільним народам їх волі“⁷⁾. Такі погляди на думку автора єврейські. „Ідею незалежності посполенно змарширує. Чи не найбільше про її важність стали мняти ті, що найголосніше про неї говорять, — бо хто говорить, що хоче незалежної Польщі, але застерігаєть ся, що вона мусить бути конче соціалістичною республікою, або обурюєть ся на думку, що Польща могла би мати свою жандармію, поліцію, терри, що могла би опирати ся на батьків і панувати над ними, що собі не бажає її панованя, той собі мить в ідеї незалежності“⁸⁾.

Щоби бути консеквентним, автор готов по часті оправдати навіть німецький і російський гнет над польським народом. Особливо благословить він пруський гнет. „Прусакі, — пише він, —

¹⁾ Там-же, стор. 145.

²⁾ Там-же, стор. 137.

³⁾ Там-же, стор. 139.

⁴⁾ Там-же, стор. 148.

⁵⁾ Там-же, стор. 149.

⁶⁾ Там-же, стор. 160.

⁷⁾ Там-же, стор. 163.

⁸⁾ Там-же, стор. 191.

хотяти нас вигубити до краю, зробили нам прислугу історичного значіння, а саме витворили в своїм завоюванні умови прискореного перетворення нас на суспільність активну, повну боєвої енергії, здібну здобувати собі істнованє в найтяжких умовах. Змусили вони і щораз більше змушують західний відом нашого народу видобути з себе ті здібности, ті сили, які не тільки потрібні для винищення істнованя, але які єдино уможливають нам в будучности здобути самостійне політичне істнованє і вдержати повну життя, сильну польську державу“¹⁾. Як побачимо далі, автор вважає польський гнет Поляків над Українцями такою самою „педагогічною місією“.

В загалі-ж — пише він про російське і німецьке панованє над Поляками, — „признаю ся, що маю навіть відразу обжалювати Німців і Росіян. Сважу більше, коли не дурю ся, то я перестав їх навіть ненавидіти“²⁾.

„Ненавиджу людей нікчемних, без огляду на те, чи се Німці, Росіяни, чи мої власні земляки, а може найбільше в останнім випадку. Ненавиджу учителів, що мають обовязок учити й виховувати молодіж, змушують ся над нею... Ненавиджу судів, що замість чинити справедливість, надуживають права до оборони тих чи інших інтересів, до переслідуваня політичних противників. Ненавиджу урядників, що будучи органами державної машини, повинні улаштувати організацію життя і принаяти ся до його поступу, а тимчасом працюють над ударенням найбільших зусиль, над спиненєм, а навіть поверненєм назад життя а його розвитку. Ненавиджу духовних, що поставлені для морального вихованя народу і заохотрені в тій ділячці в якій можуть впливати своїм впливом на розвиток їх в державі обовязок політичних інтересів. Поступованє всіх їх уважаю в меншій або більшій мірі тільки самим злочинком, ким би був поступок їхвара, як би ставили до хорого, аналізуючи в ній своєю особистого або політичного противника, дає йому замість тієї огруж. Коли-б і на галицькій Україні зустрів учителя Поляка, що переслідує дитину за те, що вона українська, що по українськи говорить, то чув би до нього немешку відразу від тої, яку будить в мені російська і пруська педагогічна каналія.“

„Але від злочинців... відрідкую людей, які лише стільки завинили мені, що борють ся з моїм народом в імя свого. Німецький видячи, що в інтересі пруської держави треба підбити для німецької культури Познанщину, осяде там і всю свою енергію

¹⁾ Там-же, стор. 81—82.

²⁾ Там-же, стор. 203.

обертати-ме на скривляване німчини в нашім краю, якій пригор-тати-ме польські діти і вчити-ме їх по німецьки, який в своїй по-сілости зорганізує німецьку адміністрацію і культурним впливом переробляти-ме своє окруженє на Німців, який закладати-ме німецькі філантропійні інституції, — тільки пошану збудить в мені, хоч уважати-му його за небезпечнішого ворога від тамтих і передо-всім старати-му ся бороти ся з його зусиллями. Росіянин, що купив би маєток на Литві й осів там виключно на те, щоб ширити росий-ський вплив, щоби в білоруських хлопах будити потяг до російщини, також може бути певний моєї пошани як чоловік ідеї, що вміє працювати для свого народу¹⁾.

„В моім переконаню учитель, суддя, урядник, духовний не мають права заведувати своїх обовязків супроти кого-небудь, не мають права при повненю своїх обовязків робити різниці між людьми з огляду на їх політичні переконаня, національність і т. д.; а коли надуживають своєї власти до побічних цілей, то вони зви-чайні злочинці. Стільки віків, скільки ми пережили в цивілізації, вистарчає для виробленя морального почутя, яке вміє оцінити цілу низькість таких злочинів... Але в моім переконаню жадному Німцеву ані Росіянинові не ухоблас те, що він чесно уживає своїх сил на ширене національної культури, на підбиванє для свого народу нових просторів, на асиміляцію чужоплемінних елементів; навпаки, се під-носить його як доброго громадянина“²⁾.

Для облудна декорация національного гнету, — бо найвною в чолєвіа того політичного виробленя, що Дмовский, годі її наз-вати!.. Як можна так свідомо замирати очі на те, про що аж кричать устаи мовленого жадя, а саме, що скрізь, де існує на-ціональній гнет, „національну культуру“ між „чужоплемінними“ елементами ширити та ватерія людей, яку автор за її вчаник називає німцезом, ширить способама, які автор ілямує як злочи-ни. Можемо вивести автора, що „польська педагогічна каналія“ в Східній Галичині не є рідним явищем, як „росийська і пруська педагогічна каналія“ на польській землі, а одначе партійні това-риші Дмовского не тільки не чують до неї відрази, але величають її за її патріотизм, за „оборону польськості на східних окраїнах“. Але припустімо навіть, що „підбиванє для свого народу нових просторів“ відбуваєть ся „чесно“, — очевидно, в розуміню автора.

¹⁾ Там-же, стор. 204—207.

²⁾ Там-же, стор. 208.

Та що є тою першою причиною, яка дає змогу тої „чесної“ праці і запевняє їй успіх? Бо що вишого є така справа чесна націо-нальна праця, про яку автор говорить на вишій місці, дорікаючи своїй суспільности, що вона „національну енергію осуджує на рів-ні з насильствами і безправством, не виіючи навіть відріжнити перших від других, і охотно прим. злорічить Німцям за діяльність Schulverein-у (се роблять найзавзятійше знов партійні товариші Дмовского!) та стараєть ся покласти прінцип, що се безправство з їх боку піддержувати культурно німецькі групи поза границями Німеччини, а робить се для того, що признає такої діяльности за здоровий обив національного почутя у Німців обовязувало би її робить щось подібне на користь Польщі“¹⁾, — а що вишого „че-сна національна праця“ Німця в Познанщині, Росіянина в Коро-лівстві, на Литві чи на Україні, Поляка в Східній Галичині. Чи могли-б вони з успіхом „асимілювати чужоплемінні елементи“, коли-б та країна, в якій вони ведуть свою „чесну“ працю, не була за-войована правительством їх національности, коли-б вони не сто-яли під охороною права того правительства, права, яке вже в своїй основі має тенденцію здавити національний розвиток поневоленого народу, права, накиненого поневоленої нації проти її волі? А під-бивати когось під своє панованє, накидувати йому закони, які ма-ють на меті здавити його свободний розвиток, повернути його сили на користь завойовника, — чи се також „чесна національна бо-ротьба“?

Для Дмовского — так. Не ухоблас се — пише він — дер-жавним чужом, германичам правительство, що ведуть політику такою системою, яку замиряє їх народам як найбільшій злостини, чинячи, се їх обовязком. І видати їм швидливість для нас полі-тику пруської чи росийської, відчувачи поношені наслідком того втраги, не уважало себе за жертву безправства, але маю утворе-нє почутя, що я побіжденний“²⁾.

„Думка новочасного Поляка“ волить таким чином погодити ся з тим, що росийська чи німецька політика супроти Польщі в своїй цілості, отже від завойовани Польщі почавши, не є безправством і насильством, щоб тільки вияснити польській суспільности, що не буде ніяким безправством і насильством така сама політика Поля-ків супроти Українців, Литовців, Білорусів там, де Поляки мають

¹⁾ Там-же, стор. 75.

²⁾ Там-же, стор. 208-209.

до того сиду? Є се загальною характеристичною рисою „Думок новочасного Поляка“, що про потребу боротьби польської суспільності з російським чи німецьким панованем ледви згадується в них мимоходом, а за те вся увага автора звернена на те, щоб доказати землякам, що вони не тільки повинні, але навіть мусять для свого національного інтересу розширити сферу своєї національної діяльності на українські і литовські землі, те „історичне поле польської національної експанзії“.

Друга характеристична риса „Думок новочасного Поляка“, що в них нема ані згадки про суспільне поглиблене національної діяльності. Праця для присвоєння своему народови здобутків загально-людської культури, для піднесення народнього добробуту, для досягнення як найвищого ступня розвитку духовних і матеріальних сил всіх членів нації на занятій нею території, — все те, що творить суть змагань людськості, для Дмовського веначе зовсім не існує. Іншого розвитку національних сил, як через здобування нових територій, через підбиване інших народів; іншого суперництва між народами, як взаємне денационалізоване та винищуване; іншої форми інтернаціональних відносин, як боротьба аж до повного винищення — він не знає. Що народи можуть жити без боротьби, пануючи свої території, що може бути вища форма національного суперництва, а саме, суперництво на полі суспільних порядків, на полі духовної праці, одним словом на полі змагань до досягнення як найвищого ступня духовної і матеріальної культури всіма членами нації. — се для нього „фікція“.

Слово „новочасний Поляк“ в розумінню Дмовського хіба тим новочаснім, що відвертається від усього того, що творить ідейну цінність новочасної культури, вертаючи в варварські часи людства, вилі за основу доктрини Баліцького.

Так виглядають ті „вершини національного освітлення, до яких сягає новочасний Поляк“¹⁾, так звучить те „нове слово“, яким заговорила про польську національну політику народова демократія. Далше ми постарасмо ся показати, що те „нове слово“ зовсім не нове, що польська національна політика супроти України і Литви все була така, якою хотів би бачити її Дмовський, тільки — називала ся инакше. І тому здасть ся, що народова демократія сказала „нове слово“.

Та в кождім разі, коли ми порівнаємо те, що писав „Głos“ і що проголошувала, збільжуючи ся на маніфест Польського Демо-

кратичного Товариства, „Liga Polska“, з тим, що проголосили Баліцький і Дмовський, то мати-мема ясно міру того, на скільки сучасний народово-демократичний рух ріжниться від того революційно-патріотичного руху, від якого виводить він свій початок. Виказати ті ріжниці на всіх важливіших областях партійної діяльності, — се задача дальшого розсліду.

¹⁾ „Słowo polskie“, ч. 338 з 1903 р. (в рецензії на працю Дмовського).

V.

Перейдемо тепер до того незамкненого ще ряду політичних метаморфоз з ліва на право, якими значить ся кожний ступінь політичної діяльності народової демократії в усіх трьох державах.

Зачнемо від Росії, де народова демократія виступила як партія вперше в 1896 р., оголошуючи нарис своєї програми для Польського Королівства.

„Для нації, — читаємо в тій програмі, — що має живе почуте єдності і окремішності своїх інтересів, єдиною формою політичного існування, яка може її абсолютно зберегти перед денационалізацією і забезпечити їй самостійний політичний розвиток, є державна незалежність. Політичний поділ нації розкладає її сили та обнижує вагу її культурної праці, а приваєльність до чужої держави, оперта навіть на принципі автономії, не тільки вичає свободу політичної діяльності, яка крім національного інтересу мусить в таких умовах числитися також з інтересом державним, але безпосередньо чи опосередковано здержує так само свободний розвиток національного життя в різних напрямках. Тому те партія ширі національна і розуміє, як творить суть національного життя, не тільки не може зрікати ся змагання до політичної незалежності, але вважаючи її умовою, при якій єдино можливий розвиток національного життя в цілій повній, мусить осягнути її повністю головною метою своїх змагань“¹⁾.

Та способів до осягнення державної незалежності на думку авторів програми „ниї не можна обчислити“, і „національна програма на якийсь день містити ся в тім, щоби, взявши за підставу існуючі політичні умови, в тих умовах осягнути як найбільшу суму елементів національного життя і так ті умови всякими доступними нам способами перемінювати, щоб вони що-раз більше відповідали духови нашої нації та її потребам і що-раз більше приближали хвилю, коли розвивемо національне життя в цілій повній“²⁾.

¹⁾ „Przegląd Wszeczpolski“ 1897. ч. 11, стор. 243. ²⁾ Там-же.

Своє „становище супроти законів держав, до яких належать польські землі“, партія означає так: „Існуючий правно-політичний лад признаємо фактом, з яким числити ся наказують практичні потреби, і беремо його за підставу політичної діяльності. Однак сям ми його тільки стверджуємо і беремо в рахунок, але зовсім не підносимо його до принципу ані не робимо з нього формули нашої національної політики... Беручи за підставу діяльності існуючі політичні умови, треба передовсім визискати всякі легальні способи діяльності, які нам забезпечені теперішніми правно-політичними відносинами до держави, а ті доконечні умови та елементи національного розвитку, яких легальним шляхом не можна осягнути, втворювати і перемінювати відповідно до наших потреб при помочі нелегальної діяльності, доки не осягнеть ся в даній сфері легальної основи“¹⁾. Ще яснійше зазначають се отсі слова: „В тих випадках, коли політична акція доконечна, а надати їй легальні форми неможливо, в нашій програмі лежить діяльність нелегальна, не виключаючи навіть явних нелегальних виступів, на скільки вони в данім випадку і даній формі покажуть ся властивими і користними“²⁾.

В суспільних справах програма держить ся ще традицій „Głos-y“, але вже виявляє деяку нерішучість. Раз каже вона: „В наших суспільних змаганнях кладемо на першій місці духові і матеріальні інтереси народніх верств, підпорядковуючи їм, де того треба, інтереси інших верств“³⁾. То знов відрізає ся того застереження „де того треба“, заявляючи: „В втворенім сучасними економічними відносинами антагонізмі інтересів народу і мажоритного класу стоїть без застережень на боці першого, вважаючи його єдинолітнім підставою цілого суспільного поступу і розвитку національного життя“⁴⁾. Але зараз таки ослаблює ту свою заяву, вважаючи, що „розвитку економічних відносин не зводить до боротьби клас та не признає властивим роздвувати ненависть та заострювати протирівства класів“⁵⁾.

Тут очевидно програма хоче вже догодити і нашим і вашим. Бо боротьба класу проти якої виступає програма, є тільки висловом тих економічних антагонізмів між інтересами окремих суспільних верств, які та сама програма не тільки признала, але в яких стала навіть без застережень на боці народу. А в такім разі вона

¹⁾ Там-же, стор. 244.

²⁾ Там-же, стор. 245.

³⁾ Там-же, стор. 243.

⁴⁾ Там-же, стор. 246.

⁵⁾ Там-же.

просто обов'язана освідомляти ті антагонізми несвідомим. Однак замість того вона про те освідомлюване говорить зовсім в стилі великих реакціонерів як про „роздуване ненависті та заострюване противенств класових“.

Поза тими загальними висновками програма не вказує майже на ніякі конкретні цілі, за які партія хоче бороти ся, ані на способи, яких вона в тій боротьбі хоче вживати. Ще найбільше уваги присвячує вона „інституції громадської самоуправи“, яка „в російським завойованю, особливо-ж в Польським Королівстві є одинокою явною інституцією, де може розвинути ся політична діяльність народу“¹⁾. Тут вона домагаєть ся привернення громаді бодай тої самостійности, яку їй признають закони, а яку адміністрація зносить самовільно, та признання прав польській мові в автономних громадських урядах. З більш конкретних точок програми піднесемо хіба ще домагання націоналізації народної школи з зазначенем, що доки сього не буде, доти треба всіма способами поборювати російську школу в польським селі.

Отся програма, хоч автори її підносять кілька разів з натиском, що беруть за підставу своєї діяльності існуючі політичні умови, робить вражіння чогось дуже нереального. Не хотіли мати нічого спільного з Росією, автори програми в своїй „національній чистоті“ замикають очі на відносини в російській державі, на ті суспільні сили, що йдучи до державної перебудови Росії, можуть мати такий чи инший вплив і на долю Польського Королівства. Коли в тім самім часі Р. Р. С. заявила ся ясно за одне з видів безпосереднього відбудування Польщі і проти авторитету Польського Королівства в перебудованій російській державі та виступила з програмою державного устрою відбудованої Польщі, то народова демократія справу відбудування Польщі збуває тільки загальним визначенням тенденції в тім напрямі, про який переміна в російській державі зовсім не згадує і таким чином не може здобути ся на ніяку ширшу політичну програму, яка відповідала-б тогочасному політичному моменту. І виходить таке, що поза загальною політичною формулою державної незалежности партія не має властиво ніякої програми ані на національнім, ані на політичнім, ані на соціально-економічнім полі. А найхарактеристичніше те, що замикаючи очі на факт приналежности Польщі до російської держави в справах такої ваги, як загально-російські змагання до державної перебудови,

1) Там-же, стор. 245.

програма признає той факт в річах далеко меншої ваги, голосячи боротьбу з існуючими порядками на полі громадської самоуправи.

Становище програми в справі відбудування Польщі, а саме, які шляхи на її думку ведуть до осягнення державної незалежности, тим більше дивне і незрозуміле, коли взяти під увагу, що про те, про що мовчить програма, говорять ясно всі інші партійні публікації. Сей шлях—оружне повстання. Що партія тільки через оружне повстання вважає можливим осягнути державну незалежність, про се свідчать просто кожда стаття на сю тему в „Przegląd-i Wszecchno-sk-im“. Ось кілька примірів:

„В 1897 р. в статі „Niepodległa Polska i polityka chwili bieżącej“ читаємо: „Крою і залізом і політичним розумом відзискували все народи свободу, а ми не є народом вибраним, для якого висна воля змінювала-би права історії“¹⁾.

Той сам погляд зазначений ще сильніше в 1899 р. в статі „Realizm polityczny i przyszła Polska“. „Можна сказати,—читаємо там,—що Польщу, без огляду на обставини, серед яких вона встане, мусимо здобути кровю і залізом, бо інших доріг і способів для відзисання втраченої незалежности ані історичний досвід не подає, ані не вказує тверезе і логічне міркування, яке числить ся з вимогами дійсности“²⁾. І далі: „Історичний досвід і здоровий розум говорять нам, що без оружної боротьби не можна собі реально уявити відзисання незалежности Польщі“³⁾.

Такі самі погляди, тільки богато драматичніше, висловлює таков популярний „Polak“. „На сій польській землі—дуже ми в числі 1 з 1901 р. небагато пророквало на 20 століття від Одри до Дніпра, від Балтійського моря до Чорного моря німа для нікого місця крім нас. Ми або воли,—але ми побідамо. арміядамо Німцям і Москалям Грунвальд і Влуши. дикують ся в тім воєнім століттю наші діти такої хвилі, що побачать московських царів воядених на ланцюгу по Варшаві, що побачать пруських королів, як битимуть покійрно чолом перед масстатом польської Річи всеполітної“.

Та рівночасно з сими крайне шовіністичними нахвалюваннями починаєть ся скептицизм, який уже замітний в статі „Szkodliwe fałszywe“. Теоретично остає ще все по давньому. „З програмового домагання незалежности—читаємо там—виходить консеквентно домагання оружної боротьби повстаня“⁴⁾. „Незалежність не впаде нам

1) Там-же, 1897, ч. 13, стор. 287. 2) Там-же, 1899, кн. V, стор. 134.

3) Там-же, стор. 135. 4) Там-же, 1901, кн. V, стор. 262.

з неба ані з нічної ласки, не дасть нам її хоч-би найінтензивніша і в національній душі ведена праця органічна і легальна, здобували її все і здобувають провію і зелізом і нема інших способів до відискання її¹⁾. Але та сама стаття констатує, що „уклад між-державних відносин, як також положення нашої суспільности та її психічний настрій виключають в даній хвилі можливість безпосередної, хоч-би тільки підготовляючої до боротьби за незалежність діяльности“²⁾.

В кінці в 1902 р. в статі „Nielegalność“ народова демократія доходить до пересвідчення, що „нині повстанє в стилю 1863 р. є абсолютною неможливістю“ та що „коли-б всяка організація нелегальної діяльности мала довести фаталістично до вибуху повстання, то справді ліше було би старати ся остати в межах по зможі легальних, здержати ся від усякої ширшої праці, зорганізованої тайними шляхами“³⁾. Ідею оружного повстання та сама стаття висміває як забавку „соціалістичних півголовків“, роблену для „ужитку четвертоклясістів“⁴⁾.

В 1903 р. народова демократія оголосила нову програму⁵⁾, в якій результати зазначеної нами еволюції її поглядів на повстання висловлені уже зовсім ясно. Програма, правда, заявляє по давньому, що „головною політичною метою, яка впливає з положення нашого народу, є osiągnięcie незалежności і stworzenie samostijnoji polskiej держави“⁶⁾, але се вже тільки егігета, якій всяке реальне значіння відбирає дальше заява, що „нинішній стан і положення нашого народу не представляють умов оружної або дипломатичної акції в користь незалежності, ані навіть безпосереднього підготовляння такої акції“⁷⁾.

Варіант се оружного повстання, та ліше не в червоній програмі, „бере за вихідну точку своєї діяльности загальної відносини і правно-державний уклад та ставить своєю метою здобути в кожній з трьох держав становище, яке забезпечило-б польському елементови по зможі найвишму національну самостійність, що відповідала-б його природній та історичній окремішности, як найширший розвиток національних сил та всесторонній доступ економічний, цивілізаційний і політичний, і яке тим самим наближало-б його до osiągnięcia в будучности незалежного життя“⁸⁾.

¹⁾ Там-же. ²⁾ Там-же. ³⁾ Там-же, 1902, кн. IV, стор. 248.

⁴⁾ Там-же, стор. 249.

⁵⁾ Program stronnictwa demokratyczno-narodowego w zaborze rosyjskim. — „Przegląd Wszechpolski“, 1903, кн. X, стор. 721—756.

⁶⁾ Там-же, стор. 727. ⁷⁾ Там-же, стор. 728. ⁸⁾ Там-же.

Отся програма тим ріжнить ся корисно від попередньої, що тепер народова демократія, здасть ся, починає розуміти, що вище зазначеного становища для польського елементу в Росії не можна osiąгнути без загально-державних перемін. В кожнім разі вона вже не ігнорує загально-російських змагань до державної перебудови, хоч і не може позбутися своєї „національної чистоти“ та сказати ясно і отверто, що домагаєть ся загально-державної конституції з автономією для Польщі,—домагане, єдино можливе після сконстатованя неможливости боротьби за державну незалежність.

Своє „становище супроти внутрішньої політичної боротьби в Росії“ партія означає ось-як:

„Не можемо мати далеко сягаючих надій про вплив можливих змін на політику Росії супроти Поляків. Ми певні, що політичне розкованє закутої тепер російської суспільности мусять¹⁾ потягнути за собою скріплене натиску тої суспільности на Польщу, який уже й нині йде в певній мірі незалежно від державної політики. Але з другого боку всяке надане політичних свобод швидше чи пізніше мусіло-б розтягнути ся на всі краї російської держави, особливо на ті, що перевищують корінну Росію ступнем цивілізації. Ті поступові реформи в устрою держави, збільшаючи енергію російської суспільности та уможлиwiająчи йому завойовничу діяльність супроти нас, рівночасно звільнили-б наші окопи та розширили-б легальне поле діяльности, з чого наша суспільність скористала-би для творчої національної праці та для боротьби з чужим натиском. З того становища перебудова державного устрою Росії, яка зближала-б її до конституційних держав, для нас у великій мірі бажана, а революційний рух в Росії в тій формі, в якій нині проявляє ся, значенно менше дуже корисним, на тімачи тому, що він уведить тепер розлад в державне життя Росії, але також тому, що швидше чи пізніше мусять довести до перебудови її політичного устрою в новочасній дріб“²⁾.

Та хоч народова демократія „даєть ся на опозиційний рух у Росії як на явище дуже корисне і бажане зі становища польських національних інтересів“, то „не вважає безпосереднього співділяння з тим рухом в теперішній хвилі корисним ані для польсь-

¹⁾ На нашу думку може, але не мусить. Так прям. демократизація Австрії потягла за собою в Галичії скріплене натиску польської суспільности на український варі. Але рівночасно натиск російської суспільности на Поляків наслідком конституції починає слабнути.

²⁾ Там-же, стор. 757.

кої суспільності, яка через те могла-б зійти зі шляху власної національної праці і боротьби, ані для російського руху, що підираний Польськими, втратив би популярність і довірє численних кругів внутрішньої російської опозиції. Натомість всю свою теперішню діяльність партія вважає посереднім свідченням з тою боротьбою, яка змагає до зміни теперішньої державної системи. В будучности, серед змінених обставин, партія вважає безпосереднє свідчане і навіть формальний союз з російською опозицією можливими, очевидно тільки на тій підставі, що звязок з опозиційними елементами в Росії не може бути ділом самовільної ініціативи одиниць або груп політичних, але може наступити тільки колективно, від властивого політичного представництва нашого народу, як акт зовнішньої політики. Безпосереднє перенесенє ключів і домагань російської опозиції на наш ґрунт партія поборює, бо се нарушує інтегральність нашої національної політики" ¹⁾.

Ось що значить „національна чистота"! І російський опозиційний рух, на думку народової демократії, зі становища польських національних інтересів корисний і бажаний, і так само бажані конституційні реформи в російській державі, а однак партія не хоче мати з тим рухом і його змаганнями до конституційних реформ нічого спільного. Се ще було би зрозуміле, коли-б партія іншла до безпосереднього відірвання Польщі від Росії, але-ж бо та сама програма каже, що се неможливе.

Характеристично для народової демократії, як вона застерігає ся, що звязок з опозиційними елементами в Росії в будучности може наступити тільки від властивого політичного представництва польського народу, як акт зовнішньої політики. Не хто властиве в „власним політичним представництвом" народу, позбавленого політичної самодіяльності? В національних державах таким представництвом вважають ся звичайно парламент, але виходячи з тих реальних обставин, серед яких живе польський нарід в Росії, справи не можна собі представити інакше, як тільки так, що думати-муть ся з собою ті польські і російські партії, які йдуть ховше більше до основних цілей. Очевидно, програма має що іншого на думці. Адак народово-демократична преса оголосила тим „власним представництвом польського народу" Лігу Народову і її програма має на думці, тільки не каже цього виразно. Іншими словами: тоді польсько-російське порозумінє буде корисне для польських національних інтересів, коли його заклачатиме народова демократія. І як

¹⁾ Там-же, стор. 757—758.

побачимо далі, час на таке порозумінє на думку народової демократії вже прийшов.

Коли-ж народова демократія з російськими конституціоналістами не хотіла мати нічого спільного і безпосереднє перенесенє їх ключів та домагань на польський ґрунт поборювала, то з того виходило-б, що вона в 1903 р. зовсім не домогала ся для російської держави і тим самим для Польського Королівства конституції. Від самого початку свого істнованя народова демократія голосила, що домогати ся чогось небудь для Польського Королівства в звязку з загально-російськими справами, значило-б, признати російську державність, „увійти до середини держави". Через те з програми з 1903 р. замість ясного конституційного домаганя свободи особи, слова, друку, зборів і товариств стрічаємо неясну фразу про „добуде більшої попани прав одиниці і більшої свободи організованої публичної діяльності" ¹⁾. Так само замість ясного домаганя автономії для Польського Королівства програма говорить в одній і тій же точці про „розширенє самоуправи громадської а також освітнєне самоуправи міської і кравової" ²⁾.

В суспільних справах програма з 1903 р. голосить принцип, що „інтереси народу, справа його поступу під кождим оглядом є нині рівнозначна з інтересами нації, отже при конфлікті суперечних суспільних змагань першенство мусить бути дане інтересам польських народніх верств і від них мусять бути узалежнені, де сього треба, інтереси інших верств" ³⁾. Але сей принцип є тільки пустою етикетом, відгуком давнього народництва „Glas-u, zame візьмемо на увагу, що партія в робітницьких питаннях владє собі на мету „вироблюванє (серед робітницької класи) почуття єдності і єдиного суспільності і протиділанє агітації, яка морально відриває робітницьку класу від нації під ключами боротьби класи і міжнародної солідарности пролетаріату" ⁴⁾. Хто інтереси народніх мас вважає рівнозначними з інтересами цілої нації і дає їм першенство перед інтересами інших суспільних верств серед нації, той повинен би робітницьке питання ставити інакше, а саме, вироблювати почуття єдності решти суспільності з народніми масами і не виступати проти боротьби клас, яка є тільки висловом тих суперечних суспільних інтересів, між якими партія признає першенство інтересам народніх мас, тільки власне освідомлювати народнім масам ті інтереси,

¹⁾ Там-же, стор. 742.

²⁾ Там-же.

³⁾ Там-же, стор. 727.

⁴⁾ Там-же, стор. 747

щоб тим швидше вибороти їм те першєство серед суспільности, тим більше що ані боротьба клас ані міжнародна солідарність пролетаріату зовсім не перешкаджають національній свідомості.

Події, які попередили конституційний маніфест 30 (17 ст. ст.) жовтня 1905 р., застали народову демократію зовсім неприготованою. Аж після оголошеня того маніфесту, в грудні 1905 р., виступає вона з нарисом програми, яка на її думку відповідає тодішньому моменту¹⁾. Аж в сій програмі знаходимо ясно поставлене домаганє автономії Польського Королівства.

„Політична автономія Польського Королівства — читаємо там — опираєть ся на конституційнім надавчим акті, яким буде заручений окремий законодавчий сойм у Варшаві, власна польська адміністрація та фінансова самостійність; єдність Польського Королівства з державою знайде вислів в особі імператора, а далі в риді спільних загально-державних справ, які будуть виїняті з-під компетенції сойму Польського Королівства, як цивільна ліста, загранична політика, біте монети, військо, мита, спільне законодавство в справі акцизи, залізниць, почт і телеграфів, певна участь фінансів Польського Королівства в загально-державних расходах та участь його представників в загально-державній законодавчій інституції“²⁾.

Під національним оглядом програма вкладає такі домаганя:

„1) Урядовою мовою всіх властей в Польськїм Королівстві, як автономних так і залежних від центрального правительства — для армії допускаєть ся виїмок — а такою викладовою мовою в школах всіх родів і ступнів повинна бути мова польська. В тих ого-
влях сїдної частї краю, де живе хорватська людь, що вишєше австрійської й української мови, повинна бути рівноправна з польською, а також на її домаганє, повинні бути закладані відповідні школи з місцевою викладовою мовою. 2) Проти місцевих властей повинні мати Польскї і місцеві урядовики повинні походити з членів місцевої людьности“³⁾.

Під політичним оглядом на думку програми конєчї:

„Основні громадянські закони — незайманість особи і мешканя, свобода слова, зборів, спілок, свобода совісти — на основі повної рівности перед законом всіх громадян без різниці походження і віри. — Широка демократизація політичного ладу з розширенєм компетенції низших одиниць самоуправи в господарській області — шля-

¹⁾ Stanowisko stronnictwa demokratyczno-narodowego w chwili obecnej. — Przegląd Wszehpolski 1905, Кн. 11—12, стор. 757—774.

²⁾ Там-же, стор. 767.

³⁾ Там-же, стор. 769.

хом твореня окружних рад, вибираних людьністю. — Загалне і річне виборче право з безпосереднім і тайним голосованєм“⁴⁾.

Найменше радикальна соціально-економічна програма. В аграрній справі народова демократія не йде далі російського правительства і хоче усунути малоземельність та безземельність тільки при помочи „широкої та плинної колонізаційної і парцеляційної діяльности“. В робітницькій справі програма домагаєть ся новочасного охоронного законодавства, але при тім застерігаєть ся, що поступенне підвишенє зарібної плати та зниженє робочого дня не може йти висше міри, „яку допускає економічний розвиток краю і стан даних галузей продукції“⁵⁾. З особливим натиском зазначає програма, що в справі соціальних реформ вона вкладає головну вагу на „1) поступенне переведенє їх в життя шляхом еволюції, задля можливого ослабленя економічних кріз, шкідливих для продукції краю і для самої робітницької класи; 2) униканє під теперішню хвилю страйків, на скільки вони не викликані конєчністю, бо страйки прискорюють і заострюють неминучу економічну кризу“⁶⁾.

Становище народовой демократії в робітницькій справі виступає ще яснійше в окремїм нарисі „програми робітників-народовців“⁷⁾. Отже „робітники-народовці допускають страйки тільки там де вони не загрожують підприємству, а тим більше цілій галузи кращого промислу, а виступають рішуче проти страйків з-виї, особливо проти загальних страйків як політичної демонстрації, бо вони в загалі противні всякому єднаню польського робітницького руху з російським“⁸⁾.

Кели візьмемо на увагу, що тогочасна програма після того великого загально-російського загального страйку, який означив величезний маніфест, то зрозуміємо, що тільки радикальність, тільки охорона інтересів польського капіталізму могла водвигнувати народовій демократії таке становище в робітницькій справі.

Але все таки, кели б ми оцінювали народову демократію по її програмі, то ся одїнка впадала бн для неї завжди правильно. Одначе як кожду партію, так і народову демократію по самій програмі оцінювати годї. Програма вказує тільки напрям, в акім партія хоче вести свою діяльність; чи держить ся вона того напрям, се показує сама діяльність. А діяльність народовой демократії зовсім не від-

⁴⁾ Там-же. ⁵⁾ Порівн. там-же, стор. 763—764.

⁶⁾ Там-же, стор. 764—765.

⁷⁾ Порівн. Program robotników narodowców w Królestwie Polskiem. — Там-же, стор. 775—783.

повідас її програмі. Партія, яка виступала з теорією „активної оборони“, яка цілі роки голосила оружно повстання задля відбудови Польщі, від перших своїх явних виступів, уможливлених жовтневим маніфестом, стала на становище контрреволюційної сили, яка цілу свою задачу бачить у боротьбі з польським соціалістичним рухом. Очевидно, кожда партія має право бороти ся з вищими партіями, і з того, що народова демократія виступала проти польських соціалістичних партій, ще не можна б називати її контрреволюційною силою. Російські кадети також виступали проти російських соціалістичних партій; соціалістичні партії виступали одна проти другої, — але ані соціалісти кадетам ані одна соціалістична група своїй суперниці не могли б зробити аналогічного закиду. Тільки хіба в російським чорносотенним руху можна знайти аналогів до той ролі, яку відіграла народова демократія в Польським Королівстві. Правда, жидівських погромів народова демократія не устроювала, але грозила ними Жидам підчас виборів. Прим. підчас виборів до другої думи Варшава була засипана афішами такого змісту: „Сором тобі, Варшаво, коли твоїм представником виїде Жид!“ Тими „Жидами“ були кандидати поступово-соціалістичного блоку Олександр Свєнтоховський і Людвік Кшивіцький, найвизначніші уми сучасної Польщі. Чи се не та сама чорносотенна тактика, яка в кождім поступовім інтелігенті бачить „Жида“? Інші знов афіші таки зовсім виразно грозили, що коли Жида поважають ся пійти „проти польських національних інтересів“ то... За те з „робітників-народовців“ народова демократія організувала окремі босві відділи для боротьби з соціалістичним рухом. Ті босві відділи, які „будували“ організацію в Лодзі, збирали не тільки соціалістичних збіжжів, але й жителів із жінок і дітей.

Отже характеристичну народової демократії потверджує головний провідник цієї партії в Польським Королівстві і голова польского кола в російській державній думі, Роман Дмовський, в своїй найновішій праці п. д. „Niemcy, Rosya i kwestya polska“. Говорячи про польську національну політику після жовтневого маніфесту, пише він:

„Політичні елементи, що представляли польські національні змагання, знаючи внутрішній стан Росії і видячи наближуване конституційної кризи, не спішили ся виставляти ті польські домагання, які з польського становища мусіли б бути невідлучні від конституційної реформи в державі, ані організувати висупи проти правительства. Вони розуміли, що питанне державного устрою рішаєть ся в боротьбі між правительством і народом російським, що Поляки,

висуваючи ся наперед в тій боротьбі, відібрали б їй характер боротьби російського народу проти власної бюрократії і причинили ся би до згуртовани російських націоналістичних елементів кругом правительства. Поляки мали з 1863 р. досвід, що піднесене польської справи легко будило російський націоналізм і глушило ліберальні змагання. Отже бажаючи російському конституціоналізмови побіди, самі старали ся остати як найдовше на вижодавчім становищі.}

„Однак вдержане того становища показало ся неможливим. Російські революційні організації працювали над викликанем аналогічного руху в Польщі і знаходили союзників в польським та жидівським соціалізмі Королівства. Соціалістичні партії в краю почали революційну акцію в російським стилю, затираючи таким чином польську окремішність Королівства та надаючи йому характер російської провінції. З другого боку російський конституційний табір робив також заходи, щоб втягнути Королівство в загально-державний рух і знаходив відгомін в т. зв. „поступовах“ варшавських кругах. Супроти того треба було швидче, ніж пляновано, розвинути польську акцію і виставити програму польських домагань“¹⁾.

„Виставивши супроти правительства і суспільности російської домагане автономії Польського Королівства, провідники польської політики почали швидко організувати в краю маси, виповідаючи боротьбу соціалістичним партіям, які, переносячи на польський ґрунт російську анархію, почали безглуздими страйками дезорганізувати економічне життя краю та вводити війнич розстрій в суспільні відносини. Коли соціалісти відновили на національну акцію терором, звеличили до її представників коли почали ся війства польських діючи, а страйки в національних радах опір з оружжя в руках. Почал ся боротьба-супина і відраження, якої жертвою впали з обох сторін десятки людей, але яка в кінці здержала повільно анархії“²⁾.

Отже народова демократія — бо її має Дмовський на думі, говорячи про провідників польської політики — найперше займає вижодавче становище, очевидно, в тій цілі, щоб не замикати собі шляху до переговорів з правительством на випадок, коли б воно зданило революційний рух. Не виступає вона проти правительства, яке ціле стоїте обертали Польське Королівство в російську провінцію, тільки проти польского соціалістичного руху, який будім то затирив польську окремішність Королівства, проти того руху, який

¹⁾ Roman Dmowski, Rosya, Niemcy i kwestya polska, Львів 1908. Стр. 117—118

²⁾ Там же, стор 118—119.

навіть у своїм під національним оглядом найбільш індиферентним відомі („Соціална демократія Польського Королівства і Литви“) домагалися автономії, а в своїй більшості ставлять те домагане автономії як найширше. А коли „провідники польської політики“ виставили в кінці домагане автономії, то замість в союзі з соціалістичним рухом добивати ся здійсненя свого домаганя від російського правительства, вони почали організувати маси проти того ж соціалістичного руху, ставлячи таким чином до помочи правительству, яке проти соціалістичного руху завело воєнний стан. Була се справді сумна і відразана боротьба, яку народова демократія в обороні інтересів польських капіталістів підняла проти визвольних змагань польського пролетаріату. І воли п. Дмовський хвалить ся, що „національне почуте польського народу та його здорові інстинкти побідили і анархічний революційний рух мусів зійти на другий план“¹⁾, то повинен бы додати, що сій побіді полагав у першій мірі генерал-губернатор Скаллон. Говорити серед таких обставин про „національне почуте та здорові інстинкти польського народу“, значить вживати термінологію „истино-русских“ Пуршикевичів...

Дальша політика народої демократії посувала ся що-раз швидше на право. В першій думі польське коло, в яким перед вели народої демократія, виступило проти розтягання на Польське Королівство загально-російської аграрної реформи, закриваючи ся своїм автономічним становищем, а в дійсности — як ми бачили з аграрної програми народої демократії — виступаючи в обороні великої земельної власности. Щоб не паразити ся правительству, во виступило само оборонною відозвою, закриваючи ся тим, що „дільною окладом“ не можна згубити виходити поза межі мандату польських послан“²⁾.

В другій думі польське коло, в цілости народо-демократичне, голосувало за засяним бюджетом правительства, котре держить воєнний стан в Польським Королівстві, а голова кола Дмовський виголосяв при тій нагоді промову, яка була повним признанем російської державности.

В кінці в третій думі пан Дмовський зі своїми товаришами дійшли до того, що заговорили про польсько-російську угоду на всеславянським підкладі — з Красовськими та Бобринськими.

Найновішим висловом тої еволюції, яку перебула народова

¹⁾ Там же, стр. 119.

²⁾ Там же, стор. 124.

демократія, яка сь ся згадувана вже праля Дмовського п. н. „Niemy, Rosya i kwestya polska“¹⁾.

Від початку свого істнованя народога демократія виступала як партія відбудованя польської держави, проважуючи „активну оборону“ (Мілковський) та „безнастанну хронічну революцію“ (Дмовський), які повинні не скінчити ся нівдаче, аж „кровю і залізом“ буде відбудована Польща. Тодішній Дмовський, виступи про національну єдність, заявляв, що зі всіх об'язів лояльности Поляків ступоти держав, до яких вони належать, „найпоганійшою є та програма, що накликає стояти вірно при трьох правительствах, злучати інтереси кожної з дільниць Польщі з інтересами держави, до якої та дільниця належить“²⁾. Тодішня народова демократія з цілою силою виступала проти польських угодівій у Росії, репрезентованих петербургським тижневником „Kraj“ та Шильоном і Спасовичем, яких „Przegląd Wszepolski“ не раз учив, що „суспільність позбавлена державної незалежности“ хоч-би була „языково та об'язково свобідна“³⁾, не може витворювати власної культури, бо правильний розвиток її мусить бути всесторонній“⁴⁾. А коли з польських угодівій кругів у Росії й Австрії підносили ся голоси про племянне споріднене Росіяні і Поляків, про потребу славянської політики, „Przegląd Wszepolski“ заявляв, що „політична солідарність мусить спарати ся виключно на солідарности змагань та інтересів“, а тимчасом „славянська взаїмність є фактом літературно-філологічним, а не політичним“⁵⁾, під політичним же оглядом вона являє ся тільки „циклічною явдучкою“.

В російським заборонанню — аргументував „Przegląd Wszepolski“ свої погляди — славянська політика мусила бы зменшити явну відворну силу і виправити національну свідомість, бо зміність верова, на якого кожний крок треба тільки вважати, казала б пак бачити в правительстві і суспільности російській можливого со-

¹⁾ Зрозуміти річ, що я тут не можу дати ані повного огляду ані критичної оцінки праці Дмовського, а тільки можу повторювати ся темами і партиями, які стоять в безпосереднім залуку з мою темою.

²⁾ Серія статей п. н. „Jedność narodowa“ з підписом „Skrz“ (Skrzyński — псевдонім Дмовського) — Przegląd Wszepolski 1895, ч. 8, стор. 113.

³⁾ Так власне ставили справу Шильон і Спасович, щоб за ціну языково-культурної свободи для польського народу в Росії погодити ся з російською державністю.

⁴⁾ Стата п. н. „Otwarte karty“, Przegląd Wszepolski 1897, ч. 2, стор. 26.

⁵⁾ Стата п. н. „Szkodliwe mrzonki“, Przegląd Wszepolski 1898, ч. 13, стор. 194.

язнива. Тепер в се вода на млин угодової політики, а в будучности було б оправданем навіть явного ренеґатства національного і реліґійного¹⁾.

„Становище оборонців європейської цивілізації супроти московського варварства, становище, яке ми собі самі тай инші нам визначували, скріпляло нашу відпорну силу, бо наповняло нас гордістю і почуттям власного достоїнства. І цього не треба легковажити, тим більше, що переймаючи ся кличами славянського братерства, сходимо до ролі слуг царизму, займаємо супроти Росії підрядне становище і несвідомо починаємо набирати си хамських почувань і хамських понять, властивих тепер дрібним славянським народцям“²⁾.

Здобувши таким становищем, такими поглядами своє теперішнє значіння серед польської суспільности, народова демократія тепер вирізняє ся всієї тої минувности.

Теперішній Дмовский удає, будім то народова демократія ніколи й не думала про повстанє, тільки „осміщувала повстанчу програму соціалістичних романтиків, вказуючи її наївність“³⁾, і характеризуючи два напрями боротьби з системою правління в Польській Королівстві (себто народово-демократичний і соціалістичний), саме:

„Одні з них підносили культурно суспільність, другий її обнижав. Одні вели боротьбу з правительством, організуючи тайно просвіту народу, просвічуючи його політично, навчаючи його в негатаційних виданях, як бороти ся легально, в обороні права проти Австрійців. Була се боротьба неефективна, не дала вона певних тій наслідків до яких, яку виконувала в людовости система правління. Але вона мала великої ваги, але підносила суцільну серйозність суспільности, добивалась в ній моральні сили, робила її здібною до боротьби, будучої праці. Другі бороли ся з правительством його власними способами, в відмові на наслідство проважували ідею анархії, підготували оружія вибухи й акти терору. Вони власне на рівні з правительством діяли підготували той страшний та відразливий образ анархії, тереном якої було Польське Королівство в революційнім періоді останніх літ“⁴⁾.

Так само вирізняє ся Дмовский в імені цілої польської національної політики змагань до відбудовання польської держави, проголошуючи замість того вірність трьом державам та обмежуючи

¹⁾ Там же, стор. 196.

²⁾ Там же, стор. 197.

³⁾ Niemcy, Rosya i kwestya polska, стор. 239 — 240.

⁴⁾ Там же, стор. 267.

ідею національної самостійности до сфери національно-моральних почувань, які з політичними змаганнями не мають нічого спільного.

„Упадок повстання 1863—64 р. — пише він — був замкненем періоду оружної боротьби за незалежність Польщі. Польки зрозуміли, що відбудованє власної держави в витвореній міжнародній положеню в метю невідкинутою, що всякі змаганя в тім напрямі були б тільки вбивством власних сил та віддалюванем від шляху, на яким треба серед теперішніх обставин бороти ся за національне існуванє та працювати для національної будучности.

„Польська політика в кожій діяльній приналежність до даної держави фактом і підставою своєї програми. Вона стараєт ся в кожій з держав здобути як найкориснійші умови національного розвитку, як найширше признанє національних прав, а через те й окремі політичні урядженя, які відповідали б національній самостійности. З хвилею, коли польський нарід покинув діяльність задля відбудовання власної держави, в його інтересі лежить означенє умов нормального співжиття з рештою людности держави і нормальних відносин до правительства. Ті відносини в широких межах можливі тільки при признаню державою національних польських прав та пошанованю польської національної ідеї.

„Се досягнуто тільки в австрійській державі, яка погодилась на з існуванем Польків як нації і з існуванем польського патріотизму. Львівські відносини Польків до Австрії не походять звідси, щоб ті звертали ся польської національної ідеї і проміняли її на австрійську, але звідси, що австрійська держава не бореть ся з польським патріотизмом, не перешкоджає працювати в його імені для відбудовної будучности і через те умовляла компромісе між польським патріотизмом і обовязками громадян австрійської держави.

„Таких відносин до себе не може домогати ся ані держава прусська, яка отверто змагає до винищення Польків, ані російська, доки не признає польських національних прав і польської національної ідеї, доки вимагати-ме, щоб Польки вивекли ся свого патріотизму і проміняли його на патріотизм російський. Полака ніколи не стануть ані Прусаками ані Росіянами „польської мови“...

„Польський нарід не перестав бути одним народом, а моральні звязки які лучать окремі його відлами, в останніх часах стають шораз тісніші... Сей нарід живе не тільки инішим спільним духовим життям, але і традицією сильної минувности і ідеєю будучого політичного зєднання. Се справа його морального існування, його совісті, справа, яка виключно до нього належить. Ми не можемо

признати державі права контролю нашої совісті і ставлення нам вимогів в обсягу нашого ідейного життя. Полякowi вільно летіяти ідею національного зєднання та незалежного державного життя, як кождому громадянину сеї чи иншої монархії вільно бути в своїх пересвідченнях республіканцем. Компетенція держави починаєть ся там, де мова не про ідеї, тільки про реальні змаганя. Коли часть польського народу, що належить до даної держави, не йде до відірвання від неї свого краю, коли не робить собі з того змаганя політичної програми, то її відносини до держави остають лояльні, незалежно від того, якими ідеями живе вона в моральній сфері¹⁾.

В кінці Дмовский доходить також до славянської політики, яка вимагає скріплення сил Росії і Польщі проти Німеччини. На його думку від часу унадку останнього повстаня, коли то „наступила ліквідація польського питання, яке для Поляків було справою відзискання незалежного політичного істнованя, а для чужинців справою ослаблення російської могутности і збудованя тамп між нею і Европою“, — „наступили два факти епохального значіня в історії Европи і цілого світа.

„Побіда Пруссії над Францією і злучене з тим відбудоване німецького цїсарства дало перше місце в Европі Німеччині, яка, зростаючи швидко в могутність, почала ще-раз більше загрожувати інтересам инших народів, змагаючи своїми амбіціями до більшої ролі ніж та, яку відгравало середновеічне цїсарство. З другого боку свіжий погром Росії в війні з Японією а також внутрішня криза в парській державі виказали, що могутність, перед якою довгий час дрежала ціла Европа, була збудована на багато слабших підставах, ніж се видавало ся. Росія показала ся слабшою, ніж се дежале-б в інтересі европейської рівноваги, супроти зросту Німеччини, а її положене на східно-азійськїм фронті, серед обставин, витворених останньою війною, грозить звести її в Европі до зовсім пасивної ролі.

„Нині в інтересі держав західної Европи лежить не ослаблене Росії, але скріпленє її і зроблене здібною до протиставлення Німеччині, бо инакше мусить вона стати послухним орудєм в руках берлінської політики, сферою німецького впливу і предметом поступенного німецького підбою.

„В так витворенім міжнароднім положеню для польської суспільности ясно, що коли в дальшій будучности грозить їй загроза

¹⁾ Там-же стор. 246—249.

національного істнованя, то не від Росії, а від Німеччини. Російське панованє вже показало, що воно здібне зробити, вживаючи найбільшого гнету і найдальше йдучих обрусительних способів. Ті способи не змогли навіть в слабій мірі зменшити національної окремішности Поляків... Росія вже ніколи, а бодай в будучности, яку можна передвидіти, не буде здібна здобути ся на систему анти-польської політики, таку консеквентну і таку забійчу в своїх наслідках. Вона має і мати-ме за багато трудностей та небезпек, як на-зверх так і в середині держави, занадто ослабли в ній звязки державної організації, щоб подібна система, при найбільшїм бажаню правлячих елементів, була можлива.

„Натомість Німеччина, при засобах, які дає їй теперішня державна могутність, не перестає бути для польськости грізна, а постійне заострюване пруським правительством способів боротьби проти нашого народу робить небезпеку з того боку ще-раз більшою. З тою безпекою мусимо числити ся тим більше з огляду на все зростаючу залежність від Німеччини двох инших держав, до яких належать польські землі. Наслідком тої залежности Німеччина вже нині має сильний вплив на долю цілого польського народу. Сеї безпеки не треба розуміти так, щоб Німеччина була здібна знищити племінну окремішність Поляків, бо в тім напрямі досвід покаже її безсилність. Замахи з її боку звернені головню на те, щоб дезорганізувати і знищити ті елементи нашого життя, завдяки яким, не вважаючи на втрату окремішного політичного істнованя, остаємо політичною нацією, що живе власною традицією, власною національною ідеєю, нацією рівнорядною з иншими великими народами, що мають власну державу. Німеччина стараєть ся відібрати нам ті культурні та економічні засоби, які є конечні для вдержаня національної самостійности та життя на власну високу культуру миру, вона змагає до пролетаризації польського народу... Та політика веде до знищення нашого національного істнованя у властивім розуміню сього слова, грозить звести нас до значіня племені, повбаленого власної організації життя в області висших духових і моральних потреб.

„Свідомість німецької небезпеки укріпила ся нині в цілій Польщі і цілий польський народ уважає нині Німеччину своїм головним ворогом, розуміючи, що все, що робить ся де-будь для скріплення та оборони польськости, в останній інстанції є боротьбою з Німеччиною.

„Відносини Польщі до Німеччини є також жерелом зацікав-

леня, яке польська справа починає наново викликати в Європі. Грізна своїм зростом могутістю Німеччини і південно-східний напрям німецької експансії, вказують роль Польщі як головної туди того побідного походу. Та нинішня роль нашого народу мусить довести до того, що польське питання в близькій будучності стане одним з важливіших європейських питань.

„Польща теперішньої доби вертає до тої історичної ролі, яку відіграла держава П'ястів. Повстала і зросла вона в боротьбі з zalivом західним, німецьким, в боротьбі з цїсарством, а опісля з хрестоносним орденем. Ослаблена і зменшена ролі цїсарства в Європі а також рішача побіда Польщі над орденем дозволили їй відвернути увагу від Заходу і звернути всі сили держави Ягайлонів на Схід, де її втягнуто в боротьбу з Татарами, Турками і Москвою. Тоді історичну роль польського народу зрозуміли як роль оборонців Європи перед Сходом. У тій ролі він остав аж до другої половини 19-го віку. Польські повстання опінія європейських народів розуміла не тільки як боротьбу о державне існуванє народу, який не втратив до сього права, але також як оборону Європи з її новочасними політичними інституціями перед великим східним царством, що брало на себе роль сторожа європейської реакції. Після змін, які настали в Європі від останнього повстання, європейський Схід перестав бути грізним, а натомість головним жерелом небезпеки для інших народів, а також і для Польщі, стала Європа середня, німецька“¹⁾.

„Само географічне положенє Королівства—незалежно від того, що се край корінно польський, якого людність творить головну чисельну силу народу—призначає йому головну роль в тій історичній боротьбі, яка огвираєть ся перед Польщею. Положенє в середині польських земель, окруженє від півночі і заходу посїлками Пруссї, врїзуючи ся значною частю свого простору в границі нинішнього німецького цїсарства, творить воно нині оперте для польських земель, що належать до Пруссї, а в будучності на випадок успіхів Німеччини в її поступах на сході найближчий предмет державного пруського завойованя. Про долю німецької експансії на схід рішить розвиток сил польськості в Королівстві“²⁾.

Після сього теоретичного умотивованя стаєть зрозумілими всі ті кроки польської національної політики в Росії під проводом Дмовського, яких свідками ми були підчас „славянських двів“ у

¹⁾ Там-же, стор. 251—255.

²⁾ Там-же, стор. 261.

Петербурзі і славянського конгресу в Празі. Ті, що вважали зрадниками польської національної справи польських соціалістів за їх єднанє з російськими соціалістами, тепер вирікши ся всієї своєї минувшості, єднають ся з російськими реакціонерами Красовськими та Бобринськими, неначе на доказ, що вони в своїй вітчизні відіграють таку саму політичну роль, як Красовські та Бобринські в Росії. А що на польську суспільність усе має великий вплив націоналістичний самообман, що вона призначена до якихсь висших загально-людських задач, то вони, як недавно величали себе „оборонцями європейської цивілізації проти московського варварства“, а славянофільство називали хамством супроти Росії, так тепер те своє „хамство-славянофільство“ підносять до значіння „оборони славянства перед німецьким zalivом“.

Такими шляхами йшла політика народовой демократії в Росії під проводом „новочасного Поляка“—Дмовського, голови польського кола в російській державній думі. Тепер народова демократія може вже сказати, що порозуміне—тільки не з опозиційними, як каже народова-демократична програма з 1903 р., а з реакційними елементами в Росії заключає „власнє політичне представництво польського народу“...

В Австрії народова демократія не потребувала переходити аж такої еволюції. Бо хоч в брошурі „Rzecz o obronie czupniej i o skarbie narodowym“ проголошено непримиримість і потребу „активної оборони“ супроти всіх трьох держав, не виключаючи Австрії, яка змагає до винищеня Поляків „шляхом релятивної лагідности, в своїх наслідках не менше шкідливої, як брутальність“, то здійснености до виконуваня сеї програми супроти Австрії німає не брає ся. Тай таки не було кому брати ся. До переїня Лїги Польської на Лїгу Народову в Галичині були тільки тайні організації „Союз польської молодіжи“, які на публичне житє навіть не могли мати ніякого більшого впливу. Коли-ж після замкненя варшавського „Głos-u“ видавнича діяльність Лїги Народовой перенесла ся до Галичини, то „Przegląd Wszepolski“ та інші партійні виданя, займаючи ся в першій мірі справами Польського Королівства, супроти галицьких справ займали тільки становище обсерватора і критика, не стараючи ся навіть о витворенє напряду, який брав би активну участь в галицькій політиці.

Критиковано зі становища опозиційно-демократичного. Найсимпатичніше відносив ся „Przegląd Wszepolski“ до людювів; менше симпатично, хоч не зовсім ворожо, до польської соціальної

демократії; з демократичних напрямів тільки одні українські партії не знаходили в нього вже й тоді симпатій. Але головне вістре було звернене проти шляхти, проти її політики в краю й державі, проти її австрійського лоялізму, проти монополізованя національної ідеї з її боку.

Закидаючи шляхті недостачу польського патріотизму, „Przegląd Wszechpolski“ писав: „Ніде й ніколи шляхта і загалом висні верстви не зміли й не могли боронити основ національного істнованя — землі, віри, рідної мови. Можна би похвалити ся на наглядні приміри шляхти чеської і української, але й серед нашої знайдемо їх досить¹⁾. А так їм було протилежне те політичне верховодство шляхти, що коли в 1898 р. в західній Галичині з приводу протинавідівських розрухів заведено віймковий стан і деякі демократичні члени віденського польського кола грозили виступленем з кола на випадок, коли б воно в парламенті зайвило ся за дальшям задержанем віймкового стану, Ян Поплавский в своїм огляді „Z całej Polski“ привитав ту погрозу з радістю, пишучи, що „розбите солідарности кола було б навіть фактом пожаданям і могло би мати важкі наслідки, коли б демократичні послы виступили з кола й заложили окремий клуб, до якого певне приступили би людюві²⁾“.

Той сам Поплавский виступав проти розширення автономії Галичини при теперішнім її політичним устрою, заявляючи, що коли опозиційні партії в Галичині „противлять ся переміні державної ради на делегацію соймів, а навіть по части розширеню компетенції сойму і краєвих властей, то передовсім тому, бо здійснене тих домагаєнь в теперішніх обставинах, без основної зміни устрою держави та виборчої ординації до сойму в дусі громадянської рівноправности всіх верств людности — було б в дійности тріумфом політичної реакції, укріпленем упривілейованого становища правлячих клас³⁾“.

Ся характеристика відносить ся до рр. 1895—1900. Але в міру того, як зростало число прихильників народо-демократичного руху, првдвуваних власне його національною ідеологією, яка так ярко відбивала від чорно-жовтого патріотизму польської шляхти, народої демократії почало бути за мало сього чисто

¹⁾ Стата п. в. „Szlachta i polityka narodowa“. — „Przegląd Wszechpolski“ 1896, ч. 19, стор. 434.

²⁾ „Przegląd Wszechpolski“ 1898, ч. 19, стор. 296.

³⁾ Бромюра п. в. „Polityka autonomiczna w Austrii“ 1898, стор. 8.

ідейного впливу, вона забажала здобути політичну власть в краю. Щоби мати вплив на широкі маси, почали її діячі робити заходи коло набутя щоденної газети. В 1901 р. дістали в свої руки брукову газету „Wiek XX“, а в 1902 р. вдало ся їм набути найбільшу в Галичині польську щоденну газету „Słowo polskie“. З того часу вони що раз швидше починають наближати ся до своєї мети.

Відповідно до сих змагань доконуєть ся ревізія того теоретичного становища супроти Австрії, яке висловлено в брошурі „Rzecz o obronie szynnej i o skarbie narodowym“. Ян Поплавский починає доказувати, що Австрія з політичного антагонізму до Росії мусить у своїм власнім інтересі підпрати польський національний рух в тій непримиримій формі, в якій представляє його народова демократія.

„Чи Австрія — инше він — є в злих, чи в добрих, навіть дуже приязних відносинах з північно-східним сусідом, все для її інтересів корисно, щоб Поляки були ворожо настроєні супроти Росії. Австрія, поріжнивши ся з Росією, може нам дозволити на явне і виразне висловлюванє того настрою, може його навіть умисне заострювати; Австрія, заприязнивши ся з Росією, мусить нашу ненависть здержувати і лагодити, але зовсім собі не бажає, щоб ми заняли инше становище, мали инші почуваня. Наші політики не пригадують ся над тим, що вороже становище Поляків до Росії є властиво одною з головних, коли не найголовнішою причиною зміни відносин австрійського правительства до нашої народности в Галичині¹⁾“.

Отсе становище Австрії треба використати і витворити в Галичині „сурогат польської державности“, зробити з неї польський Півмонт, як се виводить Ян Поплавский в статі п. в. „Nasze siły“:

„Ходять о се, щоб ми тут в Галичині мали школу державного життя, досвідну школу польської державности... Галичина мусить не тільки представляти цілу Польшу, не тільки думати і працювати за неї політично, бодай в певній області сирає, але разом з тим на малу скалу й велику потребу, по мірі слабих своїх сил і величезних вимогів будучности, творити якийсь штучний, що так скажу, сурогат польської державности. З кпинами й обуренєм говорить ся нераз прим. в варшавських радикальних кругах про міністрів, поліцейських і жандармів польських. А одначе, говорячи поважно, ми повинні тут у Галичині витворювати цілий апарат

¹⁾ „Z całej Polski“ — „Przegląd Wszechpolski“ 1902, кн. II, стор. 125.

польської державности, починаючи міністрами і мінчачи жандармами та скарбовими стражниками. І власне зле, що за мало про те думаємо, а ще менше свідомо для тої мети працюємо, що не маємо польського правління в Галичині, хоч на нього жалують ся Українці і радикали¹⁾.

Одним словом, народові демократи з опозиційних стають лояльними як супроти австрійської держави, так супроти краевого правління і тої верстви, в імені якої те правління виконується — шляхти. Підчас рільного страйку в східній Галичині літом 1902 р. „Słowo polskie“ виступає з зав'язем в обороні східно-галицьких польських поміщиків. Перший народово-демократичний посол в австрійським парламента, професор львівського університету д-р Станіслав Глобінський, підчас дебати з приводу того страйку денунціює український національний рух як ворожий державі і династії Габсбургів. „Słowo polskie“ бере в оборону тодішнього намістника Галичини гр. Пінинського перед закидами опозиційної польської і української преси. Визначний член партії Владислав Студніцький, автор проекту відокремлення Галичини, формулює в „Słow-i polsk-im“ (ч. 551 з 1902 р.) проєкт порозуміння між народовою демократією і східно-галицькою шляхтою, заявляючи, що серед обставин, втворених заостренням українського питання, „є можливе порозуміння ретельних польських елементів демократичних (себто народово-демократичних) з ліпшими представниками східно-галицької шляхти і спільна оборона польськості і самостійности краю“.

Народництво „Głos-y“, демократизм перших літ „Przegląd-y Wszechpolsk-ого“ вийшли в забуття, їх місце заняла ненависть до польських опозиційних партій за їх „уступчивість“ супроти українських національних домагань і по-раді більша прихильність до сфер консервативно-шляхтоєвських як оборонців польськості в Східній Галичині. Між політичними домаганнями починає вибивати ся на перше місце відокремлення Галичини, власне задля „укріплення упривілейованого становища правлячих клас“, говорячи словами брошури Поплавського, — бо се було-б рівночасно укріпленням польського характеру краю, розширенням змеги втворювати в ній суверенат польської державности. Змістом політичної боротьби стає поборювання українського і жидівського національного руху²⁾ і тих польських партій, які супроти тих національних „сепаратизмів“ не

¹⁾ Przegląd Wszechpolski 1902, кн. IV, стор. 253.

²⁾ Про се докладно в слідуєчій розділі.

досить не примирити. Коли-ж боротьба звертаєть ся часом і проти шляхти, то не за принципи, а за становища: народова демократія рада би захопити власть в краю і представництво краю в державі в свої руки і тому від часу до часу нападає на шляхту за бездарну оборону краєвих і національних інтересів, яку вона, народова демократія, повела би багато ліпше.

Все те робила властиво не партія, тільки окремі групи людей, що оставали в близьім або дальшім звязку з головними провідниками руху. Аж в січні 1904 р. відбуваєть ся щось в роді першого партійного зїзду, який вибирає комісією для уложеня програми, саму-ж програму ухвалює другий зїзд, що відбув ся 8 і 9 грудня 1905 р.

Отся програма¹⁾ складаєть ся з двох частий: „принципи партії“ і „подрібна програма партії“. З першої части довідуємо ся, що партія, „приймаючи за вихідну точку своєї програми єдність польського народу, його право і здібність до незалежного політичного істнованя, має в нинішніх правних відносинах на меті: а) здобути для польської суспільности в тій державі як найбільшій самостійности політичної, культурної та економічної; б) всесторонню оборону польських національних інтересів та зберігати ві всіх краєвих справах загально-польського становища; в) покликати і приуцяти всіх верств суспільности, головнн-ж верств народніх, до успішної праці на всіх полях публичного життя, до вмілої оборони власних інтересів і до боротьби за національні права та за інтереси краю проти всіх ворожих елементів“²⁾. Своє гезезу приписує партія „двом головним об'явам сучасного національного життя на цілїм просторі польських земель: всесторонньому зростови сил і змагань національних з одного боку і з другого зростови політичної самостійности польської народньої маси“. З признаня й рівнорядного узгляднення сих двох фактів партія бере свою провідну думку, влядачи в активній обороні національних інтересів найвищу ціль, в демократизації суспільности — найспівітніший спосіб національної політики³⁾. Першим головним принципом партії є „непохитна віра в житеву силу і будучність польського народу, в його право і здібність до незалежного державного життя, в невичерпаність

¹⁾ Program Polskiego Stronnictwa demokratyczno-narodowego w państwie austriackiem. Lwów 1906 (Також: Przegląd Wszechpolski 1905, кн. XI—XII, стор. 737—756).

²⁾ Там-же, стор. 3.

³⁾ Там-же, стор. 3—4.

і зріст його матеріальних і духових сил¹⁾. В імя того принципу партія виставляє програму „зміни правно-державних відносин Галичини до держави задля здобуття для краю як найширшої самостійності“²⁾. Другий головний принцип, се „віра в невичерпані сили польської народної маси, в її здорову душу і вроджений національний інстинкт“³⁾. Завдяки сій вірі „партія вважає інтереси народніх верств, справу їх поступу суспільного, культурного, економічного і політичного рівнозначними нині з найважнішими інтересами нації“⁴⁾.

Тільки той поступ народніх мас партія розуміє по своему. Звертаючи ся неначе проти шляхотсько-консервативних кругів, заявляє вона, що „суспільний поступ народної маси вона приготує не шляхом штучної опіки і філантропії над нею, але шляхом розвивання в ній почуття самопомочи і численя в кождім напрямі на власні сили, приучування її до витревалі культурної праці у власнім крузі, до збірної та організованої діяльності на всіх полях“⁵⁾. Одначе се тільки фрази, яких шляхотсько-консервативні круги зовсім не потребують бояти ся, бо дальші заяви програми відбирають їм увесь зміст. Неначе успокоюючи згадані круги, що ось, мовляв, ми не такі, як різні соціалісти і радикали, програма виводить далі: „Економічний поступ народної маси партія бачить не в штучнім розбуджуваню в ній свідомости упосліджена, не в заострюваню власових противенств і киданю нездійснених демагогічних окликів, а передовсім в піднесеню її продуктивности, в отвореню їй нових жерел заробітку, в усуненю правних перешкод її розвитку, в хороненю її перед визиском, в організованю її до сильної економічної діяльности, в кінці в приучуваню її до звиті збірної оборони власних економічних інтересів, яка членила ся би з дійсністю. Так само політичний поступ народної маси бачить партія не в одностороннім розпалюваню її пристрастей періодичними боротьбами та вживаню її за орудє чужих їй партійних заходів, але передовсім в приучуваню її до реальної політичної праці на ґрунті громадської та повітової самоуправи, на ґрунті постійного та відповідального правління власними, місцевими справами; не в механічнім і чисто формальнім рівноуправленю одиниць через загальне і вівне виборче право, але в забезпеченю всім громадянам такої участі в політичних правах, яка уможлиблювала

¹⁾ Там-же, стор. 4.

²⁾ Там-же, стор. 6.

³⁾ Там-же.

⁴⁾ Там-же.

⁵⁾ Там-же, стор. 7.

би витворене справжнього представництва всіх верств та інтересів суспільних і стала ся для народної маси правдивою школою національного та суспільного освідомленя“¹⁾. Іншими словами — в економічній сфері: „працой і шадю“, а в сфері політичній: „не забагай рівности, бо ти до неї не доріє“, всікі-ж змагання до суспільної, економічної і політичної рівности, до перемены сучасного устрою в сїм напрямі, се демагогія. На таке розуміне поступу народної маси згодить ся, очевидно, найкрайнійший консерватист.

Подрібна програма обнимає отсі точки: зміна правно-державних відносин Галичини до Австрії; поступенне розширене самостійности краю і забезпечене національних інтересів; реформа державної адміністрації і скріплене самоуправи; забезпечене й розширене громадянських свобод і політичних прав; справи просвіти й публичного вихованя; справи суспільні й економічні; збільшене впливу Польків на політику держави.

На першім місці в сій програмі стоїть; як бачимо, домаганє „зміни правно-державних відносин Галичини до Австрії“²⁾. Давнійше се домаганє народова демократія формуловала як відокремленє Галичини, себто поставленє її менше-більше в такі правно-державні відносини до решти держави, в яких знаходить ся угорська часть держави до австрійської. Одначе програма ставить се питанє більш загально. Домагаючи ся „такої зміни правно-державних відносин Галичини до держави, яка, не відбираючи нам впливу на політику монархії та змоги побільшеня того впливу, забезпечила би країні в як найширших розмірах: а) законодавчу самостійність сейму, б) самостійність фінансову й економічну, в) самостійність адміністраційну ві всіх областях публичного жита, г) самостійну урядову справу просвіти й публичного вихованя“, і збільшила, себто досягнула такої правно-державної самостійности, побіч змінян правового статута, є передовсім конечно зміна конституції держави в напрямі узгладненя природної й історичної окреминости його складових частей, головно-ж нашого краю“, — програма „не пересуджує розмірів тої самостійности ані способів її досягненя, не пересуджує передовсім питаня, чи та самостійність має полягати на здобутю для Галичини устрою окремого від решти держави, чи на наданю цілій державі федератійного устрою, опертого на самостійности окремих країв або більших їх комплексів“. З окрема партія „з причин як національних так і економічних змагати-ме до як найбільшої духової і політичної єдности Галичини з австрійським східнім Шлеском“³⁾.

¹⁾ Там-же, стор. 7—8.

²⁾ Там-же, стор. 12—13.

Закон ж можна буде перевести якусь основну зміну державної конституції, для сеї самої цілі має служити „постепенне розширення самостійности краю та забезпеченє національних інтересів“. Ходить тут головню „о законодавне означенє речення санкції краєвих законів, о перенесенє контрасигнатури тих законів з центрального правительства на намістника або правительство краєве, о ухваленє і санкцію закона про правну відповідальність намістника або краєвого правительства перед соймом, по аналогії відповідальности міністрів перед державною радою, о введене повної політичної відповідальности намістника або краєвого правительства перед соймом, в кінці о наданє краєвим соймам права обжалувати міністрів на рівні з обома палатами державної ради“; далі о введене польської мови як урядової ві всі ті краєві уряди, де доси вдержала ся ще в часті мова німецька, та о забезпеченє прав польської мови, наданих цісарськими розпорядженнями, шляхом краєвого закона, а також „о повне здійсненє прав польської мови як одної з мов краєвих на Шлеску і призванє їй таких самих прав на Буковині“; в кінці згадаємо ще про домаганє розширення діяльности галицької Краєвої Шкільної Ради „на зовсім самостійне, від міністерства просвіти і політичних властей незалежне улаштуванє справ публичного вихованя і просвіти в межах краєвих законів“¹⁾.

Останнє домаганє краєвим законом з 1906 р. майже вже в цілості осигнено, Краєва Шкільна Рада стала справді неначе галицьким міністерством просвіти і тепер може без перешкод здійснювати головне домаганє народої демократії в „справах просвіти і публичного вихованя“, а саме: „забезпечувати польські національні інтереси в області шкільництва“, що різнять ся повній польовизації — як по мові так і по духу — галицького шкільництва²⁾.

Хотячи забезпечити Полякам як найбільшу самостійність в правліню краю, в створенню в нім „суролату польської державности“, народова демократія для охорони тої самостійности перед загально-державними впливами змагає до „збільшеня впливу Поляків на політику державну“, головню через „законодатне збільшенє числа галицьких (властиво польських, про що далі) послів у центральнім парламенті відповідно до числа людности краю“ та через „вдержанє солідарности польського представництва в Відні й розширенє тої солідарности на всіх польських послів“³⁾.

¹⁾ Порівн. там-же, стор. 13—15.

²⁾ Пор. там-же, стор. 21—25.

³⁾ Пор. там-же, стор. 29—30.

Найліпшим критерієм для оцінки політичної партії являють ся її домаганя в справах політичних і соціально-економічних. З політичних справ в Галичині і в цілій Австрії за останнє десятилітє найактуальнішою була переведена вже виборча реформа до загально-державно парламенту і непереведена ще така-ж реформа до галицького сойму. Такої реформи, опертої на загальнім, рівнім, безпосереднім і тайнім виборчим праві, домагали ся всі демократичні партії в краю й державі, тільки одна народова демократія вважала за згідне зі своїм демократизмом виступати проти того домаганя.

В 1903 р. Дмовський, відповідаючи на поміщену в краєвській „Now-ий Reform“ критику пок. Тадія Романовича своїх „Думок новочасного Поляка“, вличе: „А саме те загальне виборче право, за яким тепер старають ся зорганізувати агітацію, чи не є воно ізрацією незгідною з вимогами нашого життя політичного лібералізму? Для кого воно нині потрібне? Кого має ушасливити?“¹⁾.

Отсю свою думку про незгідність загального виборчого права з вимогами польського життя народова демократія змінила аж під впливом кабінету бар. Гавча, який в осени 1905 р. заповів проєкт виборчої реформи на основі загального, рівного, безпосереднього і тайного виборчого права. Одначе згід, що ухвалював програму вже після заяви бар. Гавча, все таки показав ся менше уступчивим для народної маси ніж президент австрійського кабінету. Програма обіцяє змагати „до виборчої реформи, яка, даючи польському елементови рішучу перевагу, відповідну його чисельній, культурній та економічній силі, zapewнила би всім суцільним верствам дійсну участь в політичних правах, а рівночасно як найбільше утруднила би великій виборчій надужити, а саме: до введеня загального, безпосереднього і тайного виборчого права і до знесеня теперішніх виборчих курій, одначе при рівночаснім забезпеченю відповідного представництва в законодатних інституціях публичним корпораціям, які представляють загальні інтереси краєві і професійні, а також при всяких модифікаціях, потрібних для забезпеченя польському елементови рішачої більшости в соймі і в парламентарнім представництві краю“²⁾.

Значить, програма годить ся на загальність виборчого права, але виключає рівність, признану в принципі навіть бар. Гавчем, заступаючи її „принціпом“ рішачої більшости для польського елементу, — про що докладніше в слідуєчій розділі.

¹⁾ Стата „Pro domo sua“ — „Słowo polskie“, ч. 415 з 1903 р.

²⁾ Там-же, стор. 20.

Але й загальність виборчого права народова демократія розуміє по своєму і в брошурі „O reformie wyborczej“, виданій вже після оголошення програми, пояснює, що „загальне голосоване повинно розтягати ся тільки на тих повнолітніх громадян мужеського пола, що здібні до самостійного тайного, значить письмєнного права голосованя, отже виключати анальфаетів“.

Для характеристики політичної дволичности народовой демократії звернемо увагу, що таке становище в справі виборчої реформи в Австрії заняла вона тоді, коли рівночасно в Росії домогала ся „загального і рівного виборчого права з безпосереднім і тайним голосованєм“. Обі програми, для Росії і Австрії, були навіть поміщені в одній і тійже книжці „Przegląd-y Wszechpolsk-ogo“. Тимчасом навіть зі становища крайного консерватизму швидше можна допустити ширше виборче право в Австрії, яка має за собою вже більш пів столітя конституційного життя, ніж в Росії. Але в Росії народовой демократії ходило о замасковане своєї реакційности, коли тимчасом в Австрії вона вже давно зірвала з поступовими в'ругами.

В „справах суспільних і економічних“ програма домагаєть ся податкової реформи, піднесеня різництва, втвореня промислу, робітницького законодавства, — все в таких розмірах, на які тепер годять ся найконсервативніші партії в західній Європі¹⁾.

В часі, коли оголошено ся програму, була вона властиво вже непотрібна, бо ідейне обличчє народовой демократії було вже на стільки яснє, що програма ані не потребувала його висвітлювати ані не могла вже замаскувати. Вся практична діяльність народовой демократії на довгімі грудні, становище її преси — були голосним протестом протв тих фраз про демократизм, прихильність до народних мас : т. д., які знаходять ся в програмі. В дійсности народова демократія стала представником і оборонцем польської шляхти, буржуазії і бюрократії в Галичії, ворогом визволеня народних мас і — щоб офера панована польської шляхти, буржуазії і бюрократії була як найшкєрша — ворогом вищих народностей краю: української і жидівської. В імі „польських національних інтересів“ вона взяла в оборону не тільки польських поміщівів східної Галичії перед страйковим рухом українських селян, але також польських нафтових капіталістів з Борислава, того справжнього робітницького пєвєла, перед всякими домагавлям робітників в напрямі поліпшеня тих невольних відносин, хоч національний характер того робітниць-

¹⁾ Порівн. там-же, стор. 25—26.

кого руху польський. І так все і всюди. А коли й виступає проти шляхти, то не є се — як уже зазначено — боротьба о зміну суспільних відносин, тільки виключно боротьба о владь.

Се найбільше виявило ся, коли наслідком виборчої реформи до австрійського парламенту, яка в Галичії дала перевагу над шляхтою буржуазії, а також наслідком політичних інтриг, в яких народовой демократії є незрівняним майстрами, презесом польського кола в австрійськєм парламенті в осєни 1907 р. став Гломбінський і проголошено всему світови про „демократизацію кола“. „Демократичний“ презес „демократичного“ кола в інтерв'ю зі співробітниками столичної преси вирік ся всякої революційности своєї партії, всякої спільности її з народово-демократичними партійними групами в Росії й Німєччії, а в офіційній інавгураційній промові проголосив таку саму льояльність австрійськєй державі, яку проголосували всі його шляхотські попередники. І справді політика польського кола з того часу в нічєм не змінила ся, хибя в тім, що її провідник політичними здібностями остає далеко по заду тих своїх шляхотських попередників, що кляли будову тепєрїшньої політичної сили шляхотської Польщі в Австрії.

Супроти польської національної політики в Німєччії народова демократія й доси остає головно на становищі обсерватора і критика. Тут вона також — так само як в Австрії — ніколи не пропагувала ані „активної оборони“ ані її останнього стану — повстаня, вдоволяючи ся становищем легальної опозиції та складаючи випу на всякі евентуальні нєлегальні виступи польського народу звязань виключно на правительство.

Так приє з приводу одної повиборчої бійки в Пруєї в 1897 р. Ли Понлавський в своїм огляді „Z safej Polski“ дорікає тамошній польській пресі за занадто легальне становище в тій справі. „В сім випадку, — више він, — як і в богатєх випадках не треба випєрати ся „польської агітації“, яка предінь безперечно істнує, тільки треба радше виказувати, що агітація гаятїстів і знасилуванє права правительством можуть викликати відпір людности в брутальній формі... Не було би в тім нічого злого і страшного, коли-б правительство і Німці наглядно переконали ся, що терпєливість польського народу має межі та що він, доведений до крайности, може відповідати на насильство насильством, на безправство безправством“¹⁾.

Був час, коли „Przegląd Wszechpolski“ вважав антипольську

¹⁾ Przegląd Wszechpolski 1897, ч. 8, стор. 79.

політику пруського правительства не безправством, тільки історичною konieczністю, наслідком природної боротьби за існування. Так в статі п. н. „Polityka polska w zaborze pruskim“ читаємо:

„Кожда політика — чи пруська чи польська — в відносинах до інших народностей є завоювнича, все мусить змагати до здобування нових територій або відзискування втрачених. Отже завоювничість не є особливою рисою пруської політики, ані тим більше, як каже дехто, хвилевим божевілєм народу“¹⁾, навпаки, „вдержане під своєю властю східних провінцій, де живе польська людність, є для пруської держави інтересом найбільшого значіння, є для неї просто питанням існування“²⁾.

„Не тільки з Прусією, — читаємо далі, — але з цілою Німеччиною, не з окремими партіями, але з цілою німецькою суспільністю мусимо вести боротьбу“³⁾, бо „найбільш життєві інтереси обох народів входять у ній в гру, вона веде за нашу національну будучність і будучність німецької могутності“⁴⁾.

Але для сеї боротьби народова демократія не поручає таких способів, які тоді вважала єдино добрими для боротьби з Росією. „Мусимо — навчає стаття — уникати таких способів боротьби, в яких побіду запевнює чисельна перевага й державна організація, отже мусимо працювати для нашої національної справи на ґрунті легальнім, доки се тільки можливе“⁵⁾.

Однак не значить се, щоб зрікати ся думки про прилучення польських земель, забраних Німеччиною, до решти Польщі. „Марна була би та будуча Польща, для якої живемо й працюємо, та Польща, якої ми певне не діждемо, але яку оглядати-муть наші діти і внуки, не тільки без Познаня, але і без Шлеска, без доступу до моря, отже без Гданьска і Крулевна. Ті провінції, що належать тепер до Прусії, є конечною умовою існування польської держави, як шні є воли умовою вдержання прусько-німецької могутності. Для нас тим більше не може бути в сій справі компромісу. Не треба того повторяти при кожній нагоді, нахваляючи ся, як се пинтоє нашому характерови, але все і міцно треба тямити, що без тих земель Польща не може існувати, що хоч-би повстала в інших границях, то мусить змагати до опановання тих земель. Німці вже се розуміють, ми ще не всі“⁶⁾.

1) Przegląd Wszepolski 1899, ч. 1 стор. 2.

2) Там-же.

3) Там-же, стор. 5—6.

4) Там-же, стор. 6.

5) Там-же стор. 7.

6) Там-же, стор. 8—9.

Був час, коли народово-демократична преса старала ся вияснити польській суспільности, що на польські відносини в Німеччині не треба дивити ся там песимістично, що Полякам в Німеччині так дуже зле не дієть ся, навпаки, Прусія своїм гнетом „зробила Полякам прислугу історичного значіння“, бо „втворила умови прискороного перетворюваня Поляків на суспільність активну, змусила їх і що-раз більше змушує видобувати з себе ті здібности, ті сили, які не тільки потрібні для нинішнього існуваня, але які єдино уможливають Полякам в будучности здобути самостійне політичне існуванє і вдержати повну жита, сильну польську державу“¹⁾.

В останнім році свого існуваня „Przegląd Wszepolski“, даючи в окремих статях огляд політичного положеня всіх земель колишньої польської держави, в статі п. н. „Obecne położenie polityczne dzielnic polskiej państwa pruskiego“²⁾ домагаєть ся від політичних діячів пруської Польщі якоїсь суспільної національно-політичної програми, однак додає: „Знаємо аж завдато добре, що в тій програмі не могли-мемо виставити ключа боротьби за незалежність“³⁾. А навіязуючи до вислову Бісмарка, що Поляки готові кожної хвилі вимовити свою вірність Прусії, ставить таку програму діяльності:

„Ми повинні докласти всіх сил, щоб вимовлене наступило з протавної сторони, а коли противник дійде до переконаня, що вимовлене його за багато конштувати-ме, то сам змагати-ме до зміни умов контракту. Се повинні ми мати перед очима. Шляхом організації, внутрішньої, зрештою як найповніше легальної праці мусимо довести нинішню політику правительства до як найправднішого банкрутства і солідарною публичною опінією змушувати противника до поступок, отже в данім випадку до знесеня всяких виїмкових прав, до розширення місцевої самоуправи і до шкільної реформи в польській дільниці“⁴⁾.

Аж експропріаційний проект пруського правительства заставив народову демократію вважати Німеччину більшим ворогом польської нації, ніж Росією, а властиво єдиноким непримиримим ворогом польської нації, проти якого треба Полякам злучити ся з Ро-

1) Myśli nowoczesnego Polaka, стор. 81 — 82. — Так писав Дювекій в 1902 р. в „Przegląd-i Wszepolsk-im“ в статях, з яких повстала цитована абірка.

2) Przegląd Wszepolski 1905, кн. XI — XII, стор. 869—902.

3) Там-же, стор. 901.

4) Там-же, стор. 902.

свою на основі славянської ідеї. Висловом того ставовища являється власне цитована праця Дювского „Niemy, Rosya i kwestya polska“.

Так народова демократія від непримиримости супроти всіх трьох держав, до яких належать землі колишньої польської Річи Посполитої, головню-ж супроти Росії, дійшла до лояльности супроти всіх тих держав, яка нічим не різнить ся від „потрійної лояльности“ польсько-шляхотської політики; від непримиримости супроти шляхти в імя інтересів народніх мас до оборони інтересів шляхти, буржуазії і бюрократії в імя польських національних інтересів і до союзу з шляхотсько-клерикально-реакційними кругами польської суспільности.

За те в міру того, як зривала її непримиримість супроти завоювальних держав і супроти вищих верств властної суспільности, росла її ненависть, її завоювальні змагання супроти інших народностей на території колишньої польської Річи Посполитої. До сеї справи ми й перейдемо в слідуєчій розділі.

VI.

Яке становище займає народова демократія супроти інших народів на території колишньої польської держави, супроти Українців, Литовців, Білорусів, Жидів?

З народництва „Głos-y“ виходило бля, що всім тим народам треба признати повне право на самостійний національний розвиток. Бо коли „найголовнішим елементом національного організму“ признати народню масу з її „власною культурою“, то очевидно річ, що народня маса українська чи литовська не може стати найголовнішим елементом польського національного організму, тільки повинна мати право стати основою власного національного організму: українського, литовського і т. ин. Польонізація тих непольських народів зі становища народництва „Głos-y“ зовсім недопустима, бо коли він польські історичні традиції, польську історичну культуру навіть для польської народньої маси вважає чужими, то тим більше треба їх признати чужими та неприжими для народньої маси української чи литовської.

Але колишня драма оснуетелів народово-демократичного руху в Польщі до не-польських народів на території польської держави не мала наслідків зі свого народництва, тільки прозвучала ся до польських історичних традицій.

Се видно з програмової відозви Ліги Польської, яка, приймаючи принцип Польського Демократичного Товариства, говорить про здобуття незалежности Польщі „в границях перед поділами“. Правда, маніфест Польського Демократичного Товариства обіцяє завести „свободу, рівність і братерство для всіх народів Річи Посполитої без різниці конфесії і мови“, а так само відозва Ліги Польської говорить про незалежність Польщі в границях перед поділами, „на федераційній основі та з оглядом на національні різниці“, — але все те супроти основного принципу, що Польща повинна бути відбудована в границях перед поділами, зовсім не значить, що не-польським народам колишньої польської держави признаєть ся таке саме право на незалежність і самостійність, якого ті програмові

заяви домагають ся для польського народу ¹⁾. Зрештою, що значить „свобода, рівність і братерство для всіх народів Річи Посполитої“ в народово-демократичних програмових заявах, се ми побачимо найліпше з автентичної народово-демократичної інтерпретації тих заяв.

Такою інтерпретацією можна вважати вже пізніші народово-демократичні програми, а саме: для російської Польщі з 1903 р. і для Галичини з 1905 р.

В першій з тих програм читаємо:

„В відносинах до чужоземних елементів, що мешкають на сторичнім та географічним просторі Польщі і живуть там побіч польської людности, а саме до Литовців, Українців, а також Німців там, де вони осіли з давніх давен і творять значну часть людности, народово-демократична партія змагає до згідного співжиття при взаємній толеранції позитивної культурної праці кожного племена. Одначе там, де ті елементи виповідають боротьбу елементови польському, змагаючи до того, щоб унеможливити йому культурну працю на власну руку, знищити його цивілізаційні впливи, а навіть витиснути його з зайнятої території, партія змагає до всестороннього ослаблення тих ворожих напрямів через безоглядне поборювання неоправданих претенсій при рівночаснім тим енергічнішим скріплюванню на данім просторі польського елементу, його цивілізаційної праці“ ²⁾.

„Народово-демократична партія признає національний литовський рух, який організує людність литовської мови в окрему національність, зважаючи на своїй суті природним і посладаним і змагає до згоди та порозуміння з представниками того руху, на скільки ті признають свої принципи і виконувати з них обовязки: 1) національний литовський рух, зважаючи до сорівності одреміщности та розвитку культурної самостійности литовського племена, стоїть на становищі політичної єдности з польським народом; 2) в тих сферах духового і суспільного життя, в яких не вистарчає ще мова і культура литовська, Литовці користають з польської мови та черпають з польських цивілізаційних засобів, працюючи разом з Поляками над

¹⁾ Про національне питання в маніфесті Польського Демократичного Товариства див. „Польський і руський революційний рух і Україна“, розділ II; про національне питання в відозві Ліги Польської — там же, розділ III.

²⁾ Przegląd Wszechpolski 1903, кн. X, стор. 732.

випертем російських впливів; 3) Литовці признають права Поляків, поселених на Литві, вести там польську культурну працю“ ¹⁾.

„Жидівського елементу, який не має окремої території, але в меншій або більшій домішці живе разом з польським на цілм просторі краю, партія не признає політичною народністю, поборює всякі його політично-організаційні змагання і лишаючи його волі піддати ся або ні культурній асиміляції, домагають ся, щоб він безоглядно узалежив себе від польських національних інтересів“ ²⁾.

А програма для Галичини заявляє:

„В відносинах до елементів чужих або супроти нашої національної справи байдужних держить ся партія традицій нашої історії і принципу обовязуючих правних принципів та суєйдської толеранції, уникає всяких конфліктів та суперечок і стараєть ся о згідне співжиття з ними, змагаючи одначе рівночасно культурними способами до скріплення та утрєвалєня польського елементу, його цивілізаційних здобутків та його здорового економічного розвитку. Натомість скрізь, де чужі елементи держать ся супроти нас ворожо або виповідають війну польському елементови, партія рішучо поборює всякі їх ворожі або сепаратистичні змагання, відкирає замахи на наші національні та цивілізаційні інституції, змагає до забезпечєня наших прав і інтересів також там, де творимо чисельну меншість, і боронить польськості нашого народу всюди, де вона загрожена“ ³⁾.

Все в отсих програмових заявах з маніфесту Польського Демократичного Товариства та відозви Ліги Польської лишило ся тільки догадане, щоб не-польські народи на території Річи Посполитої признавали „політичну єдність з польським народом“; за те про національну працє тих народів говорити ся тут в таких дусі, що кождий обид їх національностей мав, се значєнь польських цивілізаційних впливів, се ворожі, сепаратистичні змагання, які треба як найострішше поборювати. Але традиційне облаче народовой демократії в сій справі відкирає нам на статі, якими народово-демократичні органи прєси відзивали ся протягом цілого ряду літ на интана дни. До сих статей ми й обернемо ся тепер, вибираючи очевидно з сього величезного матеріалу тільки найбільш загальне і характеристичне.

Як усі польські партії, що стоять на становищі історичної

¹⁾ Там же, стор. 756.

²⁾ Там же, стор. 733.

³⁾ Program Polskiego Stronnictwa demokratyczno-narodowego w państwie austryackiem, стор. 8—9.

Польщі, так і народова демократія в національних рухах не-польських народів на території польської держави бачить не природний розвиток, а інтригу ворога Польщі. „Дучи за приміром Меттерніха, який так зручно проти Поляків вивів на світ українську народність, почато те саме робити з народністю литовською“¹⁾ — ось як вивчає теоретичний орган народової демократії генезу українського (в Галичині) і литовського питання.

Очевидно, що „плід ворожої інтриги“ годі признати рівноправним елементом і тому народова демократія вважає Україну і Литву землями, які не можуть і думати про незалежність, а є тільки предметом спору між Польщею і Росією. З цього становища „польська справа супроти Росії є властиво справою між Польщею і Росією, відійнятою справою о той великий спірний простір від Буга й Німана, а як деютрі кажуть, і від Сяну аж по Дніпро і Двіну“. Той спір може бути рішений або війною і тоді польсько-російська границя була-б результатом тої війни, або еволюцією російської держави в напрямі децентралізації, „а тоді польський елемент, коли збереже житєву силу, почне відзискувати поступово належне становище, тоді ясно покажеться, що етнографічне сортування, се нездійснима химера“. „Польща незалежна чи під натиском konieczności, чи на домагання інших держав, які навмисли-б їй таку умову признання самостійности, могла-б формально зрента ся части або навіть усіх тих країв. Але розводити ся тепер про виреченє Литви й України на користь Росії чи на користь Литовців та Українців, се або безглузде або химера“. Одним словом, „політично і культурно сей край є нині польський“ — так означає народова демократія польське становище на Сходу.

А так польським революціонерам, які думють, що саме ми зрештою ся прає до Литви і України, народова демократія робить заклад, що вони, „історично від нас Польща повинна бути свобідна, і незалежна, поручаючи рівність і братерство в відносинах до інших народів, забувають, що народова демократія²⁾ якої вони наслідниками, хотіла мати Польщу такою одною цілю і неподільну“. Очевидно, „Литовці“³⁾ мають безперечно право до вживаня

¹⁾ Ewentyl Litewski. — Przegląd Wszechpolski 1895, ч. 19, стор. 294.

²⁾ Див. Nasze stanowisko na Litwie i Kurlandii. — Przegląd Wszechpolski 1896 ч. 8.

³⁾ Під „народовою демократією“ треба тут розуміти польську революційну демократію з епохи повстань.

⁴⁾ Статя, з якої цитуємо, розповідає ся спеціально з литовськими національними „претенсіями“.

свої мови в школі, суді уряді і т. ин.“ Але не більше. „Се власне, але тільки се означає формула вільні з вільними, рівні з рівними“. Хто думав би инакше, хто з сеї формули хотів би виводити право на повну національну незалежність, той нехай тамить, що „а се власне характеристичною рисою наших національних змагань в епосі після розділів Польщі, що все виразно або догадно метою їх було відбудованє польської державної організації, що все опирали ся вони на історичних правах та політичній традиції. Кожда політична партія, що хоче бути польською, не сходить з цього шляху або мусить на нього ступити, навіть найкрайніші партії не творять виньку. З сим повинні числитися всі, що хотять іти з нами або разом працювати“¹⁾.

Політику, яку ведуть нині польські партії супроти України і Литовців, народова демократія вважає шкідливою для польської національної справи.

Не подобають ся їй ті, що „впередь розбуджують литовський та український сепаратизм в наївній патріотичній рахубі, що Росії важче буде боротися з трьома сепаратизмами, ніж з одним польським. Та наївна рахуба позавується в практиці хибною. Небезпечніший був для Росії один польський сепаратизм, що обіймає рівночасно національні змагання Українців і Литовців, ніж три сепаратизми: польський, український і литовський, з яких два останні російське правительство може підкопувати проти першого і так знищити часть його енергії“²⁾.

Ще більше не подобають ся їй ті „гуманітарні оборонці прає і радикальні месники-вояки українських краєв Литовців та Українців“, які „виступають з агресивною етнікополітикою, що їм належних прає. Без сумнію не тільки в Польщі, але нікому не випадє нікого приваляти. Та справа сидить реально, чи випадє в Галичині давати Українцям те, чого вони навіть не домагали ся і що для нас показало ся вигідним, чи випадєло прим. замість завести обовязкову язуку української мови, зтворити українські гімназії, яких навіть багате патріотів Українців собі не бажає, а які виховують українську молодіж в позиві відокремленю від вилів польської культури і майже змушують її користати з творів російської літератури? Чи належало підшпирати реч fas et nefas українських народовців проти т. зв. москвофілів, які певне вирек-

¹⁾ Див. Rozszerzenia Litewskie. — Przegląd Wszechpolski 1896, ч. 15.

²⁾ Nasz demokratyzm. Przegląd Wszechpolski 1900, кн. III.

ли ся би занадто далеко йдучих російських свідатій, коли-б їм виплатити відповідне відшкодуване в австрійській валюті та в урядових посадах? Чи належить виторювати штучно серед Білорусів змагане до національної окремішности, якого нема, писати книжочки їх нарічем, коли вони самі домагають ся польських?¹⁾

І при тій усім народова демократія має сміливість заявляти: „Ані в нашій партійній програмі, ані в статях „Przegląd-y Wszepolsk-ogo“, ані в інших наших виданнях ніколи не виступали ми проти національних змагань Українців і Литовців, яких мета укріплене і розвиток їх національного розвитку, або навіть політичної окремішности. Ми оцінювали тільки зі становища польських національних інтересів деякі об'яви тих змагань та визнавали через їх шкідливість передовсім для нашої справи, або посередно навіть для справи української чи литовської. В наших програмових заявах ми ніколи не порушували відносно польської справи до тих народностей, не тому, щоб ми їх змаганя легковажили, їх права заперечували, але тому, що в теперішніх умовах вважаємо найкориснішим для Поляків оставити Литовців і особливо Українців самим собі та не мішати ся до їх справ. В однокій часті Польщі, в Галичині, де Поляки можуть впливати на управильнене відносно двох народностей, урядова акція, почата легкодушно, наразила нас на позаканні страти і замість злагіднити, заострила відносно Польків до нас. Реальна політика теперішньої хвилі повинна на нашу думку лежати в тім, щоб ми оставили Українцям і Литовцям повну свободу дій і не входили в формальні переговори, а за те равво і безоглядно боролися за їх права і інтереси національні“.

Справа, певно, неможливо зрозуміти їх самим собі і боронити тільки навіть через до інтересів України, чого-б бажати Українцям, Литовцям і иншим народом, що стогнали польсь під пануваном польської держави, а тільки, щоб сучасні Поляки оставили їх в спокої і не вступали ся підбузувати Польщі на їх землі! Але ці „челюки“ слова озвучають зовсім що инше; вони значать: де Поляки мають яку-небудь перевагу і власть над згаданими народами, як прим. в Галичині, там повинні вони використовувати ту власть для своїх національних інтересів так, як коли-б на тій території нікого иншого крім них не було, повинні Українців чи Литовців уважати просто неіснуючими і не сповняти ніяких їх національних домагань, ставлених до Польків очевидно не як до

1) Там-же. 2) Там-же.

своїх історичних суверенів, але виключно як до представників існуючої державної власти, обовязаної на основі існуючих державних законів до задоволення певних потреб народів держави. „Оставити Українцям і Литовцям повну свободу акцій“, се властиво значить: виїняти їх з-під права.

Приваюють се зрештою зовсім виразно і отверто народово-демократичні публіцисти, які кожний національний здобуток Українців у Галичині вважають кривдою для Поляків.

Ось так з привбоду домагання української гімназії в Станиславові „Przegląd Wszepolski“ в 1896 р. писав: „така справедливість для Українців є несправедливістю і кривдою для польської справи. Властиво закладане українських гімназій не було потрібне“.

Та коли-б то тільки непотрібне! Инший народово-демократичний публіцист доходить до ще гірших вислудів: „Українці, — пише він, — які хотять закладати школи вишого типу з українською викладовою мовою в краю, де висні форми життя творить польська людність, які, закладаючи їх, хотять через те позбавити польську людність потрібних шкіл, бо фінансова видатність краю на шкільні потреби точно означена, — в сути свого послуду на школу зовсім не так дуже віддалені від Росії, які намагають польській людности російську школу“²⁾.

І не лише шкільництво, але ціла „українська справа“ представляє ся народою демократії так, що хоч поступив Українців без сумніву не дуже великий, але кожний з них отлучений з пановою школою, а зрештою та мовою польської політики „повинно було вартувати розширенню польського стану володіння, німо нас не повинно обмежити, не що Українцям подобає ся чи ні, однаком визначено для нас зовсім було єдиним національним інтересом“. „В нашій політиці не повинна вперть зовсім угаляватися національні змаганя Українців“³⁾.

Ці національні український рух — заявляє один з лідерів народою демократії, Цюлковський — в усіх своїх формах і напрямках звертає ся безпосередно проти польської переваги і посередно підкопує її. Наш погляд на українську справу висловляли ми не раз, зазначаючи, що польська політика не повинна і не може

1) Z Galicyi. — Przegląd Wszepolski 1896, ч. 3.

2) Gieraltowski, Kwartya ruska w cyfrach. — Przegląd Wszepolski 1902, кн. III, стр. 182.

3) Див. Sprawa ruska. — Przegląd Wszepolski 1901, кн. XII.

йти до денационалізації Українців, але розвиток української національної окремішності з konieczności зменшує польський стан володіння". „Наслідком що-раз швидче зростаючої парцеляції значні простори землі, що належать до Поляків, переходять в українські руки. Запобігти тим втратам могла би тільки планова колонізація, якої тепер нема¹⁾. „Дивлячи ся тверезо в будучність, без дуреня себе і без сентименталізму, повинні ми ясно представляти собі альтернативу, що чи наслідком постійної еміграції чи економічної катастрофи з Галичини уступати буде людність польська або українська або в кінці жидівська. Уступане з краю части людности є для Галичини konieczністю неминуною, природною в тім значінню, що запобігти йому не можна. З нашого становища треба о те старати ся, щоб польська людність як найменше в тім руху тратила, щоб радше вона випирала інші елементи, ніж була випирана, щоб розширяла свій стан володіння"²⁾.

Така колонізація, як се вже давніше виказував той сам лідер народовой демократії, була-б справою дуже важною і корисною не тільки для Поляків, але і для Українців. Бо тільки таке скріплене польського елементу може в кінці пересвідчити українських політиків, що їх проекти поділу Галичини химерні, а рівночасно примусить їх понехати безпіддані суперечки та шукати разом з Поляками умов згідного співжиття обох народностей в тій часті краю³⁾.

І так Поплавський для розв'язання українського питання в Галичині рекомендує через відновлення економічну політику краю і планову колонізацію південної України з східної Галичини та поселати на їх місці Поляків.

Другий лідер і теоретик народовой демократії, Баліцький, радить, як ми вже бачили, відносити ся до Українців як до внутрішнього чужоплемінного елементу, що має право розвивати власними силами окремішности своєї культури, але не як до нації, з якою можна бути в федераційнім союзі". „Власними силами", се значить, без ніякої підмоги краю і держави, хоч на красві і державні фонди ідуть також податки української людности. А тому пан Баліцький такий великодушний, що дозволяє Українцям „власними силами розвивати окремішности своєї культури", бо на такі

1) Popławski, Nasze siły.—Przegląd Wszepolski 1902, кн. IV, стор 265.

2) Там-же, стор. 261.

3) Jastrzębiec, Z całej Polski.—Przegląd Wszepolski 1899, кн. IX, стор. 532.

абсолютні заборони в сій сфері, як прим. російський указ з 1876 р., австрійські державні закони Полякам не дозволяють.

Та найліпшу і найліпше умотивовану реценту в українській справі має третій, тепер найбільш авторитетний лідер, „сам" Роман Дмовський. Вся польська політика в українській справі се на його думку „гумантарне продаване Польщі". „Чи можна знайти ліпший приклад великодушности в політиці, як коли повітова рада, зложена в значній більшості з Поляків, ухвалює односторонню потребу заложити в місті українську гімназію? Правда, одні голосують за ухвалою, щоб забезпечити собі спокій від Українців, щоб відчепити ся від них, інші тому, бо вважають корисним для міста заложене нової інституції без огляду на те, чому вона служить, бо для них інтереси місцевих шевців та власників кофейнь сто разів важливіші від національних інтересів, — але чому не назвати цього великодушністю, коли се так гарно звучить!"¹⁾.

І замість тої „великодушности", яка за сорок літ польського правління в Галичині допустила ледви до заложення п'ятих українських гімназій, Дмовський поручає ось-що:

„Коли-б ми не були народом пасивним та лінивним, коли-б мали досить громадянської свідомости і вміли на кождім кроці працювати для вітчизни, для національного інтересу, тоді ми зрозуміли би, що для нашої національної будучности в відносинах до Українців потрібна одна з двох річей: 1) або щоб вони всі або їх часте, коли се можливо, стали Поляками; 2) або щоб стали самостійним, сильним українським народом, здібним боронити своєї самостійности не тільки супроти нас, але й супроти Росії, здібним боронити ся за неї і таким чином бути нашим союзником у боротьбі з Росією. Коли-б ми були народом активним, енергічним, а не шували відпочинку для нашого убогого лінивства в легким дотриверстві, то не проповідали би з гори, що станеть ся так або инакше, але се розуміли-б ми певне, що наша кіншняя політика супроти Українців до жадної з сих двох цілей не доведе. І тим дальша від них була б політика, яка поступала би по вказівкам тих людей, що говорять: треба дати Українцям все, чого домагають ся, треба дати їм ще більше, ніж домагають ся, щоб не мали до нас і не могли мати ніякої претенсії, щоб чули для нас симпатію та щоб самі як найшвидче скріпили ся, щоб стали народом в цілім значінню цього слова та могли бути нашими союзниками в боротьбі з Росією.

1) Myśli nowoczesnego Polaka, стор. 97 — 98.

„Здібні народи, здатні до боротьби, тільки в боротьбі виростають...

„Коли Україні мають стати Поляками, то треба їх польщити; коли ж мають стати самостійним, здібним до життя і боротьби українським народом, треба їм казати здобувати шляхом важких зусиль те, що хочать мати, казати їм гартувати ся в огні боротьби, який їм ще потрібніший ніж нам, бо вони з природи ще багато більше пасивні і ліниві, ніж ми. Коли будемо їм давати без опору все, чого хочать, а навіть більше, ніж хочать, то таким способом тільки самі уступимо ся з України, але українського народу не створимо. Заспокоївши їх надмірні тепер апетити, оставимо ту гарну землю лінивим, пасивним лінюхам, самостійність яких треватиме доти, доки хтось більш енергічний за нас не покладе на них своєї руки. Замість самостійного українського народу приготуємо погній під нагід російський“¹⁾).

Справедливо завважує на сю рецепту польський соціалістичний письменник Кульчицкий, що „коли Україні мають стати сильним народом, то перше мусять розвинути свою культуру в цілім значінню того слова, тимчасом Дмовский виступав проти закладани українських гімназій“²⁾, та пригадує такому великому англйоманови як Дмовский, що власне „Англіїці, які мають енергію, ініціативу, смілисть, які є персоніфікацією не пасивности, а активности, не стогнали в неволі“³⁾.

Зрештою й сама народова демократія добре знає, що „довготривалий шлет все для народу шкідливий: коли навіть не ослабляє його, то все унідає“⁴⁾, — як се заявляє Поплавский, пишучи про положення Польщі у Німеччині. Але на що припадуть ся всі аргументи, де з рїгою ходить о аполітичній польського гнету над українським народом, о переконанні польської сусїльности, що такий гнет є горший не тільки для Поляків, але й для Українців?!

А щоб додати тому гнетови більшу саніцію, народова демократія з одного боку представляє український національний рух чимсь слабим, невиразним, одним словом: зі становища новочасної культура безвартим, а з другого приписує польському народови місію нести „культуру“ між українських „дикарів“.

1) Там-же, стор. 98 — 101.
2) Ludwik Kulczycki, Współczesne prądy umysłowe i polityczne. Szkice. Serya II. Lwów 1904. Стр. 20.
3) Там-же, стор. 21 — 22.
4) Jastzębiec, Z całej Polski. — Przegląd Wszechpolski 1902, кн. I, стор. 41.

„Вілоруська й українська людність на Литві — читаємо в цитованій уже статі „Sprawa guska“ — не має ніяких виразних політичних і національних змагань, навіть напів-свідомого змагання до збереження своєї етнографічної окремишности“¹⁾. „Подібний характер має справа на Волині, Поділю й Україні... Дрібна горстка українофільської інтелігенції не може бути брана в рахубу, не має жадного поважного значіння, бодай тепер“²⁾. А з сього вивід, що „вдержанне польського впливу (на тих землях) се не тільки наш національний інтерес, але й наша цивілізаційна місія в боротьбі західної культури з візантійсько-східними елементами та монгольським варварством, чи називасть ся воно московським абсолютизмом, чи українським радикалізмом“³⁾.

А „сам“ Дмовский, інформуючи Варшаву про Галичину, киче: „Українець, який так само тужить за вільною Україною, як я за незалежною Польщею, є добровільним або мимовільним автором, який мене тільки наслідую“⁴⁾.

Зрештою так мусять бути, Україна мусять остати під перевагою Польщі, бо сього вимагає польський національний інтерес, будучність польського народу.

„Наша етнографічна територія — пише Поплавский — займає простір, який не має навіть 5,000 квадратних миль; на таким просторі, в наших відносинах не може розвивати ся нагід великий, що вірять в свою будучність; тільки на сході маємо простір, відповідний для розвитку нашої могутости, нашої національної творчости. Ані географічно ані історично не умотивована популярна думка, що головною причиною нашого унадаку був зворот на схід до Литви й України. Від Воєславів ішла в тім напрямі наша політична і цивільна могутости держави, а від Казимира, навіть від Ловатка стало се її головною задачею. І власне аж тоді, як скрінили ми наше панованє на сході, ми могли з успіхом боронити наших західних окраїв. Не було би Гривальду, який на кілька віків здержав похід німцим, без союзу з Литвою й Україною. Чем була би наша історія і чим ми самі були би пині без уній в Городні, в Люблині, в Бересті, без Жовківських, Ходкевичів, Собіських, без Кірхгольму, Орші, Хотима й Берестечка, без Костюшка й Мінкевича, без Вильна й Кременця?!

1) Przegląd Wszechpolski 1901, кн. XII, стор. 709.
2) Там-же стор. 710.
3) Там-же, стор. 717.
4) Skrzycki, Listy Warszawianka z Galicyi. — Przegląd Wszechpolski, 1897, ч. 8, стор. 173.

Там лежать руїною вікові побіди, там марніють результати нашої вікової праці, пам'ятки і спомини нашої слави. Там значна часть минувшости й будучности нашої. І про те, що цілі ряди поколінь здобували й будували для Польщі в напруженій, неустрашимій боротьбі з монгольською й московською дичю, з варварством сходу, нині так легко говорить ся, так легко забуваєть ся, як коли-б се була якась дрібниця, як коли-б для нас нічого не значив простір два рази більший ніж наша етнографічна територія, простір, на яким разом зі Східньою Галичиною живе що найменше 4 міліони польської людности¹⁾.

І ще раз вертає Поплавский до сеї справи, щоб сказати своє останнє слово, яке являєть ся запереченем того, що він голосив в „книжках, книжках весни“. Він, що в часах свого народництва одушевляв ся українською літературою, бачив у ній всі ті високі прикмети, які потрібні для збудування національної культури на чисто народніх основах, — в 1905 р., в тім році, коли навіть самодержавне правительство зняло з українського національного розвитку кайдани указу з 1876 р., заявляє:

„Польсько-українська справа се в своїй суті боротьба польського духа і західної цивілізації з духом візантійсько-московським. І кождому, хто ті справи глибоже розсліджує, пригадують ся слова Лешка Борковського, забутого нині одного з найбільш самостійних наших політиків-мислителів: Нема України, є тільки Польща і Росія. Під оглядом політичним і духовим справді нема самостійної України. Нема і хиба не буде“²⁾.

І з того часу народова демократія з богато більшим завзятем, ніж доти, відмовляє українському національному рухови всяких рис новочасного національного руху, а навіть для поборовавання його в Галичині кокетує з галицьким москвофільством.

Для характеристики сеї народно-демократичної тактики супроти українства згадаємо також, що тоєрній провідницею народовой демократії і цілої польської національної політики в російській Польщі, Дмовский, в своїй найновішій праці „Między Rosją i kwestya polska“, говорячи про польську політику на Литві й Україні, стараєть ся ніде ані словом не згадувати про український національний рух, хоч згадує про національний рух Литовців. Так як

¹⁾ Jastrzębiec, Z całej Polski. — Przegląd Wszechpolski 1902, кн. I, стор. 43 — 44.

²⁾ Jastrzębiec, Z całej Polski. — Przegląd Wszechpolski 1905, кн. III - IV, стор. 222.

хотів би своєю книжкою, написаною в цілях польсько-російської згоди, задокументувати перед Росіянами своє політичне credo, що нема України, а є тільки Польща і Росія.

До сих поглядів достроювала ся і вся діяльність народовой демократії в Галичині.

Навіть тоді, коли польсько-шляхотські політики вважали її крайне-революційною групою, в українській справі стояла вона на чисто польсько-шляхотським становищі, побороючи українські змагання тим завзятійше, чим більш демократичний був їх характер, та відносячи ся менш-більш прихильно тільки до тих, що стояли без застережень на становищі згоди з польською шляхтою і разом з нею побороували визвольні змагання серед власної суспільности.

Як відомо, з початком другої половини 1890-их років найбільше зненавидженою групою серед української суспільности в Галичині була угодова група Барвінський-Вахилини, яка устами Вахилинина з приводу наглого внесення українських опозиційних послів в справі соймових виборів 1895 р. зсоцідаризувала ся в парламенті з польською шляхтою, накидаючи ся на весь український опозиційний рух як на шкідливий радикалізм, що заслугує на безоглядне нищення. І от тільки з сею групою серед української суспільности симпатизує „революційна“ народова демократія. Коли з початком 1897 р. ся група, готовлячи ся до виборів, закладає політичне товариство „Русько-католицький Союз“ і починає видавати щоденну газету „Руслан“, „Przegląd Wszechpolski“ бере ту групу в оборону перед нападами інших органів польської преси, „тим більше, що програма „Руслана“ голосить ширю згоду з Поляками“¹⁾. Байдуже, що та „згода з Поляками“ була виставленою згодою з польською шляхтою проти українських і польських демократичних і нестунювих елементів, — коли б тільки Українці призвали „політичну єдність з Поляками“!

А по виборах до парламенту 1897 р., по провахах Вадевінських виборах, орган „революційної“ народовой демократії був кевдоволений з „лагідности“ властей супроти українського руху. „Можна було відносити ся з меншою толеранцією до певного числа греко-католицьких парохів!“ — кавкав „Przegląd Wszechpolski“. „Виправді арештовано кільканадцятьох „пастирів“, але не зроблено того досить власно, щоб охоронити нещасний нарід від збаламученя“, — „такий пан парох міг би піти вчаснійше до кози“²⁾...

¹⁾ „Przegląd Wszechpolski“ 1897, стор. 42.

²⁾ Тамже, стор. 137.

Коли-ж народова демократія дістала в свої руки „Słowo polskie“ (1902 р.) і при помочі сеї найбільш розширеної польської щоденної газети почала рости в силу і значінє, в цілій Галичині заїніціювала вона справжні україножерні оргії.

В літі 1902 р. вибух в Східній Галичині аграрний страйк, який з елементарною силою розширив ся по всіх повітах. Причини сього грандіозного руху були безперечно економічні: крайній висок робучих сил на панських ланах; але в вибуху знайшли вислів усі антагонізми, — не лиш соціально-економічні, але й національно-політичні — які назбирали ся між польським двором і українським селом від віків. І се одно, що тут zagrożені інтереси польського двора, тої кріпости польськості на українській землі, заставило „Słowo polskie“ стати рішуче на бік шляхти і з цілою ненавистю плянаторського посіпаки вакинути ся на вискуваних нуждарів.

Те саме зробив народово-демократичний посол Гломбінський, професор львівського університету, тоді ще homo novus в політиці, коли українські і польські опозиційні послы з Галичини наглими внесеннями виступили перед парламентом з обжалованєм галицьких властей за надужитя і репресії підчас страйку. Свій перший виступ в обороні шляхти посол Гломбінський зазначив тактикою, якої держить ся й доси: не відповідати на закиди, але „обличати“ українство в різних „злочинах“ супроти краю, держави, суспільного ладу.

„Стверджено се публично, — говорив він між иншим, — що боротьба о львівський університет¹⁾ не веда ся властиво о університет, але що Українці почали боротьбу за відбудованє незалежної України. А під Україною розуміють ті молоді люди (себто студенти) цілий край від Тиси аж до Дону“.

Сей виступ свого посла прийшло „Słowo polskie“ з одушевленням. Ось як описує воно ту сцену в парламенті: „Романчук, Бос і чорновусий, череватий Яворський починають переривати бесідникови напасно, влізливо, з фурією. Видно в тих напастях ненависть, яка починає душити тих панів в хвилі, коли д-р Гломбінський здемаскував їх більш ніж двозначну роль супроти правительства, супроти інших народів Австрії, супроти династії“²⁾.

¹⁾ Було се роком, пізніше після голосної сесії українських студентів з львівського університету в осени 1901 р., сесії, яка ще й підчас страйкових дебат в осени 1902 р. не втратила буда актуальности.

²⁾ „Słowo polskie“ з 1 падолиста 1902 р.

Член і парламентарний представник партії, яка недавно перед тим в своїм органі для народу заявляла, що „на тій польській землі від Одря до Дніпра, від Балтика до Карпат і Чорного моря нема для нікого місця крім нас“¹⁾, партії, яка в ті часи голосила потребу оружної боротьби за відбудованє Польщі, „обличає“ другий нарід, що він також змагає до незалежности своєї вітчизни. Чи може бути щось гірше, політично більш неморальне, огидне?! Се не денунціяція, — як напятавали сей виступ проф. Гломбінського послы Василько і Даминський, — се щось гірше ніж денунціяція, се свідоцтво найглибшого упадку в багно найогиднійшої політичної розпусти, де партія перестає розрізняти моральні способи політичної боротьби від неморальних, де проти політичного протівника кождий спосіб добрий, навіть такий, що посередно звертаєть ся проти того, хто його вживає.

І з сього багна народова демократія в своїх відносинах до української справи вже ніколи не вилізла, тільки западаєть ся в нього що раз глибше.

Весною 1904 р. „Słowo polskie“ виступає в новій ролі — агента-провокатора. Алярмує, що на Гуцульщині готуєть ся різня „панів і Жидів“, а „Січи“ — культурно-просвітні і гімнастично-пожарничі товариства — гніздами того руху. Гуцульщину заливають жандармами і військом і хоч ніяких огнищ бунту не знаходять, то розвизують майже всі „Січи“, руйнуючи вочини культурної праці та кидаючи пострах на людність, яка баяєть, що однією доступною для неї інституцією товариського життя є вишок, а за все инше їде кара.

Підчас руху за виборчою реформою до парламенту з початком 1906 р. принесло „Słowo polskie“ такі самі алярми про злочинський бунт в Надвірянщині. Потім, літом 1906 р. з приводу знищеня тріюмфальної брами, вставленої для прийнятя польських „Соколів“ в Сколім, вдарило на тривогу про бунт в Скільщині. В кінці такі самі алярми, але вже на спілку з иншими органами преси, приносило воно довший час після убиєства гр. Потоцького.

Ціль тих алярмів трояка: накликати на українську людність репресії властей; вістями про бунт в одній часті краю, вістями, які зараз підханує товпа і розносить далі, спровокувати бунт в инших сторонах; в кінці вдержувати польську людність Східної Галичини в вічнім нервовім напруженю, в вічнім дожданю нападів з боку української людности і в вічній ненависти до тої людности.

¹⁾ „Polak“, ч. 1 з 1901 р.

Рівночасно представляєть ся весь український рух як ворожий сучасній цивілізації, як гайдамацтво, перенесене живцем в двадцяте столітє. Равіта-Гавронський крім політичних брошур пише цілі історичні розправи для доказаня сього; інші партійні публіцисти використовують його „студії“ в щоденній пресі.

Особливо польсько-українські конфлікти в львівським університеті дали народово-демократичному денникови нагоду перевисшити самого себе в тих виводах на тему антикультурности українства. Книжки і провоковане української молодіжи, доноси на українських професорів, розпалюване шовіністичних інстинктів польської академічної молодіжи, завзиванє її шпіонувати та денунціювати своїх українських товаришів, — все там сплітаєть ся в якусь аж до божевілья дику україножерну оргію, яка не спинаєть ся перед нічим, щоб тільки понизити противника, щоб тільки представити в найгіршій світлі все те, що для нього дороге. І коли ті конфлікти з року на рік заострювали ся, то се в значній мірі також „заслуга“ народово-демократичних провокацій.

Кожий ворог українства може бути певний прихильности народовой демократії і її щоденного органу; знаходять ту прихильність навіть москвофіли. Ми вже бачили, яку оцінку знайшли москвофіли в органі народовой демократії: вона певна, що вони „за відповідне відшкодованє в австрійській валюті та урядових посадах втратили ся би своїх російських симпатій“. Очевидно, що такий політичний противник вигідніший ніж той, хто домагаєть ся повної рівноправности, — і тому „Stowo polskie“ в останніх літах так вихвалює москвофілів за їх „уміршованість“, „культурність“ і інші прикмети. А народово-демократичний професор статистики д-р Бузек в своїм проєкті національного катастру для виборчих цілей робить навіть надію москвофілам на прилучанє російської національности в Галичині. Рівночасно нема такої лайки, такої інсинуації, такого доносу на українство, яких зі шпальт москвофільської преси не передрукувало би „Stowo polskie“.

Таке становище в українській справі здобувало народовій демократії вплив і значінє у польської шляхти, буржуазії, бюрократії, в усіх тих, чий матеріальні, експлуататорські інтереси тісно звязані з поневоленєм українського народу, хто, визискуючи по плянаторськи селян, витискаючи в Бориславським та інших пеклах останні соки з робітника, ломлячи закон, дуже рад, коли чує, як за се величають його оборонцем польськості на окраїнах, ширителем культури між „гайдамацькою дичю“. Народова демократія стає обо-

ронцем і дорадником всіх тих „цивілізаторів“: посол Гломбінський на припорученє намістника Потоцького виробляє проєкт виборчої реформи до австрійського парламенту для Галичини, де на 106 мандатів Українці дістають ледви 28; той сам посол виступає з проєктом виборчої реформи до галицького сойму, де Українцям призначуєть ся також 28 мандатів на 155. Так демократи вчать шляхту, як ломити основний принцип демократії: рівність на користь „польського стану володіня“; так помагають їй під покрешкою „демократичних реформ“ санкціонувати законом те, що доси здобуто на українським народі протизаконно. Такі „демократи“ очевидно ніяким реакціонерам не страшні і польська шляхта спокійно віддає провід польського кола в австрійським парламенті в руки Гломбінського.

Так робить ся політичну карієру, так доходить ся до провладу національної політики.

Бодай в сій одній справі, в поборюваню українського національного руху, діяльність народовой демократії не розходять ся з її словами. Сказала, що не стерпить „правно-політичної рівнорядности“ Українців з Поляками¹⁾, — і проєктами виборчої реформи справді стараєть ся зробити їх безсилюю національно-політичною меншістю. Сказала, що польська політика „повинна бути консеквентна і тверда, повинна переконати Українців, що ані відділитися від Поляків, ані виділитися ся не можуть“²⁾, — і творить щораз новіші проєкти розширеня автономії Галичини, так щоб український народ під абсолютним назованєм польського сойму справді відчув на своїй шкурі, що „єсть в тільки Польща“³⁾. І — як звучить найновіша заява — „першою умовою усталеня згідного з нами співжиття мусить бути признание Українцями посіданих нами прав у краю і понеханє нападів на них, призыванє неподільности Галичини, яка в цілости є краєм польським, не вважаючи на українські більшости в східних повітах, і понеханє заходів винерти нас з посіданих нами становищ в Східній Галичині“⁴⁾.

Принципіальне становище народовой демократії до литовського національного руху таке саме, як до українського; се ми бачили і з програми з 1903 р. і з тих статей, які говорять про становище Поляків на Литві і Україні. Тільки не маючи такої свободи,

1) „Stowo polskie“ 1903, ч. 82.

2) „Stowo polskie“ з жовтня 1903 р.

3) „Stowo polskie“ 1903, ч. 82.

4) „Stowo polskie“ 1908, ч. 394.

як в Галичині, народова демократія не мала змоги розвинути на Литві такої протилитовської акції, яку розвинула в Галичині проти Українців. Але що в межах можливости литовський національний рух дізнає від Поляків таких самих перешкод, як українство в Галичині, на се знаходимо свідоцтво в самім „Przegląd-i Wszepolsk-im“ (1900, кн. VII) в статі „Stosunki kościelne na Litwie“, яка хіба через якесь непорозумінє дістала ся до народово-демократичного органу, бо в ній містить ся власне строгий осуд польської протилитовської діяльності. Отже довідуємо ся звідси, що польські священники називають литовську мову „поганською поганою мовою“, що „в боротьбі з Литовцями надуживають сповідальниці, узброїли цілу армію балакучих, рухливих, сліпо своїм отцям духовним відданих девокот, які розносять найбезглуздіші сплетні, очерпєня, інсинуації та підбурюють міщанську товпу проти литвоманів“. Далі подає автор кілька примірів таких сплетень: „Литвомани устроюють райські вечери — найбезсоромніші оргії. При збираню підписів на просьбі (о заведенє литовської мови при богослужєнях) уживали підступу, вбираючи уніформи й ордери урядницькі для заїмпонованя й застрашеня простонарода та для лекшого видурюваня підписів. Дійшло вже до того, що якась побожна особа, дізнавши ся, що на вулиці знайдено в ночі трупа, крикнула: то робота литвоманів!“ Як все те нагадує галицькі відносини!..

Ще найменше опікувала ся народова демократія Білорусами, мабуть тому, що вони проявляли доси найменше національного життя. У всіх річниках „Przegląd-y Wszepolsk-ogo“ знаходимо в сій справі лиш кілька менше важних уваг. І так в статі „Białoginś a Białolechia“ (ч. 3 з 1895 р.) виводить ся, що селянини „від Підляся по Двину“ „чуеть ся Поляком“; що на питанє, чим він потомком, він відповів би: „Ми потомки вольних стрільців Огінського, ми той люд, що з його лона вийшли Ходкевичі, Чарнецькі, Косцюпки і Міцкевичі“; та в кінці пропонуєт ся, щоб „для потомків Дреговичів і Радимичів, для того люду, що зі своєю спольщеною інтелігенцією чуеть ся частю одною й тої самої політичної цілости“, не вживати назви Білоруси, тільки „Białolachy“. В инім місці говорять „Przegląd Wszepolski“ про велику подібність білоруського „нарічя“ до польської мови. Також стрічали ми на його шпальтах докори на адресу тих Поляків, що „вितворюють штучно серед Білорусів змаганє до національної окремішности, якого нема, пишуть книжочки в їх нарічю, коли вони самі жадають польських“.

Та й сього досить, щоб набрати певности, що народова демократія так само буде спинювати розвиток білоруського національного руху, як українського та литовського.

Остаєт ся ще розглянути відносини народовой демократії до Жидів. Що вона — як се бачимо з програми з 1903 р. — не вважає їх політичною національністю та домагаєт ся від них безоглядного узалежненя себе від польських національних інтересів, — се не є нічим новим, бо на таким самім становищі стоїть вона також супроти Українців, Литовців і Білорусів. Нове те, що народова демократія з одного боку не признає Жидам права на національно-культурну окремішність, домагаєт ся від них асиміляції, хоч згадана програма й „полишає їх волі піддати ся культурній асиміляції або ні“, а з другого боку не вважає асимільованих Жидів правдивими Поляками, не вірить їх польськості. Будь Поляком, не смій мати инших національних інтересів крім польських, але я ніколи не повірю, що ти став справді Поляком! — так говорить до Жиди народова демократія. Се типовий антисемітський погляд, погляд, що Жид по природі все і всюди не може бути иншим елементом, як тільки швидливим.

„Жиди — голосить народова демократія — навіть найліпші і найліпше спольщені, національно ані не думають ані не відчують. Навіть для найліпших Жидів, не говорячи про всеюди можливі виїмки, національна політика чужа і через те їм байдужа, або, що частійше трапляєт ся, ненависна“¹⁾. Вилнв Жидів на польське громадянство, навіть „найбільше спольщєних“, „ділає і ділатимє розкладаючо“, так що „про використанє його для цілей національної політики нема мови, бо все, явно чи під заслоною, буде він протинаціональний“, — і тому „одиною нашою задачею супроти нього є поборювати його всякими можливими способами, забезпечити публичну оцінку від його інвазії“²⁾.

Тільки з сього, негатиного становища вважає вона корисним сїонїзм, бо він, „закрасивши живійше семітський елемент, відокремив його серед нашої інтелігенції. Нині найревіційні речники асиміляції змінюють уже по трохи погляд на участь Жидів в нашій літературі і штудії. Нині більше симпатії можна завважати до Жи-

¹⁾ Narodowiec. W naszym obozie. (Listy do przyjaciół politycznych). — Przegląd Wszepolski 1901, кн. I, стор. 28.

²⁾ Narodowiec. W naszym obozie (Listy do przyjaciół politycznych). — Przegląd Wszepolski 1901, кн. VI, стор. 346.

дів халатовців, ніж до тих, що „горнуть ся до літератури“, удають в ній своєрідність і викривляють національного духа. Та область нашого національного життя — творчість в літературі і штуці та публіцистика в деньвикарстві — повинні бути як найстаранніше оберігані перед семітськими впливами, особливо тепер, коли всі думаючі жидівські одиниці під впливом сionістичних впливів сепаратистично настроєні супроти нашої суспільности“¹⁾.

Та охороняючи чистоту національного духа від семітських впливів, народова демократія зовсім не погорджує жидівською помічю в національно-політичних цілях, а навіть вважає подаване такої помочи обовязком Жидів, домагаючи ся від них „безоглядного узалежнення себе від польських національних інтересів“. На цілій території польської Річи посполитої Жиди повинні вважати себе Поляками і своїм числом збільшати чисельність польського елемента; у всіх конфліктах Поляків з не-польськими народами Жиди повинні стояти безумовно на боці Поляків; у всіх конфліктах в нутрі самої польської суспільности Жиди повинні держати з елементами „національними“ проти „ненаціональних“ себто поступових, — а за ту свою польськість зустрічають ся з такими пощочинами, як прим. отся, передрукована „Przegląd-ом Wszepolsk-им“ (1901, кн. V) з познанського антисемітського „Orędownik-a“:

„Хвилеве положене склало ся так, що нині найгорячішими, найрадикальнішими польськими патріотами — що до зверхніх об'явів — польські Жиди і польські соціялісти. Сим зверхнім патріотизмом випереджують вони всі інші польські партії. Жаден щирий Поляк не може з ними мірять ся. Се найогиднійше видовище, яке може бути взагалі для політично думаючого Поляка, що прапор ідеї незалежної Польщі несуть нині перед польським народом остентаційно Жиди і соціялісти, не в інтересі польського народу, але в інтересі польського жидівства та космополітичного соціялізму“.

Наша характеристика становища народовой демократії в жидівській справі була би неповна, коли б ми не взяли під увагу типово антисемітських поглядів „самого“ Дмовского. Нарікаючи на те, що Поляки вважають себе вибраним народом, який не повинен дбати за себе, тільки за всю людськість, народово-демократичний лідер пише з іронією: „В хвилях доброго гумору можна би сказати, що та ідея вибраного народу приймаєт ся в нас так легко

завдяки близькому пожитю з Жидами, — тільки через те, що вони вважають себе народом вибраним для кривдження й визискування інших, ми, не хотючи робити їм конкуренції і псувати собі зносин з ними, вважаємо себе вибраними для того, щоб бути кривденими“¹⁾.

Пан Дмовский вважає Жидів таким пікідливим елементом, що навіть не радить їх занадто сильно польонізувати. „Національний організм — поучає він польську суспільність — повинен старати ся втягати в себе тільки те, що може присвоїти й обернути на побільшене зросту й сили збірного організму. Таким елементом не є Жиди. Мають вони занадто виразну, через десятки віків цивілізованого життя занадто скристалізовану індивідуальність, щоб дали ся в більшім числі засимілювати такому молодому народови як наш, що ще формує свій національний характер, і радше вони були би здібні засимілювати нашу більшість духово, а почасти й фізично. З другого боку в характері тої раси, яка ніколи не жила житем суспільностей нашого типу, назбирало ся й укріпило ся стільки особливих рис, чужих нашому моральному устроєви, вкінці шкідливих в нашій житю, що злука з більшою скількістю того елемента згубила би нас, заступаючи розкладовими чинниками ті молоді, творчі основи, на яких будемо нашу будучність. Якусь невелику скількість жидівського елемента мусимо й можемо втягнути в себе й переробити без великої шкоди для себе, особливо, що беручи невелике число, виберемо з нього те, що сильніше до нас горнить ся, що нам найблизше, до нас найподібніше. Там, де присвоюване жидівського елемента відбувало ся в більшій скількості і не під впливом вибору, европейські суспільности відчувають нині болюче наслідки сього“²⁾.

Очевидно, в політичній діяльності народова демократія не акцентує того свого антисемітизму так, як в отсих теоретичних міркуваннях. Тут вона частійше деклямує про „свободолюбні історичні традиції“, про „ubywatelenie“ Жидів, — адже сям легше притягти до себе жидівські голоси і жидівські капітали, ніж остереганем перед семітським впливом. Але нехай-но котрий Жид, що вважає себе Поляком, власне як Поляк виступить проти народовой демократії, зараз пригадають йому, що він „національно ані не думає ані не відчуває“ і тому забирати голосу в національних справах не має права.

¹⁾ Myśli nowoczesnego Polaka, стор. 31.

²⁾ Myśli nowoczesnego Polaka, стор. 214—216.

³⁾ Listy Warszawskie. — Przegląd Wszepolski 1900, кн. XI, стор. 673.

Спеціально що-до Галичини, то коли тут в останніх часах проявило ся кілька випадків політичного зближеня Жидів-сіоністів до українського руху, народова демократія проголосила се страшним злочинном, а рівночасно поспішила ся пригадати Жидам їх долю підчас козацьких війн і гайдамаччини, підносячи з натиском, що тільки тісний союз Жидів з Поляками може охоронити їх від подібної долі з рук сучасного українського гайдамацтва. А тим часом власне польська шляхта, вживаючи Жидів як безпосереднє орудє до гнетеня і висискування нашого народу, накликає на їх голови народній гнів підчас козацьчини і гайдамаччини. Від сього історичного становища Жидів в польсько-українській боротьбі нічим не ріжнить ся та роль, яку визначає народова демократія Жидам в сучасности.

Одним словом, Жиди повинні віддати всю свою істоту на службу польським національним інтересам, але вийти з гета, почувти ся рівноправними і повноправними членами польської суспільности ніколи не сміють. „І — скажемо разом з Фельдманом — треба тої недостачі особистої гідности, якою відзначають ся деякі жидівські політики, і тої недостачі в орієнтації в принципіальних ідеях, яка їх характеризує, щоб дожити видовища, що власне Жида є підпорами „Stowa polsk-ogo“, а декуди також підпорами народово-демократичних організацій“¹⁾.

Тепер уже знаємо, що значать гарні слова народово-демократичних програм про „свободу, рівність і братерство“, про „згідне пожитє“, про „взаїмну толеранцію позитивної культурної праці“, і що значать жалі тих програм на „унеможливленє Полякам культурної праці, на „нищенє їх цивілізаційних впливів“, одним словом на „ворожі“ і „сепаратистичні“ змаганя. Коли „від Одри до Дніпра, від Балтика до Карпат і Чорного Моря“ — „польська земля“, на якій „для нікого иншого нема місця“, то очевидно, що кожде змаганє Українців, чи Литовців, чи кого иншого визволити ся з-під польських впливів, спинити польонізацію своєї суспільности, жити власним національним житєм і здобути потрібні для сього національно-політичні права, буде змаганєм „сепаратистичним“, „ворожим“. А згідне пожитє можливе тільки з тими, хто не перешкаджатимє польській „культурній праці“, польським „цивілізаційним впливам“ на своїй землі, себ то, хто признає свою землю „політично польською“, присягне вічну „політичну єдність з польським

¹⁾ Stronnictwa i programy polityczne w Galicyi, т. II, стор. 225.

народом“, „узалежнить себе від польських національних інтересів“, одним словом, піддасть ся добровільно польонізації.

Бо фарисейством і брехнею є ті деклямації народово-демократичної преси для щоденного політичного вжитку, будім-то вона не має нічого проти розвиваня національних окремішностей Українців і Литовців. Вона сама розуміє добре, що в таких національно-політичних відносинах, в які вона хоче втиснути український чи литовський національний рух, повний і всесторонній національний розвиток зовсім неможливий, а можливе хіба нужденне животінє на становищі етнографічного оказу без самостійности в сфері національних потреб, без висшої культури, потрібної для того, щоб стати нацією в новочаснім значіню. На доказ наведемо слова Дювського, який ось-як характеризує ріжницю між польською національною справою і такими національними справами, як прим. українська:

„Польська справа не є справою відродженя засімільованого політично і позбавленого висшої духової культури племені, — се справа народу, що не перестав жити традицією, що вдержав і постійно розвиває висші форми духового жити на рівні з народами, які мають власну державу... Польська справа не зродила ся з національної ідеї XIX віку і певне не буде ділити її долі. Бо національні рухи, — коли мине період найбільшого напруженя, характеристичною рисою якого являєть ся фанатизм і наївні ілюзії про те, що племені без держави власна мова чи заріче та округи якихсь померклых традицій вистануть на те, щоб протаставити ся політичним народам, — певне успокоять ся, вернуть новели до властивого руслу, вдоволять ся деякими язиковими правами і погодять ся з тою чи иншою національно-державною ідеєю. Тоді ті недержавні „народи“ остануть на далі племенами відрядними, менше, що правда, уопслідженими, матимуть признаву окремішність в певній області, одначе держава буде їх поступенно, постійно асімілювати, не тільки політично, але й культурно“¹⁾.

Гарну національну будучність обіцєє нам народова демократія за ціну „політичної єдности з польським народом“!

Як уже було зазначено, на наших очах переходить в руки народової демократії провід тої польської національної політики, яка в відносинах до инших народів на території польської Річи по-

¹⁾ Myśli nowoczesnego Polaka, Wydanie trzecie powiększone, Lwów 1907. — Статя „Podstawy polityki polskiej“ стор. 247—248.

сполитої все навязувала до традицій Річі посполитої. І тому для нас, для українського народу, особливо важно, як народова демократія означає становище польського народу на нашій землі.

Про східну Галичину нема ніяких сумнівів. Народова демократія не вважає її навіть окраїною Польщі, тільки так чисто польським краєм, бо тут Польща „панує політичне і культурно“¹⁾. Разом з Західною Галичиною, з якою на думку народової демократії творить вона неподільну цілість, вважається вона „частию Польщі, яка маючи широку краю автономію, польську політичну владу, польський суд і польське шкільництво з двома університетами на переді, є одним огнищем польського життя, зорганізованого всесторонньо, і одним огнищем спокійної, творчої праці в області висших культурно-національних потреб, праці, без якої народowi грозить схід до рівня племені, позбавленого своєї індивідуальності“²⁾.

Не так ясно означає народова демократія становище польського народу на українських землях в Росії.

„Область т. зв. забраних країв (Литви й України) — як звучить „останнє слово“ народо-демократичного презеса петербургського польського кола — не є, загалом беручи, областю польською, а залюднюють її інші племена, серед яких Поляки творять меншість. В нинішніх відносинах, після ослаблення там польськості через екстермінаційну систему російського правительства, а також через самостійний виступ нових елементів, що до недавня були тільки етнографічним матеріалом, як передовсім Литовці, Поляки не можуть уже відігравати там ролі пануючого елемента. Не можуть вони засудити себе на знищеня, як сього від них жадають, не можуть виректи ся права організувати своє культурне життя по польськи і впливу на життя країни, який належить їй з огляду на їх чисельність, культурний рівень та економічне значіння. Не може виректи ся їх нарід, в білясї якого тих пару мільонів земляків творить поважну силу і який з польського елемента на Литві й Україні одержував усе й одержує тепер постійно поважний прибуток до рядів робітників на різних полях. Ті краї видали великі імена в польській літературі і науці, а й серед нинішніх наших письменників та учених не один звідти походить, хоч польськість на Литві й Україні від давна позбавлена власних центрів інтелектуального життя. Отже польськість в тих областях, в однім місці більш зібрана, в інших знов розси-

¹⁾ Kresy. — Przegląd Wszepolski 1903, стор. 673.

²⁾ Niemcy, Rosya i Kwestya polska, стор. 260.

пана серед чужого елемента, має велике значіння для національного життя: її добробут і культурний розвиток усе буде для нас справою великого національного значіння. Але не є ті землі кріпостью польськості, в якій вона організується до своєї історичної боротьби і в якій сама мусить господарити, коли її історичні задачі мають бути сповнені, та кріпостью лежить над Вислою“¹⁾.

Чи се значить, що Поляки справді вирікають ся на Правобережній Україні (і на Литві) ролі пануючого елемента? Щоб не зловити ся на слова і відповісти на се питання на основі загальних тенденцій польської національної політики в розуміню народової демократії, для сього треба мати на увазі ті обставини, серед яких впади отсі слова. Книжка Дмовського, де вони знаходять ся, написана для умотивованя славянофільської політики, яку він тепер веде, — говорячи яснійше, для того, щоб доказати Росії, що спинити натиск германського світа на славянство можуть тільки Поляки, коли дістануть широку автономію в Польськїм Королівстві. А щоб настроїти Росіян як найбільш прихильно до сеї справи, автор бучім-то зрікається ся історичних польських претенсій до Правобічної України (і Литви). Що більше, знаючи, що Росіяни вважають Україну „всюди русским краєм“, він щоб не дразнити їх, старається ся нічого не згадувати про український національний рух, неначе-б його зовсім не було. І на перший погляд з словами презеса петербургського польського кола не можна-б не згодити ся. Адже ніхто не домагається ся, щоб Поляки на Правобічній Україні засудили себе на загибду, кождий радо признає їм там права національної меншости. Однак в дійсности пан Дмовський жадає більше: ті права польської меншости повинні відповідати не тільки її чисельности, але й культурному рівню та економічному значінню. А що се значить в польській політичній мові, се знаємо з Галичини, де народова демократія разом з іншими польськими партіями стоїть на тім, що польській меншості Східної Галичини, з огляду на її культурний рівень та економічну силу, належить ся політична перевага, політичне панованя над українською більшістю. Такого самого панованя польської меншости на Правобічній Україні (і Литві) хоче в дійсности й пан Дмовський, тільки не вважає за відповідне ясно сього говорити. Треба найперше здобути „право організувати своє культурне життя по польськи і вплив на життя країни, який належить ся Полякам з огляду на їх чисельність, культурний

¹⁾ Niemcy, Rosya i kwestya Polska, стор. 260—261.

рівень та економічне значіння", — а тоді, — як писав „Przegląd Wszechpolski“ в 1896 р., коли ще не мав причини бавити ся в дипломатію, — „тоді польський елемент почне поступово відзискувати належне йому становище, тоді покажуть ся наглядно, що етнографічне сортоване є нездійсненою химерою“, — іншими словами: що не вважаючи на українські більшости та земля є польським краєм.

І тому Українці в Росії повинні з найбільшою увагою слідити за діяльністю народової демократії в Галичині, за її боротьбою проти українських національних змагань, щоб добре пізнати ворога, який нині-завтра виступить на їх землі з такими самими претенсіями, з якими виступає в Галичині, ворога, з яким треба буде звести важку боротьбу, ворога, якого український нарід по обох боках Збруча мусить побороти, коли хоче досягнути змогу повного і всестороннього розвитку.

VII.

Яке значіння має народова демократія для польської суспільности?

Як ми бачили, виступила вона як партія національної незалежності в протиставленю до шляхотської політики потрійного льюалізму супроти Австрії, Німеччини і Росії з одного боку і з другого в протиставленю до інтернаціоналізму польських соціалістичних партій. Та се вже належить до минувшости. Прапор національної непримиримости супроти завойовничих держав з кличами оружені боротиби за національну незалежність був добрий до того часу для приєднання прихильників серед польської суспільности. Але коли народова демократія збрала під тим прапором таку скількість прихильників, що наступив час позитивної політики, тоді давні кличі пішли до архіву. Замість них пан Гломбінський вивисив узятий з рук шляхти прапор льюалізму супроти Австрії, а пан Дмовський узятий з рук ним самим опльованих угодовців прапор льюалізму супроти Росії, ще й прикрашений наплатованою колією як хамство славянофільською політикою без застережень. Політики національної непримиримости супроти завойовничих держав народова демократія позбула ся ще богато швидше, як колись шляхта. Шляхта бодай проливала кров за незалежність вітчизни і примирала ся з завойованем аж тоді, як дістала — маємо на думці головню Галичину — бодай сурогат шляхотської Річи посполитої:

краєву автономію. Тимчасом народова демократія на боротьбу за незалежність вітчизни й не виходила і прапор незалежности випустила з рук без бою, а прапор льюалізму вивісила без ніяких реальних здобутків, за ціну одних гарних слів представників російської реакції.

І тепер при давній народово-демократичній програмі незалежности і непримиримости остає тільки невеликий відлам народової демократії, якого представником являє ся варшавський „Goniec“. Поза тим цілий народово-демократичний табор в Росії поділяє політичний курс Дмовського. Поділяє той курс також народова демократія в Австрії, якої орган „Słowo Polskie“¹⁾ величає Дмовського „історичною постатю для польського народу“.

Ми бачили, що народова демократія виступила як партія інтересів широких народніх мас, голосячи, що лиш інтереси широких мас є інтересами справді національними і їм треба підчинити інтереси висших верств польської суспільности. Та се також належить уже до минувшости. Тепер вона стоїть як-раз на протилежнім становищі. Народницькі кличі послужили їй тільки на те, щоби знайти доступ до народніх мас, здобути в них довіру, роздути в них національні пристрасти. А тепер на шнурку тих національних пристрастей вона веде їх на службу інтересам висших верств польської суспільности, підчиняючи тим інтересам інтереси народніх мас. І се зовсім зрозуміле. Хто визнає принцип історичної Польщі, той мусить найвисше ставити інтереси тих верств, які на цій території колишньої польської Річи посполитої являють ся представником і носителем історичних державно-польських традицій. Ті верстви, се в першій мірі шляхта, а далі міська буржуазія, і на службу інтересам сих верств веде тепер народова демократія польську народню масу, на скільки має на неї вплив.

Ми бачили, що народова демократія виступила з проповідю чистоти публичного життя, з проповідю посвячування всіх інших інтересів інтересам загально-національним. Але й тут її діла являють ся повною протилежністю її проповіді. В сучасній Польщі нема партії, яка так мало церемонилася би в виборі способів політичної діяльности і політичної боротьби, як власне народова демократія. Її боротьба з іншими партіями серед польської суспільности, а ще більше її боротьба з „чужоземними елементами“ дала-б на се безліч доказів. Так само її діяльність ві всіх інших

¹⁾ Статя „Przyparci do muru“, ч. 437 з 17. IX. 1908.

сферах публичного життя, — що згадаємо тільки найновішу і найголоснішу справу Скарбу Народового. Фонди цього Скарбу брала вона на свої партійні потреби так безцеремонно, що в кінці й сам Мітковський мусів запротестувати проти того, а не можучи нічого вдіяти проти народово-демократичної більшості в заряді Скарбу, виступив з заряду. А тоді того самого Мітковского, якого імя нераз послужило народовій демократії, її органи преси представили старцем, який не знає місцевих відносин, отже не має права мішати ся до реальної політики, значить, почали бити його тим самим оружжем, на уживане якого обурювали ся, коли так виступали проти Мітковского як оборонця народової демократії її противники.

Інцидент з фондами Скарбу Народового може послужити ілюстрацією „національної політики“ народової демократії взагалі. „Нарід — то ми“, — на таким становищі стоять народово-демократичні політики і п'янують ворожим національній справі все, що виступає проти їх партійних інтересів, а з другого боку все, що виходить тим інтересам на користь, вважають справою загальнонаціональною, якій повинна служити ціла нація.

Значіне партії для суспільности мірять ся поперше ідеями, які вона внесла в суспільність, і по-друге результатами праці для здійснення тих ідей. Які-ж ідеї внесла в польську суспільність народова демократія? Відповідаючи на се питанє, мусимо мати на увазі ту постійну метаморфозу, якій підлягають принципи народової демократії. Маючи се на увазі, мусимо відкинути все те, що в народово-демократичній ідеології підлягало змінам, оставляючи тільки те, що в ній незмінне, значить, істотне. Таким незмінним, істотним не можна вважати національної непримиримости супроти завойовничих держав ані демократизму, бо вони належать уже до мивувшости: непримиримість уступила місця лоялізму, демократизм служенню інтересам висшим верств польської суспільности. Незмінним, яке бачимо вже в початках народової демократії, яке разом з нею росте, розвиваєть ся, кристалізуєть ся, аж в кінці усуває на задній план усе инше і надає їй істотний характер, се державний націоналізм, національний шовінізм, расова ненависть до всего непольського, одним словом те, що вповняє зміст філософії національного еґоїзму.

З правого і з лівого боку серед польської суспільности встав супроти народової демократії заєд, що се вона перша в польській суспільности виступила з расово-націоналістично-шовіністичними ключами національного еґоїзму, що перед нею ті ключі були поль-

ський суспільности незвісні, навпаки царювали в ній ключі свободи, рівности і братерства.

Сей погляд поверходний і не відповідає історичній правді.

Польська Річ посполита, як і всі тогочасні держави, в своїй основі була державою завойовничою. Не тільки тим, що збільшала свою територію через завойованє, бо се характеризує й новочасні держави, але передовсім тим, що її національно-державним принципом була півеліяція національностей, асиміляція їх з національністю польською, так щоб—парафразуючи слова „Русской Правды“ Пестеля— мешканці цілого простору польської держави були Поляками. Не тільки принцип „сuius regio, illius religio“ був важний в Річі посполитій, — від цього принципу навіть відступано, признаючи католицькій вірі тільки привілей віри державної, а по-при те толеруючи й інші віроісповіданя, хоч, що правда, православні й угіяти зазнавали сеї толеранції найменше, — але ще важніший був принцип „сuius regio, illius natio“. І сей принцип польська Річ посполита здійснила в цілій повні, очевидно, в таким обемі, в яким се було потрібне для тогочасних державних відносин. Той стан, який в тодішніх державних відносинах користував ся повнотою громадянських прав, спольщено зовсім: на цілїм просторі польської держави шляхта була виключно польська. Польщене народнової маси було, очевидно, не потрібне: вона-ж знаходила ся в кріпацькім стані, була приватною власністю громадян-шляхти і в державних справах не мала ніякого голосу.

Конституція 3 мая 1791 р., сей останній державний акт польської Річі посполитої, в сім статті не завела ніяких основних змін. Признаючи на далі римо-католицизм пануючою релігією; „запewнюючи найсвятійшиме шляхотському стану всі свободи і вольности, прерогативи і першенства в житю приватнім і публичнім“; не даючи хлопам ані прав, ані власности, ані свободи, — вона зовсім не торкала ся національних відносин, які зрештою тоді й не були вже такі актуальні, бо майже всі не-польські землі були вже польській державі відобрані.

В періоді оружної боротьби за відбудованє Польщі, який замикаєть ся повстанєм 1863 р., можна розрізняти дві фази. Легіони і повстанє 1830 — 31 р. опановані ще на-старізь ідеологією шляхотської Річі посполитої. Шляхта бореть ся за відбудованє Польщі, в якій вона могла-б панувати так само, як инед поділами. Але по повстаню 1830 — 31 р. ся ідеологія починає уступати місця ідеям великої французької революції, ідеям інтернаціональної револю-

ційної демократії першої половини 19-го віку. Та історичні традиції шляхотської Польщі були занадто живі і занадто рідні для польської революційної еміграції, щоб вона могла їх зовсім врятувати в ім'я тих нових ідей. І польська революційна демократія зливає в одно принцип цілості, єдності і неподільності Польщі в історичних границях з принципом політичної рівноправності народніх мас, національної рівноправності всіх народностей держави і федеративного зв'язку між національно окремими територіями. Поєднане сих двох принципів в одно, почавши від Польського Демократичного Товариства, становить і досі державно-політичну ідеальність всіх демократичних і соціалістичних напрямів серед польської суспільності — тільки з дуже нечисленими і незначними винятками.

А тимчасом ці два принципи радше виключають ся взаємно, ніж творять органічну цілість. Цілість, єдність і неподільність Річи Посполитої держала ся шляхтою, яка на цій території була польська, надаючи їй польський характер. Коли-ж признати політичну рівноправність народніх мас, то більшість земель Річи Посполитої тим самим втрачає польський характер; польська шляхта, при політичній рівноправності, стає певною національною меншістю серед моря української чи литовської чи білоруської народньої маси. Характер тих земель стає український чи литовський чи білоруський, в їх меншанинах на певним ступні національного розвитку мусить зродити ся змагання до виділення в окремий державно-політичний організм, щоб могли рішати самим про свої потреби, щоб не бути залежними в своїм розвитку від інших національностей держави. Цілість, єдність і неподільність Річи Посполитої таким чином поважно загрожена: прим. кожний парламент, вибраний на цій території Річи Посполитої на підставі справді загального і рівного виборчого права, міг би більшістю українських, литовських і білоруських голосів проти голосів польських рішити поділ Річи Посполитої на окремі національні організми. Значить, щоб вдержати цілість, єдність і неподільність Річи Посполитої, на се треба відповідної сили; тою силою може бути тільки польська політична перевага над не-польськими народами, перевага, яка при повній рівноправності тих народів неможлива. Отже щоб зберегти принцип цілості, єдності і неподільності Річи Посполитої, треба обмежити принцип рівноправності не-польських народів на стільки, щоб вони, не вважаючи на їх чисельну перевагу на своїй етнографічній території, все були політичною меншістю.

Всі проби польської революційної демократії з оружжям в руках відзначити незалежність Польщі покінчили ся невдачами і їй не довелося стати перед сям проблемою у практиці державного життя.

Тільки в одній Галичині вдало ся польській суспільності досягнути бодай сурогат незалежності в формі автономії краю. Та тут показала ся в цілій наготі повна безсильність і демократичних кличів і суспільних демократичних сил серед польської суспільності. В автономній Галичині запанувала неподільно шляхта, прагнучи традиції польської Річи Посполитої, а демократія пішла до неї на політичну службу. Що-ж до тих демократичних кличів, які ворушили польську суспільність в 1848-их роках, обіцяючи в відбудованій Польщі „братньому українському народови“ „свободу, рівність і братерство“, то польська репрезентація і в загальнодержавнім парламенті і в галицькій сеймі докладала всіх сил, щоб для українського народу зробити неіснуючою й ту дрібку свободи і рівності, яку признавала йому загально-державна конституція.

Але кожний, хто вмів дивити ся в будучність, розумів що прийде час, коли шляхта мусить розпрощати ся зі своїми політичними привілеями і тим самим перестане бути тою силою, яка надає не-польським землям польський національний характер. Сей час рівнозначний з переходом пановання з рук феодальної, аристократичної, консервативної шляхти в руки новочасної, демократичної, поступової буржуазії.

І тут власне вступає на історичну арену життя польської суспільності народова демократія. Її значіння лежить в тім, що вона не допустила до того, щоб разом з упадком пановання шляхти впав також принцип історичної, шляхотської Польщі, що вона вратувала той принцип, надаючи йому нові форми, відповідно до нових суспільних відносин.

Сю свою задачу сформулювала вона в той спосіб, що політичні привілеї, зв'язані досі з соціально-економічним становищем, зв'язала з національністю і так саме з національністю зв'язала політичне уособлення, зв'язане досі також з соціально-економічним становищем. Вона поставила принцип: політичні привілеї польської шляхти, се „національний стан володіня“, якого не можуть порушити ніякі соціально-політичні перемини. Знесення тих привілеїв не може вийти на користь чужоземній народній масі, між якою розкинена польська шляхта, бо се було би зменшення „національного стану володіня“; ті привілеї мусать перейти виключно на польський нарід, так щоб в кінцевім результаті він усе так задержав політичну перевагу

над чужеплемінними елементами. Значить, демократизація, зрівняне в політичних правах внутрі польської суспільності, але політичне упривілейоване польської суспільності в порівнянню з суспільностями чужоплемінними. Практичним висловом цього принципу являється виборчий закон для Галичини до австрійського парламенту і проєкти „демократичної“ виборчої реформи до галицького сойму.

І так при життєвім конфлікті принципу цілоти Річи посполитої з принципом свободи, рівності і братерства всіх народів Річи посполитої побідив принцип цілоти, єдності і неподільності, а рівність, свобода і братерство перемінлилися в політичне упривілейоване, пановане та висшевартисть для польського і в політичне угноєжене, поневолене та низшевартисть для інших народів колишньої Річи посполитої. Сей процес в Галичині в повнім ході; в тих частях Річи посполитої, що під Росією, він зачнетъ ся з хвилею укріплення конституціоналізму в Росії, хваб що основи загально-державної конституції перешкождать йому. На цій території Річи посполитої ідеологом цього процесу являється народова демократія.

І так державний націоналізм зі всіми своїми проявами, як шовінізм, расова ненависть, етика національного егоїзму, се традиційна спадщина польської Річи посполитої. Заслуга народовой демократії тільки в тім, що вона сій спадщині не дала зійти до гробу разом з її історичною носителькою — шляхтою, тільки примінла її до нових форм суспільного життя.

А що в сих нових формах спадщина більше разить, се впливає в сути річи повочасних суспільних відносин. В польській Річи посполитій державний націоналізм виступав в облогах політичних привілеїв, звязаних з родом і соціально-економічним становищем; в новітніх часах, коли шляхотський рід стратив уже значіне, все таки закривало його соціально-економічне становище шляхти. Тепер же, коли політичні привілеї, звязані з соціально-економічним становищем, надають, коли починає ставати не упривілейована кляса (польська шляхта) проти кляси угноєжено (українське селянство), але нарід проти народу, сей польський державний націоналізм мусить виступати в цілій наготі, без ніяких обслон, які закривали-б його чисто націоналістичний характер.

Разом з тим мусять виступати ярійше і всі його побічні прояви, як шовінізм, расова ненависть, етика національного егоїзму. Коли польська шляхта величала ся своєю культурою, понижаючи культуру українського народу, то в основі цього лежали побіч націоналістичних почувань також почування інших категорій, як

родовой виспости, політичного упривілейованя, соціально-економічної сили і т. д. Так само расова ненависть польського шляхтича до українського демосу була в великій часті ненавистю шляхтича до не-шляхтича в загалі, а етика національного егоїзму була замаскована етикою егоїзму станового. Тепер все те мусило змінити ся. Всі обслони падутъ і все вириває в частій націоналістичній формі.

Що народова демократія не винайшла польського державного націоналізму, тільки надала йому нові форми, про се найліпше свідчить той швидкий ріст її політичної сили серед польської суспільності. Коли-б ідея державного націоналізму була тій суспільності чужа, то вона не проміняла-б так швидко „традиційних“ клячів свободи, рівності і братерства“ на клячі націоналістично-шовіністично-расові. Ні, тільки був час, коли державний націоналізм міг виступати в облогах свободи, рівності і братерства, а тепер настав час, коли він виступав, мусів виступити в своїй наготі.

Та не тільки політична сила народовой демократії росте, росте також вплив її націоналістичної ідеології на всю польську суспільність. Незайманість „національного стану володіння“ стала пннї національно-політичним принципом усіх польських партій з тою тільки різницею, що поступовці називають се „позиціями, які польська культура і польський робучий люд осягнули в Східній Галичині працею ста літ“¹⁾ Політичні групи, що в своїм завязку виставляли ідею відбудовання Польщі в етнографічних границях, вертають тепер до ідеї цілоти, єдності і неподільності²⁾. Бєй змаганя українського народу до національного визволення вся польська суспільність дружнім хором називає шовінізмом, в кождім острійнім способі боротьби бачать „традиційну українську некультурність“.

Одним словом, різниця принципіального становища до не-польських народів на території Річи посполитої між народovou демократією й иншими польськими групами що-раз більше затирається, остають тільки різниці що-до тактики, що-до методу оборони й охорони „національного стану володіння“. Не вважаючи на всі соціально-політичні різниці, польська суспільність у відносинах до чужоплемінних елементів на польській державній території творить один табір з величезною перевагою народовой демократичної ідеології.

¹⁾ Дефініція Вільгельма Фельдмана.

²⁾ Прим. начальний редактор „Kurjer-a Lwowsk-ogo“ Вислоух, який перед 20 літами в журналі „Przegląd Społeczny“ стояв на становищі етнографічної Польщі.

Правда, так само було й давніше, але тоді в тім таборі була тільки шляхта, а польська народна маса була так само упосліджена, без голосу, як і українська. Тепер се починає змінити ся. Ідея шляхотської Річи посполитої починає демократизувати ся — в тім розумінню, що носителями тої ідеї стають що-раз ширші круги польської суспільности.

Се заслуга народової демократії, вона являєть ся носителькою історичних традицій польського державного націоналізму серед сучасних здемократизованих суспільних відносин.

З сими мусять числяти ся всі ті народи, для яких ідея історичної, шляхотської Польщі означає національне поневолене: проти їх визвольних змагань стають що-раз ширші круги польської суспільности.

Се мусять мати на увазі також ті круги польської суспільности, для яких свобода, рівність і братерство не є тільки пустими звучами або фарисейськими облогами польського державного націоналізму. Вони повинні розуміти, що свобода, рівність і братерство не можна погодити з цілістю, єдністю і неподільністю польської Річи посполитої, що польська національна ідея, коли не хоче протиставити ся ідеї свободи, рівності і братерства, мусить виректися історичного, шляхотського, державного націоналізму, мусить обмежити ся на польську етнографічну територію.

І се також заслуга народової демократії, що вона доказала практикою політичного життя, що принципи цілості, єдності і неподільності Річи посполитої і принципи свободи, рівності і братерства, — два принципи, які польська революційна демократія і почасти також польський соціалізм старала ся злучити в органічну цілість, в синтезу, віддану словами: „Польща, се свобода“, — що ці два принципи не можуть зілзати ся в синтезу, що вони є взаімною антитезою.

Зміст:

	Стор.
I. Виступ народової демократії на арену польського політичного життя	3—5
II. Еволюція польської політичної думки в Польськім Королівстві від укладу повстання 1863/4 р.: Від позитивізму і програми органічної праці до „Поступово-Демократичного Союзу“. — Угодний напрям і „партія реальної політики“. — Соціалістичні партії. — Початки революційно-патріотичного руху	6—10
III. Історія народово-демократичного руху: Реакція проти позитивізму і „Głos“. — „Liga Polska“. — Історія її діяльности. — Її організація. — Її публікація н. н. „Rzecz o obronie czynnej i o skarbie narodowym“. — „Народовий Скарб“ і його ініціатор Мілковський. — „Związek Młodzieży Polskiej“. — Патріотичні маніфестації в Варшаві. — Замінене „Głos-y“ і заложено „Przegląd-y Wszepolsk-ogo“ в Галичині. — Цереміна „Ліги Польської“ на „Лігу Народову“. — Історія „Ліги Народової“. — Заложене народово-демократичної партії. — Уявлене „Ліги Народової“. — Початки народово-демократичного руху в Галичині й Познанщині. Уявлене народово-демократичної партії в Польськім Королівстві	11—26
IV. Ідейні основи народово-демократичного руху: Патріотично-народницько-соціалістичний характер „Głos-y“ — „Ліга Польська“ як наслідниця Польського Демократичного Товариства. — Маніфест цього товариства. — „Активна оборона“ Мілковського. — Ідейне обличчя „Союзу польської молодіжи“. — Соціалістичні впливи. — Хронічна революція“ Дмовського. — Зворот на право. — Розріст націоналізму. — „Національний егоїзм супроти етнви“ Баліцького. — „Думки новочасного Полика“ Дмовського	27—51
V. Політичні програми і діяльність народової демократії: В Росії: Програма з 1896 р. — Проповідь оружної	

боротьби за незалежність і резигнація з неї. — Програма з 1903 р. — Роль народовой демократії в російській революції. — Від непримиримости і западництва до угодовости і славянофільства. — „Niemy, Rosya i kwestya polska“ Дмовского. — В *Ascprii*: Первісний демократизм. — Зближене до шляхти. Програма з 1905 р. — Антидемократичний демократизм. — В *Німеччині*: Роль обсерватора і критика. — Добрі і злі сторони положеня польського народу в Німеччині. — Антинімецькість на славянофільській основі

52—84

VI. Становище народовой демократії супроти інших народів на території Річи Посполитої: Традиції. — Програма для російської Польщі з 1903 р.: Українці. — Литовці. — Жиди. — Програма для Галичини з 1905 р. — Український і литовський національний рух як плід ворожої інтриги“. — Становище до українського і литовського національного руху. — Становище до українського національного руху в Галичині. — Поплавский. — Баліцкый. — Дмовский. — На Схід. — Нема України, є тільки Польща і Росня. — Практика в Галичині: „Легідність“ кривавих Баденівських виборів 1897 р. — В обороні польського двора перед страйковим рухом українського селянства. — В обороні Австрії перед українською ірредентою. — Агенти-провокатори „різні наїв і Жидів“. — Прихильність до москвофілів. — „Демократичні“ проєкти виборчої реформи для збереженя національного єдну народовія. — Неборюване литовського національного руху. — Становище білоруського національного руху. — Асіміляторство і антиємітизм в жидівським питаню. — Масковане претенсії до Литви й Правобічної України

85—110

VII. Значіне народовой демократії для польської суспільности: Минувшість і теперішність. — Слова і діла. — Расово-націоналістично-шовіністична суть народовой демократичної теорії і практики. — Польський державний націоналізм в історичнім розвитку. — Його форми після уладу Річи Посполитої. — Народова демократія як представниця польського державного націоналізму в сучасности. — Польський державний націоналізм як антитеза ідеалу свободи, рівности і братерства

